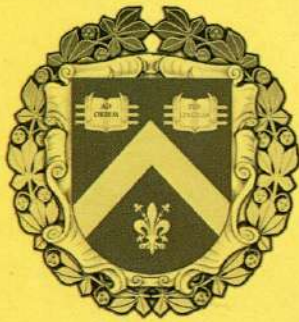

9/9р.

ISSN 2415-7333 (Online)

ISSN 2311-0821 (Print)

ICV 2016: 59.43

**ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**
Серія Філологія

Том 20 № 2

2017

Київ

ISSN 2415-7333 (Online)

ISSN 2311-0821 (Print)

ICV 2016: 59.43

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія Філологія

2017

Том 20, № 2

Київ
Видавничий центр КНЛУ

Київський національний
лінгвістичний університет
Ідентифікаційний код 02125289
БІБЛІОТЕКА

Реєстраційне свідоцтво № 8830 серія КВ від 03.06.2004 року

Наукове фахове видання України в галузі “Філологічні науки” (Додаток № 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 р., № 1328), входить до наукометричних баз даних **Index Copernicus** (<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=43291>) та **РИНЦ**.

Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради Київського національного лінгвістичного університету від 04 грудня 2017 року

Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія: зб. наук. праць / гол. ред. Баган М.П. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2017. – Т. 20, № 2. – 165 с.

Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія публікує наукові статті та рецензії, присвячені актуальним проблемам сучасного мовознавства та перекладознавства, що висвітлюють особливості розвитку й функціонування германських, романських, слов'янських, східних та інших мов світу, а також знайомить з новими здобутками науковців у сфері когнітивної лінгвістики, зіставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики та лінгвофілософії.

Редколегія

Головний редактор –

доктор філологічних наук, професор М.П. Баган.

Заступник головного редактора –

доктор філологічних наук, професор С.В. Волкова.

Відповідальний секретар –

кандидат філологічних наук Г.Б. Мінчак.

Члени редколегії:

доктор філологічних наук, професор Й. Айдукович (Республіка Сербія),

доктор філософії в лінгвістиці, професор У. Аммон (ФРН),

доктор філологічних наук, професор П. Атгаль (Французька Республіка),

доктор філософії в гуманітарних науках, професор Дж. Бікен (Королівство Бельгія),

доктор філологічних наук, професор Р.В. Васько,

доктор філологічних наук, професор О.П. Воробйова,

доктор філологічних наук, професор В.С. Данилич,

доктор філологічних наук, професор С.П. Денисова,

доктор філософії в міжкультурній освіті Дж.С. Джонсон (США),

доктор філософії в лінгвістиці, професор Д.Л. Еверетт (США),

доктор філологічних наук, професор О.М. Кагановська,

доктор філологічних наук, професор А.В. Корольова,

доктор філологічних наук, професор В.Г. Ніконова,

доктор філологічних наук, професор Ч.С. Ляхур (Республіка Польща),

доктор філологічних наук, професор О.О. Селіванова,

доктор філологічних наук, професор І.І. Серякова,

доктор філологічних наук, професор О.І. Стеріополо,

доктор філософії в лінгвістиці, професор Е. Табаковська (Республіка Польща).

Адреса редколегії:

Україна, 03150, Київ-150,

вул. Велика Васильківська, 73,

Київський національний лінгвістичний університет

E-mail: knlu-pzs@ukr.net. Tel.: +38 (050) 571-32-78, (068) 554-23-79.

<http://philmessenger.knlu.kyiv.ua>

ЗМІСТ

ГРАМАТИКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ У СИНХРОНІІ ТА ДІАХРОНІІ

<i>Валюх З.О., Коробова І.О.</i>	Неозапозичення як база сучасного словотворення	9
<i>Іваночко К.М.</i>	Наголос і становлення гетерогенних омонімів-вербативів третього структурного класу в південно-західних говорах української мови	17
<i>Онатій А.В.</i>	Проблема статусу напівсиметричних займенниково- співвідносних речень	28
<i>Бак Хади</i>	Фактори впливу на смысловые отношения в предложениях русского языка	37

**МОВНА СЕМАНТИКА В ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ
ТА КОГНІТИВНОМУ ВИМІРАХ**

<i>Margaret H. Freeman</i>	Aesthetics and the power of STEAM	43
<i>Берта Е.Т.</i>	Фразеологізми із соматичним компонентом у сучасних угорській та українській мовах	54
<i>Берта Э.Т.</i>	Роль логики и языковой игры в венгерском языке (ко Дню венгерского языка)	63
<i>Беліцька Є.М.</i>	До питання про статус гіпокористик в ономастичній підсистемі мови	70
<i>Строченко Л.В.</i>	Субконцепт PRODIGY як структурна частина концепту GENIUS (на матеріалі англійських біографій)	77
<i>Терехова Д.І.</i>	Психолінгвістичний аналіз асоціативних полів слова-стимулу ДРУГ за даними спрямованих асоціативних експериментів	85

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

<i>Баландіна Н.Ф.</i>	Навчальний текст і навчальний дискурс: ключі до розуміння	92
<i>Каустов А.В.</i>	Онтологія полемічного дискурсу: зіставний аспект (на матеріалі англійської та української мов)	98
<i>Прилипко Ф.Є.</i>	Комунікеми-фразеосхеми в українськомовній мультиплікації	110
<i>Прокопченко А.В.</i>	Графічна реалізація фонетичних засобів вираження емоцій (на матеріалі новелістики Д. Г. Лоуренса)	116

<i>Тучкова О.О.</i>	Параграфемні засоби в конструюванні гендерної ідентичності автора	124
<i>Царьова І.В.</i>	Дериваційний підхід до вивчення юридичного тексту	131

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

<i>Hatalaska M.S.</i>	Language manipulation means in English love discourse and its translation into Ukrainian	139
<i>Шкута О.Г.</i>	Репрезентація структурно-семантичних характеристик англомовних юридичних термінів українською мовою (на матеріалі офіційних текстів міжнародно-правових документів)	147

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Волкова С.В.</i>	Нова праця про категорії англомовного художнього тексту у лінгвокогнітивному, наративному, структурно-функціональному та семіотичному вимірах (на матеріалі детективних оповідань Агати Крісті). <i>Лещенко А.В.</i> Нарративная напряженность художественного текста : монографія	156

ІНФОРМАЦІЯ

<i>Хроніка</i>	.....	158
<i>Вимоги до рукописів</i>	.....	162

ГРАМАТИКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ У СИНХРОНІ ТА ДІАХРОНІ

УДК 811.161.2.

НЕОЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК БАЗА СУЧАСНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ

ВАЛЮХ З.О.

Київський національний лінгвістичний університет

КОРОБОВА І.О.

Державний економіко-технологічний університет транспорту

У статті розглянуто специфіку словотвірного освоєння нових запозичених слів в українській мові. Основну увагу приділено мовним і позамовним чинникам, що зумовлюють дериваційний потенціал неозапозичень як твірних слів. З'ясовано, що невідмінювані неозапозичення, більшість із яких мають слабку дериваційну спроможність, у сучасній українській мові становлять семантично й структурно окреслену групу. Схарактеризовано дериваційну поведінку нових запозичень із граматичними ознаками родової належності, які слугують базовими твірними основами для творення дериватів різної частиномовної належності.

Ключові слова: неозапозичення, дериваційний потенціал, словотвірна поведінка, словотвірне освоєння, дериват, твірна основа, похідне слово.

VALIUKH Zoia Orestivna,

Doctor of Philology, Professor,
Kyiv National Linguistic University,
e-mail: zoyavalukh@ukr.net ;

KOROBOVA Iryna Oleksandrivna,

Senior Lecturer,
State Economy and Technology University of
Transport,
e-mail: ira_korobova@ukr.net

NEW BORROWINGS AS THE MEANS OF MODERN WORD FORMATION

Introduction. Lexical and semantic system of any language is constantly changing under the influence of lingual and extralingual factors. One of such factors is the appearance of new borrowings as special lexical layer of the language. Studying the borrowings' word formation peculiarities is rather actual task in modern Ukrainian linguistics. **Purpose.** The paper aims to analyze word forming force of new borrowings in modern Ukrainian and establish lingual and extralingual factors influencing their derivative capacity. **Methods.** The given research is grounded on the analytical and descriptive method, which includes observation, generalization, and typology of the factual material. **Results.** It has been proved that new borrowings, which do not decline and have rather weak derivative capacity, comprise certain semantic and structural group in lexical system of modern Ukrainian language. On the criterion of their gender differentiation the paper illustrates the derivative force of new borrowings which serve as the basis for the formation of different parts of speech derivations. Special attention is paid to the lingual and extralingual factors which predetermine derivative potential of new borrowings as means of word formation. **Conclusion.** Borrowed words reveal their word formation capacity differently.

Some of them are rather productive and realize their derivative options in new formed nouns, adjectives and verbs. The rest of them show their zero productive capacity. Main factors influencing the derivative force of new borrowings are the followings: lexical and grammatical semantics, phonomorphemic structure, the level of word formation, the duration of their functioning in the language, frequency of their usage.

Keywords: new borrowings, derivative potential, word formation capacity, derivation, word forming basis, derivative.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Похідні слова, які О.А. Земська назвала особливими одиницями номінації з унікальними й неповторними властивостями [4, с. 113], становлять надзвичайно потужну динамічну підсистему в лексичній системі будь-якої мови, постійно збагачуючи її. Активне збагачення словникового складу української мови відбувається за рахунок участі в процесах деривації не тільки питомих і давно запозичених твірних слів, але й унаслідок творення дериватів від новозасвоєних чужомовних одиниць у ролі твірних основ. Це засвідчують передусім різнотипні лексикографічні джерела, зокрема кореневі словники та словники нової української лексики, опубліковані на початку XXI століття [9; 12]. Проте залишається актуальним теоретичне осмислення й типологізація способів словотвірного освоєння запозичень у сучасній українській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж тривалого часу запозичення як особливі лексеми чужомовного походження і як процес перенесення лексичних одиниць з однієї мови в іншу постійно перебувають у колі наукових зацікавлень вітчизняних і зарубіжних дослідників. В українському мовознавстві докладно проаналізовано тенденції семантичного засвоєння запозиченої лексики, зокрема англізмів (Я.В. Битківська), використання її в українських художніх текстах та в письменницькому епістолярії (О.М. Лапінська, Д.О. Шульга) та ін. Одним із важливих аспектів дослідження є словотвірне освоєння запозичень, процес входження яких до лексико-семантичної системи української мови триває з певною циклічністю в усі періоди її розвитку під впливом різних за своєю сутністю, силою впливу та інтенсивністю вияву екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників. Словотвірну поведінку запозичень у новому лінгвокультурному просторі вивчали Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, Н.В. Скибицька, О.А. Стишов, В.М. Фурса та ін. Проте ці дослідження не вичерпують усього різнопланового потенціалу запозичень, уходження яких до лексико-семантичної системи української мови помітно активізувалося в останні десятиліття внаслідок суспільно-політичних, соціально-економічних, освітньо-культурних змін та у зв'язку з упровадженням новітніх інформаційних технологій і поживленням зв'язків зі світовою спільнотою.

Продукуючи похідні одиниці різної семантики і структури за українськими словотвірними моделями словотворення, запозичені слова виявляють свій словотвірний потенціал, який Н.Ф. Клименко визначає як здатність слова бути твірним, основою для творення нових слів [13, с. 625]. Участь неозапозичень у дериваційних процесах є показником їхнього словотвірного освоєння українською мовою.

Метою пропонованої статті є аналіз словотвірної потужності новітніх запозичень та встановлення впливу мовних і позамовних чинників на їхню дериваційну поведінку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новітні запозичення різної семантики і структури поповнюють інвентар словотвірних засобів сучасної української мови, слугуючи базовими основами для творення нових слів. Потрібно зазначити, що свою словотвірну спроможність чужомовні лексеми виявляють неоднаково. Це зумовлено різними мовними й позамовними чинниками. Дослідники встановили, що важливими чинниками впливу на дериваційну поведінку неозапозичень є їхня лексична і граматична семантика, фонеморфемна структура, ступінь словотворення, тривалість функціонування в мові, активність уживання тощо [1; 3; 6; 7].

У складі запозичень, що порівняно недавно увійшли до складу сучасної української мови, виокремлюємо дві групи лексичних одиниць, складники яких виявляють більшу чи меншу словотвірну активність. Більш словотвірно спроможними виявилися неозапозичення, що засвоїлися українською мовою як іменники із флексійними ознаками родової належності. Менший словотвірний потенціал властивий невідмінюваним неозапозиченням, тобто тим, які не мають форм словозміни.

Запозичення, що мають ознаки родової належності, – це здебільшого іменники чоловічого роду з нульовим закінченням, які конкретизують предметність у назвах осіб за певними ознаками, називають реалії і поняття різних сфер життя суспільства: програми, пристрої, спортивні снаряди та ін., пор.: *адвайзер, айпад, андерайтер, андерайтинг, бебі-сітер, бренд, букінг, вайбер, вейкборд, вишинг, гаджет, геймер, геймпад, дайвінг, декупаж, дертсерф, догхаус, драфт, івент, імейл, іміджмейкер, інтерфейс, піар, руткіт, сноукет, ф'ючерс, хостинг* та ін. Напр.: *Андерайтер цінних паперів такого ІСІ зобов'язаний підтримувати котирування (ціни попиту та пропозиції) таких цінних паперів на визначеній перспективі емісії фондової біржі* (ЗіБ, № 37, 15 – 21.09.2012, с. 11); *Поняття івенту включає в себе подію, захід, церемонію і шоу* (<http://infotour.in.ua/alekseeva.htm>); *Крім цього всього є ще сноукеткінг, коли тебе закидають на вершину гори за допомогою сноукета* (http://naprigrade.at.ua/blog/frirajd_kataemosja_bez_pravil).

Зрідка трапляються лексичні одиниці, адаптовані в сучасній українській мові як іменники жіночого роду із закінченням *-а*, пор.: *гемба, бандана, граппа, брускетта, диспаша* та ін. Напр.: *Найближчими днями у продаж надійдуть також джемтери сорочки поло, бандани та взуття* (ВК, № 171 (18872), 24.11.11, с. 4); *Крім того, граппа може бути виготовлена з ароматних сортів винограду або настояна на ягодах, фруктах і травах* (vic.zao.com.ua/shhotake-grappa/); *В основі брускетти лежить хрусткий тост, в ідеалі обсмажений на грилі* (poradu.pp.ua/dim/26814-talyska-brusketta-ce-horosha-alternativa-buterbrodv-prigotuvannya-brusketti.html).

Неозапозичення з ознаками родової належності мають різну фonomорфемну структуру, подільні чи неподільні основи, неоднакову активність уживання, що й визначає їхні дериваційні можливості, впливає на число утворених від них похідних слів. Так, українська мова запозичила багато спільноструктурних непохідних слів із подільними основами. До них належать неозапозичення на *-ер*, які є найменуваннями різних приладів, програм, зокрема комп'ютерної сфери, а також номінаціями осіб за певним видом занять чи професією, напр.: *слайдер, стример, бустер, кардрідер, стікер, флешер, банер, воблер, гриндер, скімер, кейлогер, асемблер, брендмаузер, драйвербуккросер, спамер, юзер, кросер, геймер, графітер, гемблер, консалтер, трейнсерфер, флеймер, фрідрайдер, хостер, чипдампер, кардер, ньюсмейкер, девелопер, рерайтер, стрингер, фрільансер* та ін., напр.: *Щоб уникнути скімінгового пристрою слід перш ніж скористатися банкоматом, порівняти зображення картрідера і клавіатури на моніторі з “натуральним” виглядом* (Д, № 20, 05.02.2013, с. 7); *Щороку в нашій країні зростає кількість зафіксованих випадків скімінгу (викрадення даних платіжного засобу за допомогою спеціального пристрою – скімера)* (ІЗ, № 16, 23.04.2015, с. 12); *Найкрайшій захист від кейлогерів – використання “віртуальної клавіатури”* (ІЗ, № 7, 18.02.2011, с. 19); *В нашому розумінні консалтер, крім професійних навичок, має мати філософію допомагати своєму клієнтові вирішувати складні завдання, досягаючи свого результату* (parasolia.com.ua/pro-nas/).

Як засвідчують приклади, чужомовні іменники чоловічого роду на *-ер*, що позначають осіб за професією, сталим чи тимчасовим видом заняття, виявляють різну словотвірну спроможність. Так, іменники *адвайзер* (“радник, консультант”) і *арбітрéйджер* (“людина, яка скуповує цінні папери в одній країні або на ринку і відразу ж перепродує на іншому ринку та одержує прибуток на різниці цін”) мають нульову словотвірну спроможність. Натомість лексема *геймер* (“людина, що надмірно захоплюється грою у відеоігри”) і *бебі-сітер* (“особа, якій довіряють догляд за дитиною в період відсутності батьків”) виявляють свою словотвірну спроможність

у дериватах *геймерство, геймерський; бєбіітерство, бєбіітерський* (пор. *іміджмейкер* → *іміджмейкерство, іміджмейкєський*). Потенційно всі іменники – найменування осіб за професією згаданої групи здатні утворювати прикметники на *-ськ-ий* та іменники на *-ство*. Основним чинником дериваційної поведінки згаданих іменників є не лише лексична й граматична семантика твірних неозапозичень, а передусім активність уживання їх у мовленні українців.

Кількісно досить значну групу слів в українській мові сформували запозичені з англійської мови лексеми із суфіксом *-ing*, який набуває статусу суфіксоїда і є властивим в англійській мові герундію – неособовій формі дієслова з іменниковими та дієслівними властивостями. В українській мові англізми на *-унг/-інг* функціонують як іменники із значенням процесів і станів і виявляють свій словотвірний потенціал у творенні відносних прикметників. Фактичний матеріал дослідження показує, що фонеморфемна структура фіналі твірної основи *-унг/-інг* сприяє активному творенню від неї відносних прикметників із суфіксом *-ов-ий*. Практично від кожного іменника згаданої фонеморфемної структури можна утворити прикметник на *-ов-ий*, пор.: *грейдинг* → *грейдинговий*, *демпінг* → *демпінговий*, *кейтеринг* → *кейтеринговий*, *клінінг* → *клінінговий* → *кліринг* *кліринговий*, *коворкінг* → *коворкінговий*, *консалтинг* → *консалтинговий*, *мувінг* → *мувінговий*, *пейджинг* → *пейджинговий*, *піринг* → *піринговий*, *рекрутинг* → *рекрутинговий*, *тюнінг* → *тюнінговий* та ін. Крім того, основи згаданих запозичень слугують мотиваторами для творення іменників і дієслів, напр.: *серфінг* → *серфінгіст, серфінгувати*; *банкінг* → *банкінгувати*; *демпінг* → *демпінгувати*.

Однак під впливом позамовних чинників деякі з таких неозапозичень, маючи обмежені можливості афіксального творення десубстантивів, активніше використовують слово-й основоскладання. Ілюстрацією цього слугують чужомовні лексеми *букінг, дайвінг і топінг*. Від них на першому ступені деривації утворюються такі деривати: *букінг* → *букінг-агенство, букінг-договір, букінг-ком, букінг-менеджер, букінг-нота, букінг-послуги, букінг-сервіс, букінговий*; *дайвінг* → *дайвінг-бот, дайвінг-інструктор, дайвінг-круїз, дайвінг-клуби, дайвінг-сафарі, дайвінг-сервіс, дайвінг-тури, дайвінг-туризм, дайвінг-туроператори, дайвінг-центр, дайвінгофобія*; *топінг* → *топінг-сироп, топінг-система*.

Залучаються до словотвірних процесів і чужомовні аббревіатури, Є.А. Карпіловська, яка досліджувала тенденції оновлення сучасного українського лексикону, спостерегла дедалі більше зростання дериваційної активності запозичених основ аббревіатур, зокрема неозапозичень *піар* (англ. *public relations*) і *ВІР* (англ. *Very Important Person*). Спираючись на фіксації, подані в сучасних словниках, а також у мові сучасних засобів масової комунікації, вона, зокрема, зазначила, що аббревіатура *піар* (та її графічні варіанти *ПР, пі-ар, Пі-Ар, PR*) як окрема одиниця реєстру у функції основи складних слів зі значенням “який стосується зв’язків із громадськістю, цілеспрямовано формує такі стосунки” за українськомовними словотвірними зразками утворила понад 30 різних похідних, у тому числі деривати *піарівець, піарник, піарівський, піарити, піар-акція, піар-служба, піар-структура, піар-хід, PR-агенція, PR-партнер, PR-хитрощі, політPR, політPRмен, чорнопіарівець, високопіарний* та інші [5, с. 12–13]. Наші матеріали підтверджують ці спостереження. Так, нові запозичені аббревіатури *IT, ZIP, DECT, DHCPDoS, FTP* та ін. виконують роль твірних основ для поповнення лексичної системи української мови складними словами, хоч зрідка виявляють свою словотвірну спроможність і в афіксальному словотворенні, напр.: *IT* → *IT-аутсорсинг, IT-бізнес, IT-виставка, IT-діяльність, IT-індустрія, IT-інновації, IT-компанія, IT-консалтинг, IT-консультації, IT-менеджер, IT-освіта, IT-підрозділ, IT-рейтинг, IT-рішення, IT-розвиток, IT-сектор, IT-спеціаліст, IT-спільноти, IT-сфера, IT-технології, IT-фахівецьIT-центр, IT-шник, IT-щасливчики*; *ZIP* → *ZIP-архів, ZIP-накопичувач, ZIP-стиснення, ZIP-файл*; *DECT* → *DECT-мережа, DECT-телефони, DECT-радіотелефон*; *DHCP* → *DHCP-клієнт, DHCP-сервер*; *DoS* → *DoS-атака, DoS-боти, DoS-вірус, DoS-програма, DoS-ідентифікація*; *FTP* → *FTP-архів, FTP-вузол, FTP-сервер, FTP-клієнт, FTP-з’єднання* та ін.

Чинником такої словотвірної активності абревіатур є суспільна потреба в цих словах, яку мова повинна задовольнити.

Невідмінювані лексичні одиниці, які українська мова запозичила з європейських і несвропейських мов, дослідники відносять до так званих “межових моделей творення”, тому що вони не утворюють похідних узагалі або мають їх лише зрідка.

Невідмінювані неозапозичення в сучасній українській мові становлять семантично й структурно окреслену групу. Слабка дериваційна спроможність більшості з них зумовлена передусім тим, що всі вони належать до запозиченої лексики, формальна і граматична структура якої незвична для словотвірного й граматичного ладу української мови [2, с. 328]. Так, як засвідчує фактичний матеріал, група незмінюваних неозапозичень охоплює здебільшого найменування, основи яких закінчуються на голосні /a/, /e/, /i/, /o/, /y/, /u/, що не характерно для фонеморфемного складу твірних основ лексичних одиниць української мови, тому що вони звичайно мають основу на приголосну фонему. Пор.:

основа на **-a**: *генмайча, мас-медіа*;

основа на **-e**: *аніме, афорфе, демітасе, забойне, капрезе, конкасе, кулісьс, латте, лінгуїне, мате*;

основа на **-i**: *альпарі, багі, бігбаззі, боді, ботамочі, делівері, варабімочі, дьюті-фрі/дюті-фрі/д'юті-фрі, зомбі, паті, кімчі, кастоді, к'юкі, матті, папараці, рефері, роялті, сафарі, селфі, сніфері, суші, футомакі, ялі*;

основа на **-o**: *ажіо, американо, аффогато, бордеро, ванілачіно, гаспачо, гекуро, гонзо, данго, конто, макіато, обліго, рістретто, сінкедо, хапкідб*;

основа на **-y (ю)**: *анмідзю, анміцу, дайфуку, ескроу, хангеку*;

основа на **-u**: *баоцзи, анжи, кимпчхи, мадзуси*.

Напр.: *Генмайча п'ють, щоб побороти почуття голоду, не обтяжуючи шлунок* (kook.com.ua/Chaüy-ro-yaponski.html); *Боді бувають як з різною довжиною рукава, так і взагалі без нього*. (www.modnadama.com.ua/); *Подавати охолоджений гаспачо, насипавши в серединку тарілки цибулі та перцю і прикрасивши зеленню, а також сприснувши трохи оливковою олією* (www.olympica.com.ua/696745-yak-prigotuvati-gaspacho.html); *Це одна з функцій демітасе – зберігати тепло, чим швидше еспресо холодне, тим швидше втрачає свої характерні смакові якості*. (dimkavi.com.ua/ua/kofeyniy-glossariy.html); *Матті і гекуро – чаї вищого ґатунку, які готують, накриваючи молоді листки, що з'являються в травні, соломомою, щоб захистити їх від світла* (anycool.in.ua/inshe/matti-gekuro-i-kavaritya.html); *Учениці гейш в Токіо зветься хангеку, що в перекладі означає напівдорогоцінне каміння* (combilet.com.ua/?p=67705); *Анжи – зелений чай набув популярності завдяки своєму прекрасному тонкому аромату* (harchi.info/blogs/annie/osoblyvosti-zelenogo-chayu); *Воєнне багі здатне вивезти з поля бою двох поранених у своєрідних бокових кишнях* (ІЗ, № 19, 19-25.02.2015, с.17).

Фонеморфемна специфіка фіналі твірних основ незмінюваних іменників-неозапозичень створює структурні перешкоди для поєднання їх із питомими словотворчими засобами та утворення дериватів за тими моделями, які властиві українській мові. Однак ці перешкоди за потреби можуть бути усуненими за допомогою дії різних морфонологічних прийомів – усічення твірної основи, накладання словотворчого форманта на фіналь твірної основи, інтерфіксації тощо. Пор.: *зомбі – зомбувати, лобі – лобізм, лобіст, мас-медіа – мас-медіальний, мас-медійник, айті – айтішник* та ін.

На сучасному етапі розвитку української мови нові невідмінювані слова почали активніше використовувати в ролі твірних. На це явище звернув увагу О.А. Стишов, зазначивши, зокрема, що в словотвірному освоєнні запозичень простежується нова словотвірна тенденція, яка раніше в українському словотворі виявлялася обмежено. Ідеться про активне використання в ролі твірних основ невідмінюваних нових іншомовних слів [6, с. 17]. Матеріали нашої картотеки підтверджують дію такої тенденції. Спостережено, що деякі з новітніх запозичень реалізують

свої дериваційні потенції в утворенні складних слів, маючи обмежені можливості афіксального творення дериватів. Пор.: *альпарі* → *альпарі-брокер альпарі-євразія альпарі-центр*; *банджі* → *банджі-джемпінг, банджі-стрибок банджі-клуб, боді* → *боді-арт, боді-балет, бодібілдер, бодібілдинг, боді-водолазка, бодіпейнтинг, бодісерфінг, боді-стенд, боді-стринг, боді-студія, бодіфітнес, бодіфлекс, бодішейп, бодішейпер*; *кукі* → *кукі-монстри, кукі-накі, кукі-технології кукі-файл*; *ажіо* → *ажіо-проект, ажіо-транс, ажіо-тур, ажіо-фінанс*; *латте* → *лате-арт, латте-макіато, латтеман, айриш-латте*; *яппі* → *яппі-бліц, яппі-блюз, яппі-кафе, яппі-клуб, япізм*; *аніме* → *аніме-посол*; *рістретто* → *рістретторія* та ін.

Одним із чинників такої словотвірної активності невідмінюваних апелювативів іншомовного походження В. М. Фурса називає те, що із вузькоспеціальних слів-термінів вони перетворюються на широковживані лексичні одиниці внаслідок розвитку економіки, загальної комп'ютеризації тощо. Ті ж чужомовні лексеми, яким властивий корпоративний характер, не беруть участі в процесах словотворення [7, с. 255]. Так, спостережено, що у зв'язку з розвитком нових інформаційних технологій, Інтернету, мобільної комунікації та ін. словотвірну активність виявляють такі неозапозичення, як *чат, сервер, есемес (SMS, eCeMeC), веб* у ролі компонентів складних слів.

Помітною виявилася тенденція до активізації словотвірної активності так званих неосемантизмів, “запозичених слів, які вже засвідчені словниками радянської доби, але нині вони з'являються з новими значеннями, називаючи реалії й поняття інших сфер життя суспільства” [5, с. 19]. Явище неосемантизації Є.А. Карпіловська пов'язує з повторним запозиченням слова, співвідносного з тим самим етимологом, але засвоєного з іншого джерела запозичення або з іншим значенням. Прикладом такого запозичення може слугувати іменник *графіті*, який потрапив до української мови з італійської за посередництва англійської мови, у якій функціонує зі значенням ‘малюнки або написи на стінах тощо в громадських місцях’. “Словник іншомовних слів” за редакцією О.С. Мельничука в 1985 р. цю лексему зафіксував зі значенням ‘стародавні написи й малюнки різного змісту, зроблені гострими предметами на посудинах, пряслицях, стінах споруд тощо’ [10, с. 184]. Словник іншомовних слів за редакцією Л.О. Пустовіт подає таке значення лексеми *графіті*: ‘стародавні написи та малюнки на стінах будівель, металевих виробках, посудинах тощо. Відомі давньогрецькі і римські графіті, а також графіті ранньослов'янського часу і Київської Русі, зокрема графіті софійські’ [11, с. 309]. Великий тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В. Бусла фіксує лексему *графіті* з поміткою *невідм., мн.* ‘стародавні написи й малюнки різного змісту, зроблені гострими предметами на посудинах, пряслицях, стінах тощо’ [8, с. 260]. Новий словник іншомовних слів за редакцією Л.І. Шевченко засвідчує такі значення: 1) ‘стародавні написи побутового або магічного характеру, надряпані на стінах будівель, посудинах, предметах побутового призначення та ін.’; 2) ‘написи на стінах будівель, зроблені від руки’ [14, с. 170]. Натомість у засобах масової комунікації останніх років усе частіше натрапляємо на таке значення згаданої лексеми – ‘зухвале і ексцентричне мистецтво вулиць, тісно пов'язане з хіп-хоп культурою і нескінченною кількістю стилів, предтечею яких були малюнки на стінах нью-йоркського метрополітена’ (<http://do-yourself.eu/uk/pages/378253>), напр.: *Приміром, було, що ми (друзинники) ніяк не могли вирахувати хуліганів, які малювали на стінах не завше пристойні графіті* (ІЗ, № 3, 19.01.2012, с. 17). Саме з останнім значенням іменник *графіті* виявляє високу дериваційну активність, пор.: *графіті* → *графіті-бомбінг, графіті-діяльність, графіті-інсталяція, графіті-пташка, графіті-райтинг, графіті-райтери, графіті-туризм, графіті-фест, графіті-художник, графіті-шоу, графітер, постграфіті*. Напр.: *Власне на основі цього брутального напряму розвивається постграфіті, етап своєрідної інфільтрації та емансипації різних підходів, інструментарію та цілей графіті-діяльності* (<http://artukraine.com.ua/ukr/a/strit-art>); *Графіті-інсталяцію створили в Черкасах активісти* (<http://dzvin.org/na-vshanuvannya-nebesnoji>).

sotni); Так виникло найпотужніше явище вуличного мистецтва, яке будь-коли існувало, – райтинг (від to write – писати), або **графіті-райтинг** (<http://artukraine.com.ua/ukr/a/strit-art>); Значно зріс так званий **графіті-туризм** – Україна є привабливим місцем для європейських вуличних художників із огляду на некримінальний статус графіті та великої кількості місць, придатних для малювання (<http://artukraine.com.ua/ukr/a/strit-art>); **Графітерами** були 13-14 річні підлітки (ІЗ, № 3, 19.01.2012, с. 17).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, різні за семантикою і фonomорфемною структурою запозичені слова слугують твірною базою для продукування похідних одиниць. Набуваючи дериваційної активності під впливом різноманітних мовних і позамовних чинників, запозичене слово стає твірним для цілої низки нових слів, формуючи словотвірні ланцюжки, словотвірні парадигми, зрештою словотвірні гнізда – комплексні словотвірні одиниці, які об'єднують похідні слова зі спільним коренем, упорядковані відношеннями словотвірної похідності, інколи досить потужні за своїм якісним наповненням.

Словотвірні можливості запозичені слова виявляють неоднаково. Одні з них дуже результативні, їм властиво реалізувати свої дериваційні потенції в похідних іменниках, прикметниках і дієсловах. Інші виявляють нульову дериваційну спроможність. Більший словотвірний потенціал властивий неозапозиченням із граматичними ознаками іменників чоловічого роду. Менший словотвірний потенціал характерний для невідмінюваних неозапозичень, формальна і граматична структура яких незвична для словотвірного й граматичного ладу української мови. Проте й вони, маючи обмежені можливості афіксального творення дериватів, реалізують свої дериваційні потенції в утворенні складних слів – композитів та юкстапозитів.

Помітною є тенденція залучення до процесів словотворення абревіатур як твірних основ для творення нових дериватів та актуалізація словотвірної активності неосемантизмів.

Основними чинниками впливу на дериваційну поведінку неозапозичень є їхня лексична і граматична семантика, фonomорфемна структура, ступінь словотворення, тривалість функціонування в мові, активність уживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валух З.О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові / Зоя Валух. – К.; Полтава : АСМІ, 2005. – 345 с.
2. Валух З.О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2006. – 395 с.
3. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір / В.В. Грещук – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
4. Земская Е.А. Проблемы словообразования на современном этапе / Е.А. Земская, Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 6. – С. 112–123.
5. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Н.Ф.Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
6. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів інформації) / О.А. Стишов. – [2-ге видання] – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
7. Фурса В.М. Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен : монографія / В.М. Фурса. – К. : Інститут української мови НАН України, 2005. – 252 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

9. Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови / Євгенія Анатоліївна Карпіловська. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2002. – 910 с.
10. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – 2-е видання, – К. : Головна редакція “Українська радянська енциклопедія”, 1985 – 776 с.
11. Словник іншомовних слів / Л.О. Пустовіт, О.І. Скопенко, Г.М. Сюта, Т.В. Цимбалюк / За ред. Л.О. Пустовіт. – К. : Довіра, 2000. – 1017 с.
12. Словотворчість незалежної України. 1991-2011 : Словник / Укладач А. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.
13. Українська мова : енциклопедія [ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
14. Шевченко Л.І. Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк / За ред. Л.І. Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. ВК – Вечірній Київ.
16. Д – День.
17. ІЗ – Іменем закону.
18. Закон і бізнес.

REFERENCES

1. Valiukh Z.O. Slovtvorna paradyhmtyka imennyka v ukrainskii movi / Zoia Valiukh. – К.; Poltava : ASMI, 2005. – 345 s.
2. Valiukh Z.O. Typolohiia slovtvirnykh paradyhm imennyka v ukrainskii movi: dys. ... doktora filol. nauk: 10.02.01 / In-t ukr. movy NAN Ukrainy. – К., 2006. – 395 s.
3. Greshchuk V.V. Ukrainskyi vidprykmetnykovyi slovtvir / V.V. Greshchuk – Ivano-Frankivsk : Plai, 1995. – 208 s.
4. Zemskaiia E.A. Problemy slovoobrazovaniia na sovremennom etape / E.A. Zemskaiia, E.S. Kubriakova // Voprosy yazykoznaniiya. – 1978. – № 6. – S. 112–123.
5. Klymenko N.F. Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni : monohrafiia / N.F.Klymenko, Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk. – К. : VD Dmytra Buraho, 2008. – 336 s.
6. Styshov O. A. Ukrainska leksyka kintsia KhKh stolittia (na materialy movy zasobiv informatsii) / O.A.Styshov. – [2-he vydannia] – К. : Puhach, 2005. – 388 s.
7. Fursa V.M. Semantyko-hramatychno ta slovtvirne osvoieniia nevidminiuvanykh imen : monohrafiia / V.M. Fursa. – К. : Instytut ukrainskii movy NAN Ukrainy, 2005. – 252 s.

Дата надходження до редакції 28.09.2017

IVANOCHKO Kostyantyn Mykolayovych
Candidate of Philology, Associate Professor,
Doctoral Student, Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University,
e-mail: Ivanochko.kostyantyn@gmail.com

STRESS AND FORMATION OF 3RD STRUCTURAL CLASS HOMONYMS-VERBATIVES IN SOUTHWESTERN PATOIS OF UKRAINIAN LANGUAGE

Introduction. The paper focuses on the correlation of stress and the formation of homonymous relations in heterogenous process of the III structural class of verbatives in southwestern patois of the Ukrainian language. It **aims** at determining the nature of heterogenous homonymy and revealing its correlation with shifting of stress. Lexical level is constantly enriched due to such processes as hyponymy, partitivity, equanymy, synonymy, antonymy and conversion. Though of low productivity, homonymy, based on semantic, phonetic and word-building factors, is the object of the given investigation. **Methods.** The analysis is performed on the basis of contrasting lexico-semantic and etymological processes of such derivatives, which comprise the layer of southwestern patois in Ukrainian language, Ukrainian literary language and modern Ukrainian. **Results.** It has been determined that the archisemes of each of them are characteristic of a certain lexico-semantic processes productivity level, which caused their polysemy. It has been grounded that heterogenous verbatives-homonyms appearing is considered to be low-productivity lingual phenomena. **Conclusion.** Rootedness into pre-Slavonic languages, as well as borrowings from other languages, proximity of sounds and etymological differences are those extralinguistic and linguistic factors, which cause some misunderstanding among those who use dialectal words and expressions in their everyday speech, who compile the corresponding lexicographic dictionaries, paying attention to the changes in their semantics, phonetics, for instance stress varieties, and their simultaneous substitutions. The final stage of standardizing homonymic relations among corresponding sememes of the verbatives under analysis came through withstandability of their accentuation shifting from root to suffix.

Keywords: lexico-semantic processes, heterogenous homonyms-verbatives, stress and homonymic relations, southwestern patois.

( )

(, 307), ‘ ’ (, 308); , - , - (-) / , - , - ,
‘ ’ (, 207), , - ‘ ’, - ‘ ’: (- ‘ ’:), ‘ ’ ,
‘ ’ (, 208).

(/),

(, 155), , - , ‘ ’ (, 83), ‘ ’ (, 155);
‘ ’ (, 528).

“ / ”

(, 155): , - , - , ‘ ’ [. . .].
[. . 7208]. (. , 564).

(, 311), : ¹ , - , - / , - , - ‘ ’
² , - , - / , - , - ‘ ’
“ ( ) . (. , 311).

(/),

(, V, 413), , - , - , ‘ ’ ;
(, V, 414). (-)

(, V , 161), ¹ , - , - , ‘ ’ ; ² , - , - , ‘ ’ /
(, V , 161).

- , - , , ‘ ’ (, V , 161).

(, “ ” “ < ” ,

( ) , “ , ” ,

( ) .
( ) .
( ) , [ ] , ‘ ’ ; ; ‘ ’ ( ) ;

' (, 634), ², -c (, , -) (, 634), ( )
(, 486), / (,) (, 703), /
(, 826). - . . . . .

: , - , - , ' (. , 154), , - : , - ,
' (. , 154), , - , - , ' (. , 509), , - / , ' , ,
(,) (. , V, 142). " "

" " , ( ) ,

([ ] , ' (.), [ ] , ' (.) (.), [ ] , ' ;
' (.), [ ] , ' ; [ ] ' (.), [ ] ,
' ; . , , . *pítati*, ; , , ;
' . *pitati*; . *pi t s* ' , . *ou* ' , ; . *pitv-*, *pitav-*, . *pitúh*,
' ; . **peitu-* / *pitv*, . **p (i)-* ' (, V, 378):
' - ², ' (, , 63), ², ' ;
(, , 473). . . . . (² (, 634)

- . . . . .

, .

, (, ' (, ' [ ] ' ; (.)
; [ ] ' ; (, , .), ; , , ;
, [ ] , ' ( ); [ ] , ' ( ); . , , .
(, VI, 306), ( )

: , ' ( ) ' (, 340);
(,) ' (, 96), ( ) ( ) , : '
(,) ' (, 273).

( ) , ([ ]
' , [ ] , ' ; ( ) , [ ] , ' ( ) , [ ]
' (,) , [ ] , ' ( ) , [ ] ' ; [ ]
' ; . , ' [ ] ' ; , , ;
' , ' ; ( ) ; . ' , ' ; . *tati*, ' ;
* *e ta*, ' ; . * *rsti* (< * *ert-ti*), *č t ' ; . *ker-t* ' (, V , 310);
' ; (, , 367).
. . . . .

-

' (.) (, 1060) , - , ' ; , ' (, 1067).

“ ” (, 529), “ ” (, 529).
 “ ” (, 676), “ ” (, 127).
 “ ”: (. , 239) (. IV, 514), “ ” (, 544).
 ( )

1. , 1973. 21 .
2. // . 1975. 9. . 34 40. /
3. / . , 2004. 280 .
4. .M. / . // . 2007. . 12 27.

5. : “ ”, 2010. 373 . /
6. : , 1969. – 48 . ( ) / . –
7. / //
8. : “ ”, 2012 ( ). – 2 (26). – . 71–88.
9. , 2012. 57. . 263–274.
10. / // Spheres of culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies. – Lublin : Maria Curie-Skladowska University, 2013. – Volume V. – S. 201–210.
11. : . 15, 1952. 304 . /
12. / . // . , 1965. . 85–94.
13. , 1942. 19 . /

REFERENCES

1. Vynnytskij V. Dystynktyvnyie funktsii udareniiia v sovremennom ukraïnskomo iazyke [Distinctive Functions of Stress in Modern Ukrainian]: vtoref. dyss.... kand. filol. nauk / V.M. Vynnytskij Lvov, 1973. 21 s. [in Ukrainian].
2. Vynnytskij V. Znachennieva funktsiia naholosu v imennykakh zhinochoho rodu [Semantic Stress Function of Feminine Nouns] / V.M. Vynnytskij // Ukr. Mova i literatura v shkoli. 1975. 9. S. 34–40. [in Ukrainian].
3. Vynnytskij V. Aktsentuatsijni etiudy [Accentuational Essays] / Vasyl Vynnytskij. Zhovkva : Misioner, 2004. 280 s. [in Ukrainian].
4. Vynnytskij V. Pro aktsentuatsijnyj sposib slovotvorennia [About Accentuational Way of Word Formation] / V.M. Vynnytskij // Movoznavstvo. 2007. S. 12–27. [in Ukrainian].
5. Vynnytskij V. Funktsijne navantazhennia ukrains'koho naholosu [Functional Load of Ukrainian Stress] / Vasyl Vynnytskij. Lviv : DP “Vydavnychyj dim “Ukrpol”, 2010. 373 s. [in Ukrainian].
6. Zhovtobriukh M. Slovo movlene (ukraïnska literaturna vymova) [A word quethen (Ukrainian Literary Pronunciation)]. K. , 1969. 46 s. [in Ukrainian].
7. Ivanochko K. Aktsentuatsija faunoonomatopoetychnykh dieslivnykh deryvativ u pivdenno-zakhidnykh hovorakh ukrainskoji movy [Accenting Fauno-Onomatopes Verbatives in Southwestern Patois of Ukrainian Language] // Lnhvistyka : Zbirnyk naukovykh prats Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – Luhansk : DZ “LNU imeni Tarasa Shevchenka”, 2012. – Vypusk 2 (26). – S. 71–88. [in Ukrainian].
8. Ivanochko K. Aktsentuatsiia onomatoepichnykh entomolohichnykh sufiksalnykh diieslivnykh utvoren u pivdenno-zakhidnykh hovorakh ukrainskoji movy [Accentuation of Onomatoepic Entomological Suffixal Verb Formations in Southwestern Patois of Ukrainian Language] /

Kostiantyn Ivanochko // *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filolohiia*. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2012. Vypusk 57. S. 263–274. [in Ukrainian].

9. Ivanochko K. Osoblyvosti naholoshuvannia diiesliv vosmoho strukturnoho klasu sufiksialno-fleksijnoho aktsentnoho typu u pivdenno-zakhidnykh hovorakh ukrainskoi movy [Accentuational Peculiarities of Structural Class VIII Suffix-Flexion Accent Type Verbs in Southwestern Patois of Ukrainian Language] / Ivanochko K.M. // *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva: zbirnyk naukovykh prats.* – Vypusk desiatyj /holov. Red. M. Ye. Skyba; vidp. za vypusk M.M. Torchynskij. Khmelnytskyj : FOP Bidiuk Ye. I., 2016. – T. 1 (A–I). – S. 269–278. [in Ukrainian].

10. Ivanochko K. Naholoshuvannia kauzatyvnykh diiesliv lupaty, lupáty / lupýty v pivdenno-zakhidnykh hovorakh ukrainskoi movy [Accenting Causative Verbs *ý*, *á* / *ñ* in Southwestern Patois of Ukrainian Language] / Kostiantyn Ivanochko // *Spheres of culture : Jurnal of Philology, History, Sotsial and Media Tsommunitation, Polititsal Stsientse, and Tsulturel Studies.* – Lublin : Maria Tsurie-Skladovska University, 2013. – Volume V. – S. 201–210. [in Polska].

11. Mytropolyt Ilarion. Ukrainskyj literaturnyj naholos [Ukrainian Literary Stress] / Mytropolyt Ilarion. Vinnipeh : Nasha kultura. Ch. 15, 1952. 304 s. [in Canada].

12. Pylynskyj M. Deiaki yavyscha aktsentolohii imennyka [Some phenomena of Noun Accentology] / Pylynskyj M.M. // *Zakonomirnosti rozvytku ukrainskoho usnoho literaturnoho movlennia. (Regularities of Ukrainian Oral Literary Speech Development)* K., 1965. S. 85–94. [in Ukrainian].

13. Rudnytskyj Ya. Ukrainskyj naholos iak funktsijna problema [Ukrainian Stress as Functional Problem] / Yaroslav Rudnytskyj. Praha, 1942. 19 s. [in Tzechia].

1. .- .- / . . . .-

2. .- // .- : [. . . .- , 1982. – .10. – .311–612.

3. .- / : - .- , 1961. – 451 .

4. .- : 4- [. . . .-] .- .: - , 1958. – . : - .- 573 .; 1989. – .3. : - / [. . . .-] .- 552 .; 1959. – V : - .- 563 .

5. - ( ) //

( ) : / . . . .- 4. - , 1977. – 102 .

6. - // - “ ” : .- VII (X), 1965. – .24–103.

7. - : 7- . / [. . . .-] .- (. .) .: .: . , 2003. . V : / [. . . .-] .- 653 .; 2012. . VI : / [. . . .-] .- 566 .

8. .- “ ” : 2- . [. . . .-] .- : Monachii, 1982. – .1–2. – 1117 .

9. - . . / . . . . , . . - : , 2005. – 264 .

-
10. - , 2008. – 288 .
  11. - , 2004. – 364 .
  12. - , 2011.
  - 124 .
  13. - , 1882.– 304 .
  14. - , 2008. – 478 .
  15. - : 2- . / . . - . : , 1984. – . . - 495 . ; . . - 515 .
  16. - / . . . . - : , 2005. – 688 .
  17. - / . . . . - , 1997. – 232 .
  18. - : . - : , 2008. – 224 .
  19. - : . - : , 2008. 318 .
  20. - / . - : , 2013. – 601 .
  21. - : 11- . / . . . . - . : , 1973. – . V. – 840 . ; 1979. . . . 658 . ; 1980. . . . 699 .
  22. - / . . . . : , 2005. 238 .
  23. - : . . . . , 2003. – 782 .
  24. „ - / [(. . .) . . .] . - : . . . - . . . , 1898. – . IV : - . - 244 .
  25. SH Janów J. Słownik huculski [text] /Jan Janów / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Krakow Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – 302 .

24.10.2017

УДК 811.161.2'367.2/3

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ НАПІВСИМЕТРИЧНИХ ЗАЙМЕННОКОВО-СПІВВІДНОСНИХ РЕЧЕНЬ

ОНАТІЙ А.В.

Національний університет "Києво-Могилянська академія"

У статті проаналізовано терміни *симетрія* та *асиметрія* стосовно релевантності їхнього застосування для класифікації складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу. Результати дослідження засвідчили, що ці терміни доцільно використовувати у вузькому тлумаченні для розмежування симетричних та несиметричних речень із займенниковим словом у головній частині. Доведена необхідність виокремлення перехідних одиниць – напівсиметричних прономінативних речень, у яких не відбувається повна кореляція між елементами блоку.

Ключові слова: складнопідрядні займенниково-співвідносні речення, симетричні речення, несиметричні речення, напівсиметричні речення, прислівно-кореляційний зв'язок, класифікація складнопідрядних речень нерозчленованої структури.

ONATIY Anastasiia Vitaliivna

PhD student, Senior Lecturer of

Ukrainian language department,

National University of "Kyiv-Mohyla Academy",

e-mail: onatyi.n@ukr.net

THE STATUS OF HALF-SYMMETRIC PRONOUNS CORRELATED SENTENCES

Introduction. Based on the structural symmetry criterion the paper focuses on the status of compound constructions which have half-symmetric pronouns in correlated clauses. In contemporary Ukrainian linguistics there are two dominant perspectives on the problem: 1) the semantics of compound constructions, which influences the structure of half-symmetric pronouns correlated clauses; 2) type of connection between the correlate and the relate. Even this traditional approach does not have a single interpretation, in particular there are differences in terminology and the formation of a clear criterion for defining certain subtypes. **Purpose.** The paper aims to clarify the understanding the concept of half-symmetrical pronouns correlated sentences, singled out on semantic criterion. **Results.** The results of this paper specify the use of linguistic terms and clarify the theory of pronoun-compound sentences structural organization. In addition to the generally accepted principle of semantic identity, there is a sentence with complete and incomplete semantic opposition between the pronominal word and the relate word. In this paper the term "half-symmetric sentences" introduces. These structures has the transitional status between symmetric and asymmetric sentences, because they demonstrates the correlation of general semantic (locality, temporality). The correlative block units have different type of meaning in this sentences. **Conclusion.** According to this paper, it is appropriate to delimit the broad and the narrow interpretations of the concept of "syntactic asymmetry". It is necessary to classify all pronoun-compound sentences into three groups: symmetric, asymmetric and half-symmetric structures. Each of these types requires a separate complex study.

Keywords. Complex correlative pronoun-compound sentences, syntactical symmetry, syntactical asymmetry, word-correlative connection, classification of complex undifferentiated structure sentences.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. В українському мовознавстві вже узвичаєним стало виділення речень з опорним займенниковим словом типу *Вміла пані ключникова сміятися дрібненько, так, щоб од того сміху чоловіцтеу поза шкірою*

лоскіт ішов (О. Забужко) в окремий структурно-семантичний тип [1; 2; 3; 6; 7; 8; 9; 20; 21; 22]. Проте до сьогодні остаточно не вирішене питання їхньої типології (облігаторність прономінатива, можливість поєднання з опорним словом іншого класу) та закономірностей утворення корелятивних блоків (сполучуваність займенникового слова зі сполучними засобами). Саме це визначає актуальність пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці відомі різні підходи до класифікації речень з опорним займенниковим словом. Уперше запропоноване В.А. Белошапковою виокремлення ототожнювальних, фразеологічних та вміщувальних прономінативно-співвідносних речень [16; с. 532] підтримують І.Р. Вихованець (використовує терміни “симетричні” та “несиметричні” [2, с. 332]), А.П. Загнітко (послугується назвами “корелятивно-уточнювальні”, “напівкорелятивні” та “некорелятивні” [6, с. 702]), С.В. Ломакович [8]. На нашу думку, недоліки цього підходу полягають у тому, що речення кваліфіковано, зважаючи на зв’язок корелята та підрядної частини, проте без урахування особливостей поєднання прономінатива та сполучного засобу, що є, безумовно, є однією з основних умов формування займенниково-співвідносного речення. І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська розглядають усі речення зі співвідносним прономінативом з-поміж присубстантивно-означальних, предметно-ототожнених, якісно-ототожнених, просторово-ототожнених та якісно-кількісних [15, с. 446 – с. 486]. Ця класифікація також не позбавлена недоліків передусім тому, що автори не наводять критеріїв виокремлення займенниково-співвідносних речень з-поміж інших типів складнопідрядних. З огляду на це найбільш умотивованим видається погляд Р.О. Христіанінової, яка вводить термін “катафоричні речення” та розподіляє їх на симетричні й несиметричні залежно від особливостей формування корелятивної пари [21, с. 144 – с. 158]. **Актуальність пропонованої розвідки** зумовлена потребою уточнити підхід до класифікації займенниково-співвідносних структур, зокрема конкретизувати термінологію та розмежувати підтипи, застосовуючи чіткі критерії.

У більшості наукових праць аналізовані речення класифікують, спираючись на критерій симетричності їхньої структури [2; 6; 8; 11; 19; 20; 21]. Констатуємо дві основні тенденції: деякі дослідники визначають симетрію як відповідність формальної та семантичної організації речення (з огляду на кількість предикацій та пропозицій) [4; 8], інші пропонують розглядати її на рівні кореляції семантики елементів прономінативного блоку (опорного слова та засобу зв’язку) [2; 19; 20; 21]. Наслідком застосування обох підходів є розподіл усіх займенниково-співвідносних речень на симетричні та несиметричні, що спричиняє, з одного боку, термінологічну неточність, а з іншого, – лишає поза увагою структури, у яких семантична відповідність прономінатива та сполучного засобу є частковою. Тому **метою** пропонованої **розвідки** є уточнення класифікації прономінативно-співвідносних речень за опозицією “симетрія” / “асиметрія”. **Завдання** статті – конкретизація вживання наведених лінгвістичних термінів та окреслення критерію семантичної тотожності елементів корелятивного блоку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення симетричності в складнопідрядних реченнях, які є монопредикативними за семантикою та елементарними за формальним критерієм або поліпредикативними та неелементарними (з однаковим кількісним показником), бере початок зі статті В. Скалічки “Асиметричний дуалізм мовних одиниць”, у якій автор, розвиваючи ідею бінарності лексичної одиниці, окреслює синтаксичну асиметрію як невідповідність змістової і формальної організації речення [14]. Згідно з цим підходом, у граматиці почали виокремлювати асиметричні конструкції, у яких немає відповідності між кількістю формальних та семантичних вузлів. С. Ломакович у дисертаційному дослідженні аналізує займенниково-співвідносні структури за цим критерієм [8]: “типово організованими, і відповідно **симетричними**, слід вважати складні речення, зміст яких формується відповідно до семантики складного речення, за якої зміст відповідає формі. **Асиметричними** ж є ті одиниці, зміст яких не відповідає структурній схемі, відходить від зразка, заданого його формальним механізмом,

суттєво трансформується” [8, с. 305–306]. Такого погляду дотримуються й деякі інші дослідники [10; 11]. Застосовуючи цю класифікацію, можна потрактувати речення на зразок *Є такі моменти, коли без моєї помочі не можна* (В. Карпюк) як несиметричні, оскільки в них виокремлюємо одну пропозицію (*Моментами без моєї помочі не можна*) і два предикативні центри (*моменти є / не можна*). Такий підхід не бере до уваги особливостей формально-граматичного та семантико-синтаксичного оформлення речень, а отже не може мати класифікаційного значення. Окрім того, уживані терміни спричиняють небажану омонімію.

Звужене трактування згаданих вище термінів констатуємо в граматиці І. Р. Вихованця [2, с. 342]. Автор вкладає у критерій симетрії значення семантичної однорідності корелятивів та релятивів займенниково-співвідносного речення. Синтаксист виокремлює **симетричний** тип конструкцій, у яких корелятивна пара є семантично однорідною: *той – хто* (субстанційні): *Ганьбою криється не так раб, як той, хто обертає в рабство, не так зноблений, як знобитель, що позбавляє свободи* (О. Забужко), *той – що* (субстанційні): *Питає той, що в арафатці, листоподібний* (С. Жадан), *такий – який* (атрибутивні): *У такій ситуації складно зразу обрати правильний тон розмови, такий, який не спричинив би сварки* (Л. Когут), *там – де* (адвербіальні, локативні): *Це лежить там, де південніше землю поцілувало небо. Це лежить там, де на сході гаряча кров витікала з землі та ставала каменем* (С. Зінченко) тощо. **Несиметричними** автор вважає два типи речень: у першому корелятом є співвідносне слово означальної семантики, а релятом – асемантичні або порівняльні сполучники (*Замок у нас такий, що сам закривається* (А. Кокотюха), у другому функціонує семантично нівельоване слово *те* та сполучні слова або асемантичні сполучники *що, щоб*, наприклад: *Навіть те, що у вас немає чоловіка, добре* (С. Жадан). Таким трактуванням симетрії та несиметрії послуговуються більшість сучасних науковців [4; 6; 12; 20; 21; 22]. Роботи цих лінгвістів засвідчують дискусійність та подекуди суперечливість класифікації речень, які містять прономінативне слово в головній частині. Тому аргументованим видається чітке розмежування двох підходів до визначення понять *симетрія* та *асиметрія*. Згідно з першим, симетрія – це кількісна відповідність предикативної та пропозитивної будови речення, згідно з другим, симетрія є явищем семантичної відповідності корелята та релята. Уважаємо умотивованим застосування другого тлумачення для класифікації займенниково-співвідносних речень, а тому потребують максимального уточнення умови семантичної кореляції прономінатива та засобів зв’язку.

Для з’ясування семантичної прогнозованості елементів блоку необхідно визначити значеннєві групи корелятивів та релятивів. Закономірно, що абсолютна більшість класифікацій прономінативів спирається передусім на морфологічні критерії. В українській лінгвістиці найпоширеніший традиційний підхід – виокремлення дев’яток або восьми семантичних розрядів займенників (особові, присвійні, зворотні, вказівні, питальні, відносні, заперечні, неозначені означальні) [17]. Проте такий розподіл не є застосовним насамперед через те, що поза увагою опиняються семантичні різновиди адвербіальних займенникових слів, важливі для функціонування речення. У сучасних граматиках відомі лише поодинокі коментарі щодо семантики співвідносних слів у функції корелятивів займенниково-співвідносного речення: дехто з авторів наголошує на важливості вказівних займенникових слів (*той, такий*) [18, с. 197] або визначає критерій дейктичності за основний (поділ на власне-дейктичні (*той, та, те, такий, така, таке, там, туди, звідти, стільки, так, тоді, доти*) і невластне-дейктичні (*все, всякий, кожен, десь* тощо) [12, с. 161]. В останніх працях спостерігаємо також виокремлення прономінативів із означально-якісною та означально-кількісною (*такий, той, так, стільки, настільки*), адвербіальною часовою і причинною семантикою (*тоді, відтоді, тому, з тим*) [19; 20, с. 185]. Задля з’ясування симетричності корелятивного блоку, тобто відповідності семантики прономінатива семантиці сполучного засобу, видається доцільним конкретизувати запропоновані класифікації, спираючись на значеннєві функції антецедентів у межах прономінативно-співвідносного речення.

Обстеживши мовний матеріал, у несиметричних реченнях можемо виокремити такі групи корелятивів:

1. **субстанційні** (*кожен, всякий, хтось, усе* тощо; сталі комплекси *все те, щось таке, все інше, той із нас, хтось із нас* тощо);

2. **атрибутивні**: а) власне-якісні (*такий*), б) якісно-кількісні (*так, настільки*), в) власне-кількісні (*стільки*);

3. **адвербіальні** а) каузальні (*тому, зтим*), б) локативні (статичні (*там, тут*), динамічні (*туди, звідти*)), в) темпоральні (власне-темпоральні (*тоді, тепер*), відлікові (*відтоді, звідтоді, доти, поти*));

4. семантично **нівельоване** займенникове слово *те*.

Щодо останнього варто зауважити, що нівельованим воно постає “лише в структурно-організувальному плані. У комунікативному ж аспекті його значущість часто є актуалізованою, унаслідок чого воно набуває особливого комунікатороцентричного значення і навантаження” [6, с. 705]. А.П. Загнітко зауважує, що прономінатив *те* може мати щонайменше два вияви – умовно te_1 і te_2 . Перший – це корелят середнього роду, який субстантивувався і має конкретне значення: *Святою правдою може вважатися те, що служить славі нашого монастиря* (В. Шевчук) Te_2 – друга реалізація корелята, який “унаслідок своєї семантичної порожнечі і граматичної неозначеності (іменник, що стоїть поза категорією числа і роду) здатний уміщувати в собі весь зміст підрядної частини і вводити цей зміст, як єдиний семантичний компонент у складні головної частини” [6, с. 711]: *Шекспірівські пристрасті навколо її особистості відображують те, що наше суспільство ще неспроможне сприймати одверті слова, стосунки, мотиви поведінки* (О. Забужко). Te_2 не сполучається із займенниковим словом *що*, а поєднується лише зі сполучником *й* утворює несиметричне речення.

З-поміж сполучних засобів підрядної частини прономінативно-співвідносних несиметричних речень зафіксовано такі: *що, щоб, аби, наче, неначе, немов, ніби, хоч, аж, що аж, як, якби, де, куди, звідки*. “Сполучні засоби, які безпосередньо виражають семантико-синтаксичні відношення, є семантичними, а ті, що лише вказують на них, – асемантичними” [5, с. 93]. На підставі цього твердження можемо виокремити групи:

1. **субстанційні** (*що* (займенникове слово), *хто*);

2. **атрибутивні** (*котрий, який*);

3. **адвербіальні** (а) порівняльні (*наче, неначе, немов, ніби* та ін.), б) допустові (*хоч, хоча*), в) міри і ступеня дії (*аж, що аж*), г) локативні (статичні (*де*), динамічні (*куди, звідки*)), г) темпоральні (власне-темпоральні (*коли, як* (у значенні *коли*), відлікові (*доки, поки, допоки, відколи*));

4. **асемантичні** (*що, щоб, аби, якби, як*).

Сполучні засоби можуть утворювати симетричні блоки лише з відповідними субстанційними, атрибутивними різновидами та деякими адвербіальними (наприклад, локативні статичні *там – де*, локативні динамічні *туди – куди*). Якщо умова повної семантичної відповідності не збережена, традиційно речення кваліфікують як несиметричні [2; 6; 20; 21]. Не виявляють відповідності за семантикою атрибутивні прономінативи (*так, такий, настільки, стільки, до того*), що поєднуються із адвербіальними порівняльними сполучниками (*немов, ніби, наче*): *Скажімо, коли вона говорила по телефону і зв'язок раптом обривався, вона реагувала так, ніби це обривалась подача кисню і вона просто не розуміла, як так сталося і чим тепер вона мала заповнювати свої легені* (С. Жадан), *Море цієї ночі було так, немов покритося льодом* (В. Шевчук), *Чоловіки, котрих він розумів без жодного слова, яких знав настільки, ніби вони були продовженням його власного тіла* (В. Горбунова), *Поранений Максим не здолав цього разу занести до хати клунки, пакунки, коробки й ящики, яких було стільки, наче хтось переїздить на нову квартиру* (Л. Романчук), *І як же довго пече душу та проклята жарина*,

отруює своїм чадом мозок, котрий надвечір, коли знаси, що сьогодні тебе вже ніхто з цієї залізної клітки не стане випускати, болить **до того, ніби** вчадів так, що ледь-ледь не віддав душу (В. Канівець), допустовими сполучниками (*хоч*): Нам було **так, хоч** плач, ми самі собі здавались автомобілем, який іде на трьох колесах, не кажучи вже про те, що партитур для тріо – значно менший вибір (П. Щехельський), Зо два тижні після того недільного ранку я був **такий, хоч** прикладай до рани, навіть говорив якомсь лагідно (І. Гнатюк), сполучниками міри і способу (*аж, що аж*): За тиждень він вже обкопував довкола зсохлого стовбура земельку і кряхтів **так, аж** онук з веранди прибіг (Д. Корній), Два дні морозить, кістки болять, аж стогнеш, у голові шумить, а кашель **такий, що аж** груди крає (І. Малкович), Інколи він прогрузав **настільки, аж** складалося враження, що він пробуксовує (І. Добровольський), Пише **стільки, аж** очі болять (І. Чалий) та асемантичними сполучниками (*що, щоб*): Алегорія перетворює явище на поняття і поняття на образ, але **так, що** поняття завжди окреслюється і повністю охоплюється цим образом (Ю. Андрухович), Але щось і справді стримувало. **Настільки, що** одного разу, уже поночі, покидаючи студію й проходячи повз її робоче місце, я з подивом виявив, що вона залишила відкритою свою пошту (С. Жадан), Діти, щоденні клопоти, побут, прагнення налагодити будні родини **так, щоб** домашні не відчували жодних змін на гірше (Н. Гурницька), Правда, мені лишалася втіха, що коли я зберу дані про мого відвідувача, бодай найголовніші, якраз **стільки, щоб** вистачило до життяпису, багато чого проясниться (Е. Андієвська). У таких конструкціях найчастотнішими є атрибутивно-адвербіальні блоки (*такий – ніби, такий – щоб, так – хоч*), а також поєднання синсемантичного прономінатива з асемантичними сполучниками (*те – щоб, те – що*): Утім плекаю надію, що ті, кого я згадаю нижче, радо взяли би на себе разом зі мною відповідальність за **те, що** я створив, навіть не поділяючи всього, висловленого нижче (В. Кебуладзе), Люди всю свою снагу віддають **на те, щоб** узяти більше від життя, – жах голоду перед ними стоїть, і вони пакують свій шлунок якнайтугше (В. Шевчук).

Зауважимо, що існують також речення, елементи корелятивного блоку яких не виявляють повної кореляції за семантикою: ідеться, наприклад, про адвербіальний локативний прономінатив статичної дії, що поєднується з адвербіальним локативним прономінативом динамічної дії (*там – звідки, там – куди*): Там були двері, які вели всередину, але на разі двері стояли зачинені, і Сивоок поглядь став обходити святиню з другого боку, аж поки опинився знов **там, звідки** й починав своє ходіння (П. Загребельний), **Там, звідки** вони потрапили, їх вже давно списали і, повірте, не поспішають забирати назад (В. Андрусів), Тобто копатися проти системи можна не у задалегідь вибраному тобою місці, а винятково **там, куди** вона сама тебе пожебуристь (Ю. Андрухович), а також про адвербіальний локативний прономінатив динамічної дії, що поєднується з адвербіальним локативним прономінативом статичної дії (*звідти – де*): **Звідти, де** стояв, Арсен бачив прямокутник світла на протилежній стіні, – далі дід почув, якхтось у кабіні натиснув на кнопку, після чого прошурхотіли двері та ліфт поповз униз (М. Кідрук), Неймовірним виглядало навіть те, що цей чоловік, який посміхався їй зараз так, наче від їх останньої зустрічі у цій кімнаті минуло не півроку, а кілька днів, приїхав з іншої півкулі, з іншого боку планети, **звідти, де** водяться кумедні ведмежата коали і дивні стрибуни кенгуру, **де** ростуть евкаліпти, літають папуги, **де** все не таке, як у нас, **де** люди ходять догори ногами (Л. Романчук). Також звернімо увагу на структури з корелятивними блоками, що позначають динамічний, але різноспрямований рух (*туди – звідки, звідти – куди*): Справився було на Руську, але круто повернувся і квапом подався до татарських воріт, ішов Волинським шляхом назад **туди, звідки** прийшов два роки тому й куди поклявся ніколи не повертатись (Р. Іваничук), Він, здалося, зригнувся, повернувся **звідти, куди** їй ніколи не заглянути, зітхнув (Я. Мельник). Інколи в цих реченнях значення корелята підсилене частками або прислівниками (*саме, навіть, надто, десь, всюди*): Я займав місце біля самісінького вікна ближче до задньої частини літака,

саме там, звідки проглядався крайній двигун (М. Кідрук), *І тоді* схлипування розтинали тишу, і “Мамо!” долинали навіть поза межу життя і смерті, віднаходячи її, єдину, хто потрібен дитині посправжньому, *навіть там, звідки немає вороття* (Л. Романчук) тощо.

Усі речення з локативними прономінативами Р.О. Христіанінова визначає як просторові симетричні катафоричні з трьома семантичними різновидами: місця (*там – де / куди / звідки*), напрямку (*туди / звідти / звідтіля – куди / де / звідки / звідкіля*) і шляху (*там – де*) [21, с. 329 – 332]. Дослідниця не розмежовує блоки, у яких спостерігаємо абсолютну семантичну кореляцію, як-от, там – де, та блоки, у яких кореляція є неповною, типу там – звідки, звідти – куди тощо. На нашу думку, останній різновид займенниково-співвідносних речень варто вважати перехідним між симетричним та несиметричним типом. З огляду на відсутність повної відповідності між семантикою корелята й релята, з одного боку, та належність до однієї семантичної групи, з іншого боку, видається умотивованим визначити ці структури як **напівсиметричні** речення.

Окрім локативних, до напівсиметричних речень можемо зараховувати адвербіальні темпоральні, у яких поєднано власне-темпоральний корелят та релят зі значенням відліковості (*тепер – доки, тепер – поки, тепер – допоки*): *Нехай і так, що твоя правда, та все-таки тепер, доки в мене святий огонь горить, я мушу воювати з тобою* (І. Франко), *Це тепер, поки ви ще вірите, поки сподівається, що це не надовго, не назавжди, ви так думаєте, а мине час – так захочеться сина побачити, яким він став, якою дочка росте, що віддасте і душу* (Л. Романчук). Також неповну кореляцію виявляють речення з відліковим корелятом та власне-темпоральним релятом (*відтоді – коли, звідтоді – коли, відтоді – як, звідтоді – як*): *Я знав його ще відтоді, коли він ходив з іржавим автоматом* (В. Шкляр), *Десь ізсередини піднімався гнів, хотілося його вдарити отією важкою чорнильницею, яка тут стояла ще відтоді, коли вона розписувалася зі своїм Федором* (Г. Ткаченко), *Я не бачила її багато років, звідтоді, коли ми обидві були дівчатками, але більше за все мене здивувала дитина, яка обіймала її кругле, мов гарбуз, стегно* (Т. Ковтун), *Серйозних аварій Дніпрогес не знав відтоді, як його збудовано, відтоді, як станція виросла на оцих надійних гранітах Дніпра* (О. Гончар), *Діди, прадіди, пращури і прапращури Атея споконвіку, звідтоді, як у степах світить бог-сонце Гойтосір, належали до знатних скіфів, до тих, котрих згодом буде названо царськими* (В. Чемерис). Р. О. Христіанінова розглядає темпоральні катафоричні речення як симетричні власне-часові та тривало-часові [21, с. 338]. Ми вважаємо цілком слушним виокремлення власне-часових симетричних речень, у яких можливими є блоки з власне-темпоральними прономінативами (*тоді – коли, тепер – коли*), однак визнаємо за необхідне додати до цього типу речень конструкції зі сполучним засобом як у значенні *коли* (*тоді – як*), адже семантично він так само виражає власне-темпоральність: *Я лиш тоді, мій друже, заспокоюсь, Як опустіє зовсім голова* (В. Симоненко). Натомість речення з блоками *тепер – доки, тепер – поки, тепер – допоки, відтоді – коли, звідтоді – коли, відтоді – як, звідтоді – як* вважаємо напівсиметричними.

Так само неповну відповідність маємо в реченнях із блоком *тоді – коли*, де релят реалізує сему каузальності: *Чоловікові не просто пробачити жінку, особливо тоді, коли йдеться про зраду* (Л. Романчук), *Заздрість народжується тоді, коли починається успіх ближнього, а затихає вона лише тоді, коли бачить його невезіння* (І. Черничко), *Тут відчується вітер свободи, запах вічності, аромат того, що було до нас, і це буде тоді, коли людство схаменеться* (Д. Корній).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, на нашу думку, окрім загальновизнаного принципу семантичної тотожності (властивого **симетричним** структурам субстанційним **Той, хто** носить зло проти начальника, недовго з тим начальником проживе (В. Шкляр), атрибутивним *Буває, впаде до серця іскра й залишає слід, як на тканині: коли не погасити її вчасно, може запалити такий вогонь, який зовсім тебе спопелить* (В. Шкляр) тощо), між займенниковим словом головної частини та сполучним засобом підрядної може

відбуватися повне семантичне протиставлення (такі речення називаємо **несиметричними** і спостерігаємо взаємодію семантики корелята з семантикою, прогнозованою релятом, як наслідок – утворення синкретичних речень: *У роті вміть пересохло **так, ніби** я щойно прожувала пригорщу паперу* (С. Андрухович) – атрибутивна (спосіб дії) та адвербіальна (порівняльна) семантика, *Їхня пам'ять **така** нетривка й доривчата, **що** якби держатися тільки нею, я б давно вже мало перетворитися на сніп білих іскор* (О. Забужко) – атрибутивна та адвербіальна (наслідкова) семантика) та неповне протиставлення, властиве **напівсиметричним** реченням, у яких виявляємо загальну прогнозованість між корелятом та релятом, але їхня семантика має різні відтінки, що надає цим одиницям перехідного статусу між симетричними та несиметричними структурами: *Один раз блукав мертвою пустелею на півночі Чилі, через що залишався цілковито впевненим: **там, куди** ми пхаємося, не просто не буде пива й телевізорів, там не буде абсолютно нічого* (М. Кідрук), *Він учора привіз із собою приватного детектива, а тепер мусить відвезти його **туди, де** взяв* (В. Єшкілев), *Постав свою ногу **сюди, де** колись була моя* (Л. Романчук), *Хіба несправедливо був улаштований світ, у якому вона, жінка, друга донька в родині, могла вийти заміж і народити багатьох синів, виростити їх воїнами і одного за другим проводити спершу на посвячення зброєю, а **тоді, як** буде на те воля Могутнього, на його вічний і веселий бенкет* (Я. Дубинянська). У таких конструкціях відбувається кореляція на рівні загальної семи (локативність, темпоральність), проте повне ототожнення їм не властиве. Несиметричними є речення з блоками *те – як, те – що, те – щоб, настільки – що / що аж, стільки – що / що аж, такий – що / що аж, такий – щоб, такий – ніби / наче / неначе / мов / немов, такий – хоч, такий – як, так – як, так – ніби / наче / неначе / мов / немов, так – що, так – хоч, так – аж, так – щоб / аби*. Напівсиметричними є речення з корелятивними блоками *там / тут / всюди / скрізь – куди / звідки, туди / сюди – де, звідти – де / куди, тоді – коли / як (із семою причини), тепер – доки, тепер – поки, тепер – допоки, відтоді – коли, звідтоді – коли, відтоді – як, звідтоді – як*.

Комплексне дослідження напівсиметричних конструкцій дозволить виявити перехідні явища у функціонуванні складнопідрядних займенниково-співвідносних речень та поглибити теоретичне осмислення цих структур, що, безумовно, є важливим завданням для вивчення синтаксичного рівня української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові : [навч. посібник] / С.П. Бевзенко. – К. : КДПШ ім. О. М. Горького, 1987. – 79 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць : [монографія] / К.Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
5. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови: [монографія] / К.Г. Городенська. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис: [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ “ВКФ “БАО”, 2011. – 992 с.
7. Колосова Т.А. Принципы классификации сложноподчиненных предложений и их отражение в учебной литературе / Т.А. Колосова // Сложное предложение : традиционные вопросы теории и описания, новые аспекты его изучения : материалы научн. конф., 23 – 24 апр. 1998 г, Москва. – М. : Русский учебный центр, 2000. – Вып. 1. – С. 60 – 70.

8. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 / Ломакович Світлана Володимирівна. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
9. Максимов Л.Ю. Многомерная классификация нерасчлененных сложноподчиненных предложений / Л.Ю. Максимов // Многомерная классификация сложноподчиненных предложений (на материале современного русского литературного языка). – Пятигорск, 2011. – С. 337 – 546.
10. Нітенко О.В. Складні нормативні одиниці в структурі займенниково-співвідносних ототожнювальних речень : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Нітенко Ольга Валеріївна. – Харків, 2003. – 19 с.
11. Огаренко Т.В. Позиційна структура речень із займенниковими компонентами: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Огаренко Тетяна Анатоліївна. – Кіровоград, 2004. – 186 с.
12. Ожоган В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : [монографія] / В.М. Ожоган. – К. : Вид-во Ін-ту укр. мови, 1997. – 231 с.
13. Сидоренко Е.Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка / Е.Н. Сидоренко. – Одесса : Лыбидь, 1990. – 148 с.
14. Скаличка В. Асимметричный дуализм языковых единиц // Пражский лингвистический кружок / [под ред. Н.А. Кондрашова]. – М., 1967. – С. 119 – 127.
15. Слин'юк І.І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : [навч. посіб.] / І.І.Слин'юк, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
16. Современный русский язык : [учебник] / В.А. Белошапкова, Е.А. Земская, И.Г. Милославский, М.В. Панов ; [под ред. В.А. Белошапковой]. – М. : Высш. шк., 1981. – 560 с.
17. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / за ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2001. – 432 с.
18. Сучасна українська мова: Синтаксис: [підручник] / За ред. А.К. Мойсієнка. – К., 2013. – 238 с.
19. Ткач О.В. Складнопідрядні речення з корелятами якісно-кількісної семантики в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ткач Ольга Володимирівна. – Харків, 2000. – 18 с.
20. Христіанінова Р.О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р.О. Христіанінова. – К. : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
21. Христіанінова Р.О. Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія складнопідрядних речень : дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 / Христіанінова Раїса Олександрівна. – К., 2013. – 464 с.
22. Черемисина М.И. Очерки по теории сложного предложения / М.И. Колосова, Т.А. Черемисина. – М. : Книжный дом “Либроком”, 2010. – 226 с.

REFERENCES

1. Bevzenko S.P. Struktura skladnoho rechennia v ukrains'kij movi : [navch. posibnyk] / S.P. Bevzenko. – K. : KDPI im. O. M. Hor'koho, 1987. – 79 s.
2. Vykhovanets' I.R. Hramatyka ukrains'koi movy. Syntaksys : [pidruchnyk] / I.R. Vykhovanets'. – K. : Lybid', 1993. – 368 s.
3. Vykhovanets' I.R. Narysy z funktsional'noho syntaksysu ukrains'koi movy : [monohrafiia] / I.R. Vykhovanets'. – K. : Nauk. dumka, 1992. – 224 s.
4. Horodens'ka K.H. Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts' : [monohrafiia] / K. . Horodens'ka. – K. : Nauk. dumka, 1991. – 192 s.
5. Horodens'ka K.H. Spoluchnyky ukrains'koi literaturnoi movy: [monohrafiia] / K.H. Horodens'ka. – K. : Vydavnychyj dim Dmytra Buraho, 2010. – 208 s.

6. Zahnitko A.P. Teoretychna hramatyka ukrains'koi movy. Morfolohiia. Syntaksys: [monohrafiia] / A.P. Zahnitko. – Donets'k : TOV “VKF “BAO”, 2011. – 992 s.
7. Kolosova T.A. Pryntsypy klasyfikatsyy slozhnopodchynennykh predlozhenyj y ykh otrazhenye v uchebnoj lyterature / T.A. Kolosova // Slozhnoe predlozhenye : tradytsyonnye voprosy teoryy y opysanyia, novye aspekty eho yzuchenyia : materyaly nauchn. konf., 23–24 apr. 1998 h., Moskva. – M. : Russkij uchebnyj tsentr, 2000. – Vyp. 1. – S. 60–70.
8. Lomakovych S.V. Zajmennykovo-spivvidnosni rechennia v suchasnij ukrains'kij movi : dys. ... d-ra filol.nauk : spets. 10.02.01 / Lomakovych Svitlana Volodymyrivna. – Ternopil', 1993. – 382 s.
9. Maksymov L.Yu. Mnohomernaia klasyfikatsyia nerashchlenennykh slozhnopodchynennykh predlozhenyj / L.Yu. Maksymov // Mnohomernaia klasyfikatsyia slozhnopodchynennykh predlozhenyj (na materyale sovremennoho russkoho lyteraturnoho iazyka). – Piatyhorsk, 2011. – S. 337–546.
10. Nitenko O.V. Skladni normatyvni odynytsi v strukturi zajmennykovo-spivvidnosnykh ototozhniuval'nykh rechen' : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 “Ukrains'ka mova” / Nitenko Ol'ha Valeriivna. – Kharkiv, 2003. – 19 s.
11. Oharienko T.V. Pozytsijna struktura rechen' iz zajmennykovymy komponentamy: dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 / Oharienko Tetiana Anatoliivna. – Kirovohrad, 2004. – 186 s.
12. Ozhohan V.M. Zajmennykovi slova u hramatychnij strukturi suchasnoi ukrains'koi movy : [monohrafiia] / V.M. Ozhohan. – K. : Vyd-vo In-tu ukr. movy, 1997. – 231 s.
13. Sydorenko E.N. Ocherky po teoryy mestoymenyj sovremennoho russkoho iazyka / E.N. Sydorenko. – K. ; Odessa : Lybyd', 1990. – 148 s.
14. Skalychka V. Asymetrychnyj dualyzm iazykovykh edynyts // Prazhskij lnhvystycheskij kruzhok / [pod red. N.A. Kondrashova]. – M., 1967. – S. 119–127.
15. Slyn'ko I.I. Syntaksys suchasnoi ukrains'koi movy. Problemni pytannia : [navch. posib.] / I.I. Slyn'ko, N.V. Hujvaniuk, M.F. Kobylins'ka. – K. : Vyscha shk., 1994. – 670 s.
16. Sovremennyj russkij iazyk : [uchebnyk] / V.A. Beloshapkova, E.A. Zemskaja, Y.H. Myloslavskij, M.V. Panov ; [pod red. V.A. Beloshapkovoj]. – M. : Vyssh. shk., 1981. – 560 s.
17. Suchasna ukrains'ka literaturna mova : [pidruchnyk] / za red. M.Ya. Pliusch. – K. : Vyscha shkola, 2001. – 432 s.
18. Suchasna ukrains'ka mova: Syntaksys: [pidruchnyk] / Za red. A.K. Mojsienka. – K., 2013. – 238 s.
19. Tkach O.V. Skladnopidriadni rechennia z koreliatamy iakisno-kil'kisnoi semantyky v suchasnij ukrains'kij movi: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Tkach Ol'ha Volodymyrivna. – Kharkiv, 2000. – 18 s.
20. Khrystianinova R.O. Skladnopidriadni rechennia v suchasnij ukrains'kij literaturnij movi : [monohrafiia] / R.O. Khrystianinova. – K. : Instytut ukrains'koi movy; Vydavnychyj dim Dmytra Buraho, 2012. – 368 s.
21. Khrystianinova R.O. Formal'no-hramatychna i semantyko-syntaksychna typolohiia skladnopidriadnykh rechen' : dys. ... d-ra filol. nauk: spets. 10.02.01 / Khrystianinova Raisa Oleksandrivna. – K., 2013. – 464 s.
22. Cheremysyna M.Y. Ocherky po teoryy slozhnoho predlozhenyia / M.Y. Kolosova, T.A. Cheremysyna. – M. : Knyzhnyj dom “Lybrom”, 2010. – 226 s.

Дата надходження до редакції 20.11.2017

УДК 811.161.1'367.2

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА СМЫСЛОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ПРЕДЛОЖЕНИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

БАК ХАДИ

Ататюркский университет, г. Эрзурум, Турция

У статті розглянуто теоретичні засади співвідношення структури мовних одиниць та їхніх семантичних відношень у руслі структурно-семантичного напрямку сучасного російського мовознавства. Установлено, що лексика й синтаксис, які представляють різні рівні мовної системи, тісно пов'язані між собою: лексика визначає й семантику синтаксичних одиниць, і їхню структуру. У побудові синтаксичних одиниць вибір лексики залежить від потреб мовця дати ту або іншу інформацію про дійсність. Лексика має безпосередній стосунок до формування синтаксичних значень. Комунікативний аспект зумовлює кількісний склад членів речення, смислове розмежування підмета й присудка, підсилює чи послаблює значення номінації. Емоційно-оцінні елементи корелюють зі стилістичним аспектом і впливають на структуру речення, об'єднуючи семантичні й граматичні фактори. Обґрунтовано поняття пропозиції як моделі описуваної реченням ситуації. Доведено, що структуру пропозиції формує предикат, він вказує на учасників ситуації (актантів), визначає їхню кількість і роль. Семантичну організацію речення та фактори, що впливають на її зміну, доцільно вивчати одночасно з погляду лексикології та семантичного синтаксису. Засадничим є положення про те, що пропозиція, як і слово, становить номінативну одиницю. Різниця полягає лише в зображенні корелятивної операції, яку виконує суб'єкт. Фактор перехідності синтаксичних явищ – це паралельні взаємодоповнювальні функції.

Ключові слова: структурно-семантичний напрямок, лексико-синтаксичні одиниці, семантичний синтаксис, пропозиція, предикат, денотат, актант, комунікативний фактор, структурно-семантичний аналіз, номінативні одиниці.

BUCK HARDIE

Senior Lecturer,
Ataturk University, Erzurum, Turkey,
e-mail: papushyna@rambler.ru

FACTORS OF INFLUENCE ON THE SEMANTIC RELATIONS IN RUSSIAN SENTENCES

Introduction. The theoretical positions of the correlation of the structure of linguistic units and their semantic relations as an object of studying the structural and semantic direction of the modern Russian language are considered in the article. **Purpose.** Investigate particular factors that affect the change in the meaning relations in simple and complex sentences, depending on the lexical content associated with the speech goal of a speaker or a writer. **Methods.** Descriptive, analytical, comparative methods are used in the article. **Results.** Modern researchers produce testimony to statement that the lexis and syntax, representing different levels of the linguistic system, are closely related: vocabulary is defined as the semantics of syntactical units, as their structure. In the construction of the syntactic units, the choice of lexis is determined by the speaker's needs to represent this or that information about reality. Lexis invades actively the area of the syntactic meanings. The communicative aspect influences the capacity of the members of sentence, on the semantic discrimination of the subject and the predicate, strengthens or weakens the value of the nominative meanings. Emotional-evaluative elements include a stylistic aspect and affect the structure of the sentence, combining semantic and grammatical factors. The direction of the semantic syntax put forward the concept of proposition as a model called the sentence of the "state of affairs." The structure of the proposition is determined by the predicate, it indicates

the participants of the “state of affairs” (actants), determines their quantity and roles. The study of the semantic organization of the sentence and the factors that influence their changes is carried out simultaneously from the side of lexicology and semantic syntax. The dominant is the proposition that a sentence, like a word, is a nominative unit. The difference is only in the representation of the correlative operation performed by the subject. The factor of the transitivity of syntactic phenomena is parallel complementary functions. **Conclusions.** Understanding the community of the words and sentences functions as nominative units combined the possibilities of lexicology and syntax, which expanded the field of interpretation characteristics of structural schemes of the sentence. Investigating the phenomenon of the transition of the one type of syntactic unit to another, we indicated the general and complementary factors of the semantic relationship changings.

Keywords: structural and semantic direction, lexical-semantic units, semantic syntax, proposition, predicate, denoter, actant, communicative factor, structural and semantic analysis, nominative units.

Постановка проблеми и обоснование актуальности ее решения. Соотношение структуры языковых единиц и их значения – объект изучения структурно-семантического направления современного русского языка. Дифференциация аспектов изучения синтаксического строя языка позволила наглядно показать ограниченность одноаспектного подхода к такому многоаспектному объекту, каким является язык и особенно его синтаксические единицы. Сочетание их свойств представляет собой не механическое сцепление элементов, а органический сплав, где трудно отграничить одно свойство от другого.

Анализ последних исследований и публикаций. Эти факторы русского языка исследовали многие ученые. Интегрировала разные аспекты изучения предложения в научных и методических целях в своих работах В.В. Бабайцева. Перспективы синтаксических исследований подобных явлений представила Г.А. Золотова. Н.Ю. Шведова разграничивала разные семантические структуры предложений и корректировала их грамматическими характеристиками. Н.Д. Арутюнова сводила параметры синтаксиса в пределы грамматических категорий. Вопросы лексической семантики рассмотрены в экспериментальных исследованиях русского глагола Ю.Д. Апресяна. Т.П. Ломтев видит содержание предложения как фрагмент действительности и ее семантическую модель – пропозицию, центром ее является выразитель отношений – предикат, определяющий содержание предложения.

Таким образом, ученые пришли к выводу, что лексика и синтаксис не автономные области, хотя представляют собой разные уровни языковой системы, между ними существует тесная связь и взаимовлияние. Лексикой зачастую определяется не только семантика синтаксических единиц, но и их строение. Поэтому многие лексико-семантические группы приобретают функции типизированных лексико-грамматических средств построения синтаксических единиц. Те или иные значения (смыслы) возникают в речи и фактом языка становятся в том случае, если получают грамматическое оформление, приобретают грамматические или лексико-грамматические средства для выражения значений.

Цель статьи – исследовать отдельные факторы, влияющие на изменение смысловых отношений в простых и сложных предложениях в зависимости от лексического наполнения, связанного с речевой целью говорящего или пишущего.

Изложение основного материала исследования. Связь синтаксиса с лексикой очевидна. При построении синтаксических единиц (при реализации схем языка в речи) выбор лексики определяется потребностью говорящего дать ту или иную информацию о действительности, причем, чем богаче активный словарь говорящего, тем более полно и точно может быть выражена мысль. Однако взаимосвязь лексики и синтаксиса этим не ограничивается. Лексика нередко не только проявляет себя в сфере речевой семантики, но и активно вторгается в область грамматических значений. Лексические значения слов могут быть выразителями синтаксических значений, а точнее, названиями (обозначениями) их [5, с. 380]. Рассмотрим

эту взаимообусловленность на примере коммуникативной функции русского языка. Коммуникативный аспект оказывает влияние на объем членов предложения, на смысловое разграничение подлежащего и сказуемого, то есть появляется возможность включения в предложение наглядно чувственных образов, заменяющих в некоторых случаях одним словом целое предложение. Например: *Вот дом. Мой дом показался вдали. Я горжусь своим домом, потому что он дорог мне.* Таким образом, возникает воплощение ощущений, чувств (гордости, радости) говорящего, которое прослеживается в последующих двух предложениях. Дом в данном случае – это наглядно чувственный образ и в каждом последующем предложении говорящий усиливает значение номинации. Включение в семантику предложения наглядно чувственного образа усиливает функциональную близость слова и предложения для обозначения конкретного явления действительности. При этом может нарушаться привычный порядок слов в угоду логическому ударению. Это происходит в том случае, если говорящий или пишущий хочет привлечь внимание к выражаемой мысли. Например: *Дом – мой. Дорог он мне. Уютный и роскошный дом. Мой дом уютный и роскошный, поэтому мне так хорошо здесь жить.* В предложении подлежащее обычно предшествует сказуемому. Порядок второстепенных членов связан с правилами расположения слов в словосочетании: согласованное определение стоит перед определяемым словом, а несогласованное – после него. Перед сказуемым стоит обстоятельство образа действия и т. д. Этот порядок нарушается говорящим, который может перенести коммуникативный центр предложения в более актуализирующую позицию, которой является начало или конец предложения. Замечено, что в письменной речи – это чаще конец предложения, а в устной – его начало. Например: *Большой корабль. Большое плаванье – большому кораблю. Большому кораблю – большое плавание. Если корабль большой, ему предстоит и плаванье большое.* Таким образом, эмоционально-оценочные влияния, привнесенные в контекст речи, включают как стилистический аспект, так и несомненно влияют на структуру предложений, объединяя факторы семантические и грамматические. И в слове, и в простом, и в сложном предложении закладывается одинаковая мысль для выражения как объективных, так и субъективных оценок, отражающих отношение говорящего к этой действительности.

Для описания объективного содержания предложения в современных исследованиях используются разные понятия. Направление семантического синтаксиса, ориентированное на обращение к структуре события, ситуации как денотата предложения, выдвинуло понятие пропозиции, заимствованное из логики, им обозначалось то общее, что существует между предложением и его возможными перефразировками в пределах данного языка, а также его переводами на другие языки. Пропозиция понимается как модель называемого предложением “положения дел”, как объективное содержание предложения, рассмотренное в отвлечении от всех сопровождающих его субъективных значений и от тех особенностей, какие придает ему та или иная формальная организация предложения.

Структуру пропозиции определяет предикат, который несет в себе существо “положения дел” – признак предмета или отношение между предметами; он указывает определенные места предметов – участников “положения дел” (актантов), определяет их количество и роли.

При классификации пропозиций учитываются два взаимосвязанных признака:

- 1) семантическая природа предиката;
- 2) количество актантов при нем и их роли [4, с. 686].

Научные исследования в области синтаксиса раньше не предполагали обращения к смысловой стороне предложения. Как объект синтаксиса рассматривались лишь те элементы смысла предложения, которые непосредственно связаны с его формой, в частности значения, различающие синтаксические конструкции, образованные лексически родственными словами разных грамматических разрядов или разными формами одного и того же слова. По верному замечанию Н.Д. Арутюновой, “будучи разделом грамматики, синтаксис старался не выходить за пределы собственно грамматических категорий” [1, с. 5].

Глобальный подход к изучению предложения на современном этапе пришел к научным положениям, ограничивающим стремления отделить в нем грамматическое от лексического и заниматься тем и другим по отдельности, рассматривая их как принципиально разные типы значения, сосуществующие в содержании этой значимой единицы языка. Авторы “Современного русского языка” под редакцией В.А. Белошапковой считают, что при этом открылись новые возможности и расширились тем самым научные подходы к изучению простого и сложного предложения. Изучение смысловой организации предложения в современной науке ведется и со стороны лексикологии (лексической семантики), и с позиций собственно семантического синтаксиса. Анализ семантики предложения выдвинул положение о том, что в одном из своих аспектов и предложение, подобно слову, является номинативной единицей. “В семантическом синтаксисе все приведенное предложение рассматривается как обозначение события, участники которого (предметные понятия, актанты) вовлечены в действие. Различие между словом и предложением в номинативном плане усматривается в том, что предложение – сложный, полный знак, непосредственно соотносительный с событием, ситуацией, слово же – знак частичный, соотносимый с ситуацией только при включении его в предложение. Н.Ю. Шведова исходит из того, что все-таки разграничение предложений разных семантических структур должно проверяться и корректироваться их грамматическими характеристиками [4, с. 677].

Наблюдения современных русских лингвистов легли в основу характеристик интерпретационных свойств структурных схем предложений – той “грамматической проекции”, которую они дают объективному содержанию предложения. Рассмотрим некоторые из них. Согласимся, что содержание простого предложения существенно не отличается от слова или словосочетания. Но все-таки есть различие в денотативной соотносительности предложения. Н.Д. Арутюнова считает, что “денотатом предложения... в отличие от денотата слова не может быть “вещь”, конкретный предмет: предложение может обозначать только некое положение дел” [3, с. 309]. В отличие от слова и словосочетания, предложение не может ограничиваться выражением объективной действительности, оно обязательно выражает также “коррелятивную операцию”, производимую мыслящим субъектом... которую нельзя свести к простому представлению, исключающему всякое активное участие со стороны мыслящего субъекта” [2, с. 44].

Структурно-семантический анализ явлений современного русского языка проявляет особенный интерес к строению, к форме синтаксических явлений, при котором учитывается как значение элементов, так и значение отношений. Значение элементов – это их лексико-грамматическая семантика, в которой синтезируются лексическое и грамматическое значения. В нашем исследовании показаны явления переходности, которые обнаруживаются в синтаксических явлениях, сочетающих свойства разных классов в синхронной системе языка как параллельные взаимодополняющие явления. Явления переходности одного вида синтаксической единицы в другую имеют общие факторы:

- совмещение признаков, характеризующих различные синтаксические единицы;
- многоаспектность синтаксических явлений речи;
- синтез значений элементов и значений отношений.

Факторы переходности расширяют языковые возможности как изучающего русский язык, так и говорящего на этом языке. Содержание простого предложения им может быть развернуто в сложную структуру, в сложное предложение, с использованием соответствующих союзных средств. В свою очередь, сложное предложение можно компактно трансформировать в словосочетание или слово. При этом каждая языковая единица использует свои средства выражения отношений. Выбор структуры в каждом конкретном случае определяется установками говорящего. Например: *Дорога. Трудная дорога. Предстоит трудная дорога. Он знает, что ему предстоит трудная дорога.*

Рассмотрим предложения с предикатами эмоционального воздействия. В составе их главной части могут быть лимитные глаголы или глаголы со значением эмоционального воздействия, или прилагательные, характеризующие качество. Например: *Большая радость. Он был радостным и веселым целый день. Он радовался, потому что завершил дело. Он был не рад. Ему было не радостно целый день. Причин радоваться особенно не было: результаты были посредственные.* Данные предложения с предикатами эмоционального воздействия и характеристики качества теряют позицию изъяснительных, так как у них нет объектного значения в части, распространяющей предикат. Отношения между частями здесь причинные, а не объектные. Грамматическая роль предложения меняется потому что предикаты со значением эмоционального состояния и характеристики качества не могут иметь позиции объекта. Структуры, выражающие семантическое значение прямым образом или метафорически, подвержены изменениям как смыслового наполнения, так и грамматической конструкции. В данном случае в сложном предложении появляется заместительная функция союза *потому что* на бессоюзную. Это связано с семантикой модусного предиката. В предложениях с предикатом зрительного восприятия возможен союз, а в слуховом восприятии допустимо пренебрежение им без ущерба для смысла предложения. Логическое ударение переносится на придаточную часть сложноподчиненного предложения.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Структурно-семантическое направление современного русского языка расширило возможности понимания различных уровней языковой системы. Лексика и синтаксис предстали как взаимосвязанные и взаимоопределяющие факторы изменения смысловых отношений. Все значения речи становятся фактом, получив грамматическое оформление. При построении синтаксических единиц выбор лексики определяется потребностью автора донести информацию в той или иной форме. В свою очередь лексические значения слов становятся выразителями синтаксических отношений. Объем членов предложения, их смысловое разграничение определяет коммуникативный аспект. Направление семантического синтаксиса расширило терминологический аппарат, позаимствовав понятие *пропозиция*, объединив в нем общее, что есть в возможных перефразировках единиц языка: слово, словосочетание, простое предложение, сложное предложение. Структуру пропозиции определяет предикат, его семантическая природа и актанты при нем. Понимание общности функций слова и предложения как номинативных единиц объединило возможности лексикологии и синтаксиса, что расширило поле интерпретационных характеристик структурных схем предложения. Исследуя явления переходности одного вида синтаксической единицы в другую, мы указали общие и взаимодополняющие факторы изменения смысловых отношений. Перспективы дальнейших исследований видим в изучении семантической структуры разных типов синтаксических единиц современного русского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 383 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли ; пер. с фр.: Е.В. Вентцель, Т.В. Вентцель; ред., вступит. ст. и примеч. Р.А. Будагова. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
3. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / отв. ред. Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – 564 с.
4. Современный русский язык / В.А. Белошапкова, В.Н. Белоусов, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская; под ред. Белошапковой В.А. – М. : Азбуковник, 1997. – 926 с.

5. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц : учебник для студ. высш. учеб. заведений : в 2 ч. / В.В. Бабайцева, Н.А. Николина, Л.Д.Чеснокова и др.; под ред. Е.И. Дибровой. – М. : Издательский центр “Академия”, 2008. – Ч. 2 : Морфология. Синтаксис. – 624 с.

REFERENCES

1. Arutjunova N.D. Predlozhenie i ego smysl. Logiko-semanticheskie problemy / N.D. Arutjunova. – М. : Izd-vo LKI, 2007. – 383 s.
2. Balli Sh. Obshhaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka / Sh. Balli ; per. s fr.: E.V. Ventcel', T.V. Ventcel' ; red., vstupit. st. i primech. R.A. Budagova. – М. : Izd-vo inostr. lit., 1955. – 416 s.
3. Obshhee jazykoznanie. Vnutrennjaja struktura jazyka / otv. red. B.A. Serebrennikov. – М. : Nauka, 1972. – 564 s.
4. Sovremennij russkij jazyk / V.A. Beloshapkova, V.N. Belousov, E.A. Bryzgunova, E.A. Zemskaja; pod red. Beloshapkovoj V.A. – М. : Azbukovnik, 1997. – 926 s.
5. Sovremennij russkij jazyk. Teorija. Analiz jazykovyh edinic : uchebnik dlja stud. vyssh. ucheb. Zavedenij : v 2 ch. / V.V. Babajceva, N.A. Nikolina, L.D.Chesnokova i dr.; pod red. E.I. Dibrovij. – М. : Izdatel'skij centr “Akademija”, 2008. – Ч. 2 : Morfologija. Sintaksis. – 624 s.

Дата надходження до редакції 02.10.2017

МОВНА СЕМАНТИКА В ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ТА КОГНІТИВНОМУ ВИМІРАХ

УДК 811.114.2:81.139

AESTHETICS AND THE POWER OF STEAM

MARGARET H. FREEMAN

Myrifiel Institute for Cognition and the Arts

У статті в лінгвокогнітивному аспекті розглянуто проблему інтеграції методів і прийомів вивчення мовних явищ з позиції філософії науки і філософії мистецтва. Автор робить спробу переосмислити зв'язок між наукою і естетикою, з'ясувати, у який спосіб природа естетики збігається або корелює з природою наукових теорій і методологій, або доповнює її. У центрі дослідницької уваги автора – не просто естетичний досвід людини в його сучасному, редукованому сенсі смаку, краси й задоволення мистецтвом, а роль сенситивної когніції, що є основою як наукових розробок людини, так і її мистецької діяльності. У пропонованій роботі представлено початкові результати теорії, на основі якої відбувається реконструкція поглядів на естетику як фундаментальну базу для людського досвіду, знань і креативної діяльності.

Ключові слова: філософія науки, філософія мистецтва, естетика, сенситивна когніція, мистецька діяльність.

MARGARET H. FREEMAN

Professor, Co-director in

Myrifiel Institute for Cognition and the Arts, the USA

e-mail: freemamh@lavc.edu

AESTHETICS AND THE POWER OF STEAM

Introduction. In linguocognitive perspective the paper highlights the ways of integrating the methods of studying the linguistic phenomena from philosophy of science and the philosophy of arts points of view. The author tries to rethink the relation between aesthetics and the sciences, to explore the underlying nature of aesthetics arising from sensate cognition to discover whether or not it—and how, if it does—coincides, correlates, or complements the underlying nature of scientific theories and methodologies. **Purpose.** The paper focuses not on aesthetic experience only, in its modern, reductive sense of taste, beauty, and pleasure in the arts, but on the role of sensate cognition underlying all human cognitive processing including scientific investigation and most manifested in artistic activity. **Methods.** The paper presents the beginnings of a theory that reconstructs aesthetics as the foundational basis for all human experience, knowledge, and creative activity. It suggests a more productive approach to explore the underlying sensory-motor-emotive processes of sensate cognition in their relation to conceptual awareness. The paper gives a total reversal of what we have come to accept as undeniable divisions between the categories that make up the various “sciences” and those that constitute the various “humanistic” disciplines, as well as those that create divisions within those categories. **Results.** Cognitive activities include all the creations of human beings from artefacts to systems of thought, including mathematics and the sciences, to cultural and social institutions. Like the leaves of a tree that develop from the tree’s branches and trunk, these activities arise from our ability to conceptualize, to formulate conscious ideas and images. Beneath the surface of the cognitive tree lie the pre-conceptual, subliminal roots of sensory, motor, and emotive experiences that feed our conceptual awareness. Just as the living tree survives by drawing sustenance through its roots, so do all our cognitive activities depend on sensate cognition. And just as the roots of the tree are nourished by the quality of the material components of the earth in which they are embedded, so do the qualities of aesthetic imagination and judgment enable the flourishing of the physical and spiritual values that give rise to the harmonious balance of the self as part of the natural world. Perceptual imagining, as involved in the interpretation of scientific results, also plays an important role in the sciences. The perceptual content provided by the images constrains and shapes the imagination of the relevant objects. The objects are imagined on the basis of how they are perceptually experienced, and the resulting interpretations are formulated taking into account the perceptual imagination in question. **Conclusion.** The health of nature is therefore not metaphorical. Well-being imbues all of life, from

the air we breathe, the water we drink, the earth that sustains the life of plants, the sun that gives light and heat, from the smallest insect to the larger expanses of the universe. In maintaining the ideals and values of cultural well-being, we participate in maintaining the harmony and balance of the whole world. Greek thought recognized the truth of that reciprocity without assuming the need to prove it. What one draws from the lessons of *παιδεία* is the essential development of expertise in all human cognitive activity.

Keywords: philosophy of science, philosophy of art, aesthetics, sensate cognition, artistic activity

Introduction

The STEM educational initiative encourages students to study science, technology, engineering, and mathematics. While such encouragement is important, it is sadly remiss in ignoring the significance of aesthetics, the science of human cognitive activity, most – but not wholly – manifested in the practice and study of the arts. Hence the creation of the global STEAM project to put the arts into STEM (stemsteam.org). While practical activities in STEAM education are taking place in various places around the world, little attention is being paid to research on why and how the arts and the sciences may be integrated and practiced. To offset this apparent lacuna, Myrfield Institute for Cognition and the Arts [21] has set up a network to further research in integrating cognition, sciences, and the arts that will contribute to the STEAM project.

The argument for integrating the sciences and the arts has been made on many occasions [16]. There are three dimensions to the argument for integration: that it should happen, why it should happen, and how it can be achieved. Most current STEM/STEAM work assumes the “that” and moves directly to the “how”. This means that STEM/STEAM activities lack a sound theoretical basis. The British Education Research Association (BERA) [3] commission report on STEAM research makes the following comment in section 2 of the report:

STEAM inherits the tensions between S-T-E-M as four separate subjects, and their reconceptualisation as STEM through interdisciplinary connections and learning. There are some discussions on the relationships between different disciplines [3], but there remains little theorizing about the way in which the Arts and STEM can effectively work together to achieve the expected educational and economic outcomes [3, p. 32].

One of several issues raised in the report is that present applications and practice by participants in STEAM have not explored systematically the philosophical and empirical assumptions underlying the STEM initiative and the STEAM project. In particular, the report notes a definitional problem in the use of the “A” in STEAM:

Interwoven in the debates on the precise meaning of the “A” in STEAM, is a broader concern with the potentially diverging purposes of science education. These are generally recognised as pertaining to two main sets of concerns: education of STEM specialists, and education that includes the broader, ethical, and intellectual development of children, as persons and citizens [3, p. 34].

It is characteristic of such attempts as STEM – to improve educational possibilities and attract more students into the sciences – that policies and practices developed rely upon and tinker with established educational categories rather than questioning the legitimacy of their existence. Such reliance is evident in the BERA review in section 2.5 on research into the epistemology and ontological assumptions of STEM/STEAM that reveals “a lack of cumulative literature and ongoing critical debate in the STEAM field, nor is there detailed engagement with, or grounding in, the more technical philosophical literature” [3, p. 35–42]. It is from this perspective that MICA proposes its research contribution.

The principle that the sciences and the humanities are separate and independent disciplines stems from the eighteenth century Enlightenment. Giambattista Vico's (1686[1744]) *Nuova Scienza* was written primarily as a response and challenge to Descartes' introduction of a scientific methodology that Vico claimed worked for the natural sciences but not for the human sciences. The latter, therefore, Vico argued, needs a different methodology. Such a distinction reflects a sharp division between the sciences and the humanities that has dominated Western thought to the present day. That division is marked by the contrast between logical reasoning characteristic of scientific methodology, and sensory-motor-emotive (sensate for short) affects characteristic of the

humanistic disciplines. However, as cognitive scientists learn more about human cognitive processes that integrate the sensate and conceptual activities of human minding,¹ it becomes clear that such a division between the sciences and the humanities is overly simplistic. It lingers, however, in more subtle ways. Approaches to the natural sciences that assume humans are disconnected from the natural world still govern much scientifically oriented research. Adherence to the principles and methodologies of Cartesian science is vulnerable to reducing cognitive activity to what Raymond Tallis [27] calls extreme Darwinism and neuromania, both of which rely on material and physical mechanisms to the exclusion of self-awareness and human understanding and behavior.

In his study of how the mind emerged from constraints on matter, Terrence Deacon [9] argues for the need to rethink the structure of the natural sciences in order to accommodate a more complete understanding of the nature of human existence. In addition, if approaches in the humanistic sciences – psychology, sociology, anthropology, etc. – exclusively follow the rigorous methodology of the natural sciences, they automatically and necessarily exclude features such as purpose, intention, function, and value from their empirical investigations and analyses. Such an exclusion reflects their uneasy position, situated as they are between methodologies designed to explain natural, physical processes and the existence of living, sentient, thinking, and feeling organisms. The question for cognitive research, therefore, is: What is needed in order to overcome the inevitable dualism that arises from separating both material objectivity from spiritual subjectivity and human life from other life organisms?

To answer that question, we need to return to pre-Cartesian assumptions. We need to undo all the presuppositions that have cluttered Western thought over the centuries in order to reconceive the relation between our understanding of the self and the worlds of our experience. One way to do so would be to compare the traditions of non-Western societies that are based on quite different presuppositions. But first groundwork needs to be laid down that exposes outdated assumptions of Western thought that still underpin much current discussion. There are two approaches that contribute to doing so. Historically, evidence exists in earlier Western cultures for a more unified understanding of the relation between science and art. In Walter Isaacson's [14] biography of Leonardo da Vinci, he shows that fifteenth-century Florence was grounded in aesthetics across all activities, scientific, technological, mathematics, engineering, and the arts, and that such activity is most manifest in da Vinci's life: "just as Leonardo's anatomy informed his art, so was the reverse true: his artistic, sculpting, drawing, and engineering skills crossed disciplines and aided his anatomical studies" [14, p. 403]. Current cognitive studies, both in the sciences and the arts, as we shall see in subsequent sections, is already challenging our modern, technological, view of the world and our relation to it. The potential power of the STEAM project can operate only when harmonious integration is achieved in recognizing the embodied experience of knowledge in all its forms, both in the theory and methodologies of the natural sciences and in the experience and practice of the arts and humanities. That integration occurs, I argue, in understanding sensate cognition as the wellsprings of aesthetics that underlie and help to formulate pertinent and productive cognitive activity.

What we need for MICA's STEAM research network in addition to researchers in aesthetics and the arts are scientists and philosophers of science who can speak from their own intimate knowledge about the fundamental characteristics of scientific research. Over the past few decades, an increasing number of publications has been devoted to the relation between aesthetics and the sciences, from researchers in both the philosophy of science and the philosophy of art.² Much of

---

1. Reification (the creation of objects) through nominalization (turning verbal activity into noun concept), necessary for cognitive economy, leads to assumptions that obscure and mislead, so that we think of "mind" as something that exists and that therefore can be "contained" within a spatial dimension. But mind does not exist as an object. It is an activity. I therefore adopt the term *minding* to avoid misconception.

2. A comprehensive listing of both approaches may be found in cited references in the articles published in Currie et al. (2014) and Bueno et al. (2018).

this research raises the question of how implicit presuppositions of Western thought still underlie attempts to rethink the relation between science and aesthetics. It is not my intention here to explore the various approaches and arguments addressed in such research. Rather, I wish to explore the underlying nature of aesthetics arising from sensate cognition to discover whether or not it – and how, if it does – coincides, correlates, or complements the underlying nature of scientific theories and methodologies. My focus, therefore, is not on aesthetic experience per se, in its modern, reductive sense of taste, beauty, and pleasure in the arts, but on the role of sensate cognition underlying all human cognitive processing including scientific investigation and most manifested in artistic activity [10, p.717–752]. In this presentation, therefore, I present the beginnings of a theory that reconstructs aesthetics as the foundational basis for all human experience, knowledge, and creative activity. Needless to say, my hypotheses are subject to challenge and testing.

Aesthetics of Sensate Cognition

Aesthetics as the wellsprings of sensate cognition is an activity of minding. This self-evident fact should not surprise. Sensory perception, imagination, and judgment involve the relation of our inner responses to our experiences of the external world. That relation is primarily intuitive and emotional, not analytic and conceptual. An adherence to modern scientific methodology that values abstraction, generalization, experiment, and prediction, in spite of the turn away from the mind-body split that characterizes such methodology, has resulted in an indifference, if not ignorance, toward the intuitive workings of human minding.

The term *cognition* has historically been understood as referring to the conceptual reasoning processes of human mental activity, most manifested in the rational, logical methodology of the natural sciences, as distinct from the sensory, emotional, and irrational. This division is understandable, since logical reasoning seems to be what distinguishes the human species as unique. It is what has led to the split between the sciences (rational, logical) and the arts (sensory, emotive). However, recent work in the cognitive sciences is providing a much more complex picture of human cognition that includes the imagination and understanding. One can picture cognition in the form of a living tree (Fig. 1):

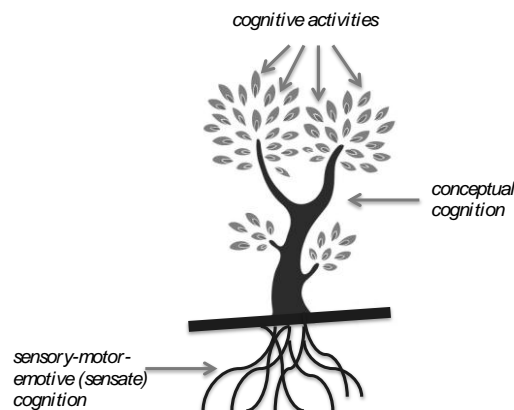

Figure 1. Picture cognition in a form of a living tree

Cognitive activities include all the creations of human beings from artefacts, artistic or otherwise, to systems of thought, including mathematics and the sciences, to cultural and social institutions. Like the leaves of a tree that develop from the tree's branches and trunk, these activities arise from our ability to conceptualize, to formulate conscious ideas and images. Beneath the surface of the cognitive tree lie the pre-conceptual, subliminal roots of sensory, motor, and emotive experiences that feed our conceptual awareness. Just as the living tree survives by

drawing sustenance through its roots, so do all our cognitive activities depend on sensate cognition. And just as the roots of the tree are nourished by the quality of the material components of the earth in which they are embedded, so do the qualities of aesthetic imagination and judgment enable the flourishing of the physical and spiritual values that give rise to the harmonious balance of the self as part of the natural world.

Most of the work that I have read so far in exploring aesthetics from a cognitive science perspective relies upon the roles of interpretation and representation that deal with taste, beauty, and pleasure rather than on those of imagination and understanding that deal with purpose, intention, function, and value [12, p. 308–322]. As a result, ongoing debates over aesthetics as a philosophy of perception are to my mind stymied by their focus and doomed as unresolvable. Instead, I suggest that a more productive approach is to explore the underlying sensory-motor-emotive processes of sensate cognition in their relation to conceptual awareness that are characteristic of the aesthetic faculty. In doing so, I suggest a total reversal of what we have come to accept as undeniable divisions between the categories that make up the various “sciences” and those that constitute the various “humanistic” disciplines, “as well as those that create divisions within those categories. To do so, I need to revisit the whole question of how human cognitive processes enable us to acquire experience and knowledge and to engage in creative activity. I begin by exploring the roots of the STEAM disciplines.

By the turn of the twentieth century, philology, the etymological study of words, was still known as the Queen of the Sciences. Despite the modern meanings attached to STEM labels, their proto-Indo-European roots reveal that their origins lie in embodied human experience.³ The word **Science** comes from the Latin, *scientia*, knowledge, from *scire*, to know, which itself derives from the proto Indo-European *skei*, the extended root of *sek-*, to cut, meaning to physically separate one thing from another, hence “discern.” The Greek word for science, ἐπιστήμη, with its roots in *stā-*, to stand in a place, gives us epistemology, the understanding of the nature and origin of knowledge from our own embodied grounded perspective. In early Greek thought, ἐπιστήμη, with its verb form meaning knowing “how” as well as “that”, was closely related to τεχνη, the art and craft of practical knowledge, giving us **Technology**. Its proto-Indo-European root is *teks-*, weaving or fabricating, associated with making wicker or wattle fabric for (mud-covered) house walls; hence the Greek τεκτον, carpenter, builder. The word **Engineering** comes from Latin *in-gen*, the root of *gignere*, to beget, itself coming from the Greek γίγνεσθαι, to be born. Its proto-Indo-European root *gene-*, to bring into being, is directly related to the Greek γένεσις; hence *ingenium*, ingenuity, the art of contriving, designing, inventing. The Greek word μάθημα, knowledge, study, learning, from proto-Indo-European *mendh-*, to learn, gives us **Mathematics**, understood as the foundation of philosophy and all the sciences. Finally, the word **Arts**, in the history of its etymology, is related to all three STEM words. It comes from the Latin *ars, artem*, skill, and the Greek ἄρμος, a joining, joint, from the proto-Indo-European *ar-, are-*, to fit together, as the shoulder and arm are joined; hence the word harmony. The *American Heritage Dictionary* also gives two variant forms for the proto-Indo-European *ar-, are-*: 1) *ōr-dh-*, the Latin *ōrdō*, order (originally a row of threads in a loom) and *ōrnāre*, to adorn; and 2) *rē-*, the Latin *rēri*, to consider, confirm, ratio, giving us “ratio” and “reason”.

The Greek term for sensory perception is αἴσθησις, related to discernment and understanding that comes from conceptualizing the sensory-motor-emotive level of our cognitive processing. Gottlieb Baumgarten [2] coined the term *aesthetics* as the science of sensory perception. Although its modern meaning has reduced its application to taste, beauty, and pleasure in the arts, I argue that taste, beauty, and pleasure are products arising from the aesthetic faculty, not the faculty itself. The aesthetic faculty involves the purpose, intention, function, and value ascribed to our imaginative understanding. It reflects the ability to discern, to discriminate, thus to distinguish

---

3. In 1969, Houghton Mifflin published *The American Heritage Dictionary of the English Language*, edited by William Morris. Compiled by many experts and specialists, it was the first dictionary to provide a comprehensive index of the proto-Indo-European roots of the Indo-European family of languages that includes European and Asian language groups. Discussion of these roots in this section are drawn from this dictionary.

qualitatively the good from the bad, the right from the wrong, the ugly from the beautiful, the true from the false. In that sense, then, it underlies the applications of embodied experience reflected in the etymologies of STEAM. The aesthetic faculty thus powers all STEAM pedagogical activities. In what follows, I begin the process of exploring the way aesthetics underlies expertise in the arts and the sciences in order to provide the groundwork for suggestions as to how aesthetics might provide the basis for integrating STEAM pedagogy.

Aesthetics of Art

Recent work in aesthetics and the cognitive sciences has brought into question the relation between aesthetics and the arts. Bence Nanay [22], in focusing on aesthetics as part of the philosophy of perception, notes that “we should detach aesthetics from art, but to do so carefully. Aesthetic experience is neither necessary nor sufficient for the experience of works of art. We can experience works of art in a non-aesthetic manner and we can experience objects other than works of art in an aesthetic manner” [22, p. 102–103].

Because, in our egoism, we see ourselves as different from all other natural organisms, we have in our ignorance denied our connections to nature. For example, John Ruskin [25] coined the term *pathetic fallacy* to characterize an “emotional falseness” that occurs when human emotions are attributed to the nonhuman. A close reading of his “pathetic fallacy”, however, reveals that Ruskin distinguished between the fallacy of “false appearances” that are “entirely unconnected with any real power or character in the object, and only imputed to it by us” and true appearances that legitimately identified the way external things could by their own characteristics invoke in us like feelings: “Thus, when Dante describes the spirits falling from the bank of Acheron” as dead leaves flutter from a bough, “he gives the most perfect image possible of their utter lightness, feebleness, passiveness, and scattering agony of despair, without, however, for an instant losing his own clear perception that *these* are souls, and *those* are leaves; he does not confuse one with the other” [25, p. 156].

In Ruskin’s example, Dante’s analogy between dying souls and falling leaves is true to both domains because there is no confusion of pure identity between the two: the physical attributes of the falling leaves – light, frail, passive, and scattering – are metaphorically transformed into descriptions of the souls’ emotional succumbing to despair. Ruskin, however, creates a fallacy of his own when he fails to differentiate between attribution and identification. That is, he compares Dante’s lines with Coleridge’s “The one red leaf, the last of its clan, / That dances as often as dance it can”, and claims that Coleridge has a morbid, that is to say, a so far false, idea about the leaf : he fancies a life in it, and will, which there are not; confuses its powerlessness with choice, its fading death with merriment, and the wind that shakes it with music. Here, however, there is some beauty, even in the morbid passage [25, p. 156].

Here, Ruskin is suggesting that it is false to anthropomorphize, to project uniquely human attributes onto things in nature. However, he also notes “that the spirit of truth must guide us in some sort, even in our enjoyment of fallacy. Coleridge’s fallacy has no discord in it”. I suggest that “the spirit of truth” he finds in Coleridge’s lines rests rather in an understanding of the sensory experience of seeing the last red leaf moving rhythmically as the wind takes it in terms of a dancer moving rhythmically to the sound of music. The leaf *is* dancing, if we recognize that such activity can describe non-human processes as well as human ones. If a leaf can be dead, it must also have been alive. That is, the idea that we are always anthropomorphizing when we extend language across natural species results from the assumption that we as humans are different in kind, that we have nothing in common with the rest of the natural world.

My point that language usage may extend beyond human cognitive activity is further supported by cognitive science research into animal and plant behavior. In the middle of the twentieth century, much debate occurred between linguists and psychologists as to whether or not chimpanzees like Washoe and Sarah had broken the human language barrier. When Holyoak and Thagard [13] revisited the psychologists’ data, they focused not on language per se, but on the cognitive abilities evidenced by the chimpanzees’ performances. What emerged from their research is that chimpanzees have certain cognitive capacities that they share with humans.

Similarly, the work of cognitive scientists and philosophers like David Abram [1], Carl Safina [26], and David George Haskell [11] restore humans to the biological and cognitive networks that make us part of nature.

Art has the capacity to conjure up the feelings of experiencing the concrete, precategory world as it is before the mind conceptualizes it. Joseph Conrad [6], in his preface to *The Nigger of the Narcissus*, expresses succinctly this notion of poetic art: “A work that aspires, however humbly, to the condition of art should carry its justification in every line. And art itself may be defined as a single-minded attempt to render the highest kind of *justice* to the visible universe, by bringing to light the *truth*, manifold and one, underlying its every aspect. It is an attempt to find in its forms, in its colors, in its light, in its shadows, in the aspects of matter and in the facts of life, what of each is fundamental, what is enduring and essential – their one illuminating and convincing quality – *the very truth of their existence*. My task which I am trying to achieve is, by the power of the written word, to make you hear, to make you feel – it is, before all, to make you see. That – and no more, and it is everything” [6, p. 8].

Conrad’s focus on justification and truth characterizes art, not simply in terms of taste, beauty, and pleasure, but as a way of accessing truth. In this sense, the arts complement the scientific search for truth. Both involve the strive for perfection that is characterized by beauty. Just as carpenters judge the “true line” of measurement in their intention to produce perfection in their work, so do artists and scientists, technologists, engineers, and mathematicians search for the perfection of truth. That, I believe, is what Emily Dickinson meant by saying Beauty and Truth “are One” in her poem *I died for beauty*, and Keats meant by the final lines of his “Ode on a Grecian Urn”: “Beauty is truth, truth beauty, – that is all / Ye know on earth, and all ye need to know”. The aesthetic faculty as a search for the beauty of truth is as much a factor in the sciences as it is in the arts.

Aesthetics of Science

It is a commonplace assumption in science that normal folk understanding of the worlds of our experience do not adequately explain the reality of the universe. Early humans perceived the world as flat; the sun, moon, and stars existed within perceptual distance in space. It has taken centuries of scientific exploration into the unseen to show us that we live in a time-space universe, with the planets and stars visible across time as well as space. Modern scientific explorations continue to show how conceptual awareness of human experience is not the whole story. Sounds below the level of human hearing affect our bodily organs below the level of our conscious awareness [31]. Bodily motions affect what we see [23]. Visceral activities in our bodies subliminally affect our moods and emotions [8].

Scientists develop hypotheses through the same perceptual imaginative strategies that constitute all cognitive behavior, such as creating models, idealizations, and depictions of the realities they are exploring that they then test to discover to what extent they reflect observed reality. In doing so, they are metaphorically mapping between observed data and abstract explanation [29]. The contributors to *Thinking About Science, Reflecting on Art: Bringing Aesthetics and the Philosophy of Science Together* provide many examples of scientists imagining thought experiments, fictionalized ideas that are impossible to realize but lead to hypotheses that revise prior notions about the world and the nature of the universe [4]. A classic example is Einstein’s discovery of the relativity of time from visualizing what would happen if one could travel at the speed of light. In quoting Einstein’s discovery that “the knowledge that the events which are simultaneous for one observer are not necessarily simultaneous for another”, Arthur Koestler [17] notes that Einstein described the “physical entities which seem to serve as elements in thoughts” in terms of “signs and more or less clear images of visual, and some of muscular type” [17, p. 184].

In their book on mathematics, Lakoff and Nuñez (2000) show how the nature of mathematic ideas are rooted firmly in human cognitive processing. As a result, they apply the following principles to mathematics:

1. *The embodiment of mind.* The detailed nature of our bodies, our brains, and our everyday functioning in the world structures human concepts and human reason. This includes mathematical concepts and mathematical reason.

2. *The cognitive unconscious.* Most thought is unconscious – not repressed in the Freudian sense but simply inaccessible to direct conscious introspection. We cannot look directly at our conceptual systems and at our low-level thought processes. This includes most mathematical thought.

3. *Metaphorical thought.* For the most part, human beings conceptualize abstract concepts in concrete terms, using ideas and modes of reasoning grounded in the sensory-motor system. The mechanism by which the abstract is comprehended in terms of the concrete is called *conceptual metaphor*. Mathematical thought also makes use of conceptual metaphor, as when we conceptualize numbers as points on a line [17, p. 5].

As Otávio Bueno [4] notes, “Perceptual imagining, as involved in the interpretation of scientific results, also plays an important role in the sciences” [4, p. 96]. He gives the example of George Palade [24, p. 59–79] who did not know what he was seeing when he saw dots in the membranes of cells in his electron microscope images that turned out to be ribosomes: “In order to imagine certain features of the ribosomes, Palade was being guided by the perceptual information provided by the electron microscope. In this process, he was invoking a form of perceptual imagination that is similar to the one involved in the experience of [cinematic] films. In both cases, the perceptual content provided by the images constrains and shapes the imagination of the relevant objects. The objects are imagined on the basis of how they are perceptually experienced, and the resulting interpretations are formulated taking into account the perceptual imagination in question” [24, p. 96].

Aesthetics of Expertise

The inculcation of the perceptive faculties is a crucial element in the development of expertise in any form of human activity, from the practical skills of technicians, the creativity of artists, all the way to the most abstract reasoning of the physical sciences. Science evolved to answer questions about the world; art to explore the ways we experience the world. Both depend on the creation of human artefacts. Their difference lies in the purposes for which such artefacts are made. Scientific instruments are designed to probe and test hypotheses about the natural world; cultural instruments create the ability to simulate human relationships and responses to the natural world. Neither the sciences nor the arts can proceed without the development of instruments. Think of Galileo’s telescopes, the electron microscope, the CERN reactor, computers, and robots. In the plastic arts, the instruments are material: wood, clay, concrete, steel in sculpture and architecture; oils, watercolors, canvas, parchment in the visual arts; brass and other metals, wood, ivory, skin in music. In other arts, the instruments are more closely related to the human body: muscular movement in dance, vocal chords in singing and oral poetry. Literature lies at the interface between artefact and body: early scribal implements, ink, pencil, paper, and later, computers, cameras, film, are at the service of language, which emerged in the development of human cognition [19]. For such activities to be successful, expertise is required. And that expertise, I argue is grounded in aesthetic perception.

Evaluative judgment in the arts is based on how well artists manage through their own makings to create an iconic semblance of reality in all its particularities as it exists in the lived experience of minding (Freeman, in process). Evaluative judgment in the sciences is based on how well their models accord with reality and how well the practical applications of technology and engineering meet the demands of human life. The reality of the world scientists and artists explore is the same; the approach they take results in a different kind of knowledge, the difference between “knowing” and “understanding (wisdom)”, *conoscere* and *sapere*, *connaître* and *savoir* [5, p. 193]. What underlies both approaches is the aesthetic faculty, the ability to imagine and understand one’s purpose, intention, function, and value in doing something well, whatever that “something” may be. Expertise in any given area is governed by an aesthetic perspective. That is what lies at the heart of *paideia* and at the core of pedagogy.

The Greek Notion of Παιδεία

As noted earlier, Baumgarten coined the term *aesthetics* from αἴσθησις, the Greek term for sensate cognition. Baumgarten's thesis reflects the post-Cartesian assumptions of scientific methodology that resulted in the separation of sensate experience from rational thought [10]. For early Greek culture in the centuries before the Christian era, that separation did not exist. Werner Jaeger's (1933–1947) mammoth three-volume study of *Paideia: The Ideals of Greek Culture* traces the development of Greek cultural education from a belief in the notion of symmetry between world and self, resulting in an integration of both physical and psychological processes in human cognition. Thinking, then, in the words of one classical Greek commentator, is "the soul's walk abroad", understood by Jaeger as the extension of physical exercise from the body to the soul's interaction with the world [15, p. 298]. The relation of human life to the natural world, according to early Greek thought, is not one of analogy but of reciprocity. Richard Tarnas [28] defines *Paideia* as: "the classical Greek system of education and training, which came to include gymnastics, grammar, rhetoric, poetry, music, mathematics, geography, natural history, astronomy and the physical sciences, history of society and ethics, and philosophy – the complete pedagogical course of study necessary to produce a well-rounded, fully educated citizen" [28, p. 29–30].

The ideals of παιδεία are both physical and spiritual, creating a state of harmonious balance. Physical and spiritual virtues both imbued the natural order of nature to create an equality and harmony that caused, in Jaeger's words, the notion of 'health' to mean something greater – it grows into a universal standard of value applying to the whole world and the whole of life. For its foundations, equality and harmony, are the forces which (according to the ideas underlying this doctrine) create that which is good and right, while pleonexia, aggrandizement, disturbs it. The reason why medicine rose to such a representative position in Greek culture was that it revealed, clearly and impressively, in the sphere most accessible by immediate experience, the inalienable significance of this fundamental Greek ideal. In this higher sense, we may say that the Greek ideal of culture was the ideal of Health [15, p. 45].

The health of nature is therefore not metaphorical. Well-being imbues all of life, from the air we breathe, the water we drink, the earth that sustains the life of plants, the sun that gives light and heat, from the smallest insect to the larger expanses of the universe. In maintaining the ideals and values of cultural well-being, we participate in maintaining the harmony and balance of the whole world. Greek thought recognized the truth of that reciprocity without assuming the need to prove it. What one draws from the lessons of παιδεία is the essential development of expertise in all human cognitive activity.

Conclusion

What I hope to have shown in this paper is why a pedagogical initiative that focuses exclusively on science, technology, engineering, and mathematics without including the arts will not produce the kind of results needed to inculcate the kind of cognitive well-being of future generations reflected in the Greek notion of παιδεία. Nor will teaching the disciplines as separate subjects. Although it is beyond the scope of this paper to describe how STEAM might be reconceptualized as integrative study, I end with a tentative outline of how a focus on aesthetics might motivate pedagogical education.

One important factor in providing a comprehensive education for our students is to ensure that it is developmental in nature. As practical applications of the STEAM project show, education at the elementary levels is already evidencing successful ways that children may be introduced to the aesthetic concepts of ingenuity, problem-solving, design, and making, that integrate principles shared among STEAM subjects (see stemtosteam.org for details). Isaacson lists the components of Leonardo's ingenuity that reflect the fundamental principles of aesthetics: observation, curiosity, experiment, questioning, pattern discovery, analogy [14, p. 176]. Unfortunately, at higher levels the demands of specialization deflect the focus on such aesthetic fundamentals in mastering the principles of the subjects studied. By the time students reach college, if they do, the vast array of electives that lead students to opt for the easy grade, or choosing courses to simply train for work that will bring financial rewards, further erodes the developmental principles of παιδεία.

I do not hold much hope for the thorough overhaul of educational curriculum that is needed. However, I end with one ray of hope. Education in any subject involves the development of expertise. As I hope to have shown, the salient elements that constitute the aesthetic faculty are the same for the arts, the humanities, and the sciences, exemplified in the etymological roots of all the STEAM subjects. Inculcating the ability to discriminate, to discern what is true, valuable, good, and beautiful in all chosen fields of endeavor can happen, if only we guide our students from the aesthetic perspective.

REFERENCES

1. Abram D. *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-than-Human World* / David Abram. – New York: Random House, 1996. – 326 p.
2. Baumgarten A. G. *Ästhetik*. [Latin-German ed., 2 vols., translation, preface, notes, indexes by Dagmar Mirbach] / Alexander Gottlieb Baumgarten. – Hamburg : Felix Meiner Verlag. 2007. – 310 p.
3. BERA: What are the agendas for future research and practice? / Research Commission Steam Research, 2016–2017. – Available at: <https://drive.google.com/file/d/0BSvySZIOTAKnHFFOVBBNfPkVHFwOWp5dGN6cWp4VV9UeGkw/view>
4. Bueno O., George D., Steven Fr., and Dean R. *Thinking about Science, Reflecting on Art: Bringing Aesthetics and Philosophy of Science Together* / Otávio Bueno, Darby George, French Steven, and Rickles Dean. – London – New York: Routledge, 2018. – 196 p.
5. Carr H.W. *The Philosophy of Benedetto Croce: The Problem of Art and History* / H. Wildon Carr. – London : Macmillan, 1917. – 213 p.
6. Conrad J.. *The Portable Conrad* / Joseph Conrad. – New York: Viking. 1947. – 705 p.
7. Currie G., Matthew K., Aaron M., and Jon R. *Aesthetics and the Sciences of Mind* / Greg Currie, Kieran Matthew, Meskin Aaron, and Robson Jon. – New York: Oxford University Press, 2014. – 272 p.
8. Damasio A. *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness* / Antonio Damasio. – New York: Harcourt Brace, 1999. – 386 p.
9. Deacon T. *Incomplete Nature: How Mind Emerged from Matter* / Terrence Deacon. – New York – London : W. W. Norton, 2012. – 602 p.
10. Freeman M.H. *The aesthetics of human experience: minding, metaphor, and icon in poetic expression* / Margaret H. Freeman // *Poetics Today*. – Vol. 32.4, 2011. – P. 717–752.
11. Haskell D.G. *The Songs of Trees: Stories from Nature's Great Connectors* / David George Haskell. – New York: Viking, 2017. – 304 p.
12. Hoffman R. *Aesthetic Argument – Interpretative and Evaluative* / Robert Hoffman // *The Philosophical Quarterly*, 1961. – P. 308–322.
13. Holyoak K.J., Thagard P. *Mental Leaps: Analogy in Creative Thought* / Keith. J. Holyoak, Paul Thagard. – Cambridge, MA: MIT Press, 1995. – 320 p.
14. Isaacson W. *Leonardo da Vinci* / Walter Isaacson. – Simon and Schuster, 2017. – 403 p.
15. Jaeger W. *Paideia: The Ideals of Greek Culture, vol. III The Conflict of Cultural Ideals in the Age of Plato* [trans. By Gilbert Highet] / Weiner Jaeger. – New York: Oxford University Press, 1944. – 298 p.
16. Jemison M. *Talks on teaching arts and sciences together* / Mae Jemison. – Available at: https://www.ted.com/talks/mae_jemison_on_teaching_arts_and_sciences_together.
17. Koestler A. *The Act of Creation* / Arthur Koestler. – London : Hutchinson, 1964. – 184 p.
18. Lakoff G., Rafael N. *Where Mathematics Comes From: How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being* / George Lakoff, Nuñez Rafael. – New York : Basic Books, 2000. – 453 p.
19. Mithen S. *The Prehistory of Mind: The Cognitive Origins of Art and Science* / Steven Mithen. – London : Thames and Hudson, 1996. – 357 p.

20. Morris W. The American Heritage Dictionary of the English Language / William Morris. – Boston : Houghton Mifflin, 1969. – 2112 p.
21. Myrfield Institute for Cognition and the Arts. – Available at: <https://sites.google.com/view/steamresearch/home>.
22. Nanay B. Philosophy of perception as a guide to aesthetics [In Greg Currie, Matthew Kieran, Aaron Meskin, and Jon Robson, eds. Aesthetics and the Sciences of Mind] / Bence Nanay. – Oxford : Oxford University Press, 2014. – P. 102–103.
23. O'Regan, J.K. Why Red Doesn't Sound Like a Bell: Understanding the Feel of Consciousness / J. Kevin O'Regan. – Oxford – New York : Oxford University Press, 2011. – 211 p.
24. Palade G. A small particulate component of the cytoplasm // Journal of Biophysical and Biochemical Cytology / George Palade. – Vol. 1. – 1955. – P. 59–79.
25. Ruskin J. Of the Pathetic Fallacy / John Ruskin // Modern Painters. – Vol. 3, 1856. – Available at: www.ourcivilisation.com/smartboard/shop/ruskin/.
26. Safina C. Beyond Words: What Animals Think and Feel / Carl Safina. – New York : Henry Holt, 2015. – 461 p.
27. Tallis R. Aping Mankind: Neuromania, Darwinitis and the Misrepresentation of Humanity / Raymond Tallis. – Durham, UK : Acumen, 2014. – 388 p.
28. Tarnas R. The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas that Have Shaped Our World View / Richard Tarnas. – New York : Random House, 1991. – P. 29–30.
29. Turbayne C.M. The Myth of Metaphor / Colin Murray Turbayne. – Columbia : University of South Carolina Press [First edition 1962]. – New Haven : Yale University Press, 1971. – 241 p.
30. Turbayne C.M. Metaphors for the Mind: The Creative Mind and Its Origins / Colin Murray Turbayne. – Columbia : University of South Carolina Press, 2012. – 234 p.
31. Valencia D.C. F. Infrasound and Its Effects on Humans. – Spatial Audio, DESC9137. Semester 1 / [Graduate Program in Audio and Acoustics. Faculty of Architecture, Design and Planning] / Diana Carolina Fernandez Valencia. – University of Sydney, 2007. – 12 p. – [electronic source]. – Available at: <http://www.spacedog.biz/infrasound/infrasoundResults.htm>.
32. Vico G. The New Science / Giambattista Vico. – London : Penguin Classics, 1999. – 493 p.

Дата надходження до редакції 17.10.2017

УДК 811.511.14

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У СУЧАСНИХ УГОРСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

БЕРТА Е.Т.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті проаналізовано відомі класифікації фразеологізмів у сучасних угорській та українській мовах, відзначено найбільш оптимальні принципи поділу фразеологічних одиниць. Основну увагу зосереджено на дослідженні семантики й структури фразеологізмів із соматичним компонентом. Визначено найуживаніші соматичні компоненти у фразеологічних системах зіставлених мов. З'ясовано, що в сучасних угорській та українській мовах такі фразеологізми найчастіше мають форму підрядного словосполучення.

Розглянуто труднощі, які виникають в українськомовних студентів у зв'язку з вивченням угорських фразеологізмів. Запропоновано способи оптимізації викладання угорських фразеологізмів носіям української мови.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічні єдності, фразеологічні зрощення, фразеологічні сполучення, фразеологічні вислови, соматизм, сурядний тип будови, підрядний тип будови.

BERTA Eleonora Tiborivna

Candidate of Philology,
Department of Finno-Ugrian Philology,
Kyiv National Linguistic University,
e-mail: bertanora73@gmail.com

SOMATIC PHRASEOLOGISMS IN MODERN HUNGARIAN AND UKRAINIAN

Introduction. The paper focuses on the classification of Hungarian and Ukrainian phraseological units and idioms, revealing theoretical and practical aspects of somatic phraseologisms study in both languages. **The research aims** at the structural analysis of somatic phraseologisms and idioms, their semantic features and linguistic peculiarities. Special interest is paid to the contrasting analysis of the somatic phraseologisms functioning in Hungarian and Ukrainian. **The novelty of the work** lies in the object of given investigation as Hungarian and Ukrainian somatic phraseologisms in their contrasting study have not been in the focus of linguistic analysis yet.

The main significance of the research is determined by classifying the somatic phraseologisms in Hungarian and Ukrainian on the basis of semantic criterion. **The results** of the research can be used in teaching lexicology, interpretation of the text and other disciplines as well as in working out special theoretical courses in contrastive study of Hungarian and Ukrainian phraseologisms. Convincingly proven in the paper is the conclusion that the number of subordinate structures with somatic phraseologisms is higher than the number of coordinate ones in both languages.

Keywords: phraseological unit, somatic phraseologisms, idioms, phraseological connections, phraseological expressions, subordinate structure, coordinate structure.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Увага сучасних мовознавців спрямована на вивчення людського фактора в комунікативних процесах, тобто на дослідження ролі індивідуальних чинників в оволодінні певною мовою. Дослідження мови як засобу спілкування дає змогу розкрити та зрозуміти в ній ознаки людського феномену.

Кожна структурна одиниця мовної системи, а отже й фразеологічна система також, виконує комунікативну функцію. Надзвичайно важливим залишається вивчення різних структурних і семантичних груп фразеологічних одиниць. Матеріалом дослідження пропонуваної статті послуговували фразеологічні одиниці із соматичним компонентом. Соматична лексика – це лексика на позначення частин тіла. Вона становить одну з найбільш давніх універсальних лексичних груп і один із найактуальніших об'єктів дослідження в порівняльно-історичних, структурно-порівняльних і лінгвокультурологічних працях вітчизняних і закордонних лінгвістів, які виділяють цей пласт лексики здебільшого найпершим у лексико-тематичній стратифікації будь-якої мови. Назви частин тіла широко використовують у фразеотворенні. Фразеологізми із соматичним компонентом яскраво представлені у фразеологічних системах сучасних угорської та української мов, проте досі безпосередньо їх не порівнювали. Вважаємо актуальним і корисним саме такий вектор дослідження. Він має теоретичне значення й практичну цінність, зокрема для методології викладання угорської мови носіям української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальнотеоретичному плані дослідженням фразеологізмів із соматичним компонентом займалися різні угорські мовознавці. Зокрема, Надь Ласло у своїй дисертації “Orosz-német összehasonlító frazeológia” (2001) дослідив соматизми в німецькій та російській мовах, розглянувши 1000 фразеологізмів із 30 назвами частин тіла. Наукову цінність мають спостереження Ходровича Ласло, який проаналізував роль семантичного поля в утворенні соматичних фразеологізмів [15]. Шомгеді Дьюла на основі сербсько-хорватської та угорської мов запропонував порівняльну характеристику соматизмів [18]. Юхас Йожеф [14] та Фьолдеш Чаба [13] зосередили свою увагу на вивченні явища еквівалентності фразеологічних одиниць російської, німецької та угорської мов. На матеріалі української мови соматичну лексику досліджувала С.Є. Панцьо, Л.В. Вакарюк [8], Н. Яніцька [10]. У російському мовознавстві фразеологізми із соматичним компонентом проаналізовано в роботах Л.Г. Ботиної [1], Р.М. Вайнтрауб [2], Ю.А. Гвоздарева [5] та ін. Отже, проблема формування й функціонування фразеологізмів із соматичним компонентом уже привертала увагу лінгвістів, проте в зіставному аспекті на матеріалі сучасних угорської та української мов їх ще не вивчали.

Метою статті є порівняння семантичних та структурних особливостей фразеологізмів із соматичним компонентом у сучасних угорській та українській мовах на основі результатів сучасної лексикографії.

Реалізація цієї мети потребувала розв'язання **таких завдань:**

- 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз відомих класифікацій фразеологізмів в угорській та українській мовах;
- 2) емпірично визначити особливості будови соматичних фразеологізмів угорської та української мови.
- 3) дослідити семантику фразеологізмів із соматичним компонентом, з'ясувати ступінь їхньої еквівалентності.
- 4) порівняти семантичний та структурний рівень соматизмів в угорській та українській мовах.
- 5) розробити методологічні поради щодо викладання угорських фразеологізмів українськомовним студентам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фразеологізмом (фразеологічною одиницею) називається лексико-граматична єдність двох і більше компонентів, граматично організована за моделлю словосполучення чи речення.

Основними ознаками фразеологізмів в угорській мові є те, що:

- 1) вимовляючи фразеологічну єдність, ми розуміємо значення кожного її окремого слова як, наприклад, угор.: *szegény, mint a templom egere*;
- 2) при вимові фразеологізмів важливе лише те значення, яке передає фразеологічна єдність загалом, а не значення кожного окремого її елемента, наприклад, угор.: *egy követ fűjnak*;

- 3) фразеологізми мають постійну, однакову форму, отже, інверсія в них неприпустима;
- 4) фразеологізми – це утворення загальнонародного характеру;
- 5) у кожній фразеологічній єдності є своя історія, адже з плином часу фразеологізми зазнають своєрідного історичного розвитку, наприклад, угор.: *a maga malmára hajtja a vizet*.

В угорській мові багато мовознавців намагалися скласти повну класифікацію фразеологічних єдностей. Розглянемо деякі з них.

Бардоші Вілмош [12] поділяє фразеологізми на такі групи (класифікація 2012 року):

- 1) словосполучення;
- 2) вільні словосполучення із метафоричним значенням, до складу яких входять:
  - прислів'я,
  - порівняльні прислів'я,
  - ситуативні речення,
  - вислови, цитати,
  - приказки.

Натомість Жем'єі Янош [18] класифікує фразеологізми дещо інакше:

- 1) стандартні вирази, фрази;
- 2) прислів'я (дієслівні, прикметникові, іменникові, прислівникові, порівняльні);
- 3) приказки;
- 4) фразеологічні вислови.

Отже, стандартні вислови – це словосполучення, які вживаються в звичайному їхньому значенні, і в прямому, і в переносному. До стандартних фраз належать:

- 1) розмовні фрази;
- 2) народні;
- 3) описові;
- 4) метафоричні вислови.

Прислів'я – народні вислови повчального змісту, які пов'язані з певним історичним минулим.

За формою прислів'я бувають:

- 1) дієслівні;
- 2) із паралельною будовою;
- 3) порівняльні;
- 4) повні речення.

Приказки – короткі сталі вислови, що мають одночленну будову й іноді становить частину прислів'я, але без висновку. Власне, від прислів'їв приказки відрізняються синтаксичною незавершеністю, а також тим, що не мають повчальної настанови.

Фразеологічні вислови – це вислови з літературним походженням або історичним автором. За будовою вони є повноправними реченнями, а тому вживаються лише у формі цитати.

Щодо класифікації фразеологізмів в українській мові, то широкого визнання у вітчизняному мовознавстві набула семантична класифікація В.В. Виноградова [4].

За цією класифікацією фразеологізми поділяють на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не впливає зі значень їх компонентів. Наприклад: *собаку з їсти* – “бути майстром у якійсь справі”. Тут значення слів *собака* і *їсти* не відіграють жодної ролі, бо не можливо пояснити, чому знання й досвід передбачають поїдання собак.

До фразеологічних зрощень належать такі фразеологізми, як укр. *точити лясц* (*баляндраси*) – “вести пусті розмови”, *пекти раків* – “червоніти від сорому” [4].

Фразеологічні зрощення називають ще ідіомами (від гр. *idioma* “самобутній зворот”), під якими розуміють фразеологізми з повною втратою внутрішньої форми. Пояснити, як склалося значення ідіом, – складна етимологічна проблема.

Ідіоми неможливо дослівно перекласти на іншу мову. До ідіоми в іншій мові можна лише відшукати ідіому-відповідник, якщо така є, або перекласти її одним словом чи вільним словосполученням.

Фразеологічні єдності – семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких умотивоване значенням їх компонентів [4].

Значення фразеологічної єдності виникає внаслідок узагальненого переносного значення вільного словосполучення. Це результат образного метафоричного переосмислення словосполучення. Як приклади можна навести такі фразеологічні єдності: *зробити з мухи слона* – “перебільшити щось” (угор. *túlzásba visz valamit*), *пальцем не ворухнути* – “нічого не зробити” [4].

Фразеологічні сполучення – звороти, у яких самостійне значення кожного слова є абсолютно чітким, але один із компонентів має зв’язане значення. Наприклад: *брати участь* (угор. *részlet vesz*), *досада бере* (угор. *elfog valakit a bánat*), *розквасити ніс* (угор. *betöri az orrát*) [4].

У кожному наведеному звороті всі слова мають своє значення, але одне зі слів реалізує таке значення, як правило, тільки в цьому звороті. Так, скажімо, слово *розквасити* реалізує значення “розбити до крові” лише зі словами *ніс*, *обличчя* та їхніми синонімами. Слово *брати* має значення “проймати” тільки у сполученнях зі словами *досада*, *злість* (не можна сказати: *радість бере*, *щастя бере* тощо).

Ті мовознавці, які дотримуються широкого розуміння фразеології, тобто відносять до неї комунікативні одиниці (речення) і будь-які влучні (крилаті) фрази, виділяють четвертий тип фразеологізмів – фразеологічні вислови.

Фразеологічні вислови – стійкі за складом і вживанням семантично подільні звороти, які складаються повністю зі слів із вільним значенням [4].

Фразеологічні вислови – це прислів’я, приказки, афоризми відомих політиків, письменників, діячів науки й культури: укр.: *Лиш боротись – значить жити* (І. Франко); *Без надії сподіваюсь* (Леся Українка); *Перейти рубікон* (Цезар); угор.: *Ember küzdj és bízva bizzál!* (Madách Imre), угор. *A munka egyik legszebb rendeltetése az embernek* (Deák Ferenc).

Останнім часом зростає увага до проблеми людського чинника в мові, відбувається перехід від лінгвістики іманентної, об’єктом вивчення якої є мова сама в собі й для себе, до лінгвістики антропологічної, що пропонує вивчати мову в тісному зв’язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю.

Як зазначає Ю.М. Караулов, “не можна пізнати саму по собі мову, не виходячи за її межі, не звертаючись до її творця, носія, користувача – до людини, до конкретної мовної особистості” [5, с. 78]. Однак звернення до творця мови, тобто до людини, не може бути повним, цілісним без аналізу і розуміння тієї лексики, яка породжена пізнанням її самої, передусім без аналізу соматичної лексики, яка іменує й відображає елементи будови людини, тобто без групи назв частин її тіла, яка є, без сумніву, одним із способів презентації соматичного коду культури в мовній картині світу.

Носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов, тому погляд на світ є не універсальним, а національно специфічним. У науковий обіг увійшов вислів “мовна картина світу”. Це поняття стало одним із концептуальних у теорії пізнання. “Під мовною картиною світу звичайно розуміють зафіксовану в мові і специфічну для конкретного мовного колективу схему сприйняття дійсності; за допомогою цього поняття з’ясовують специфіку буття людини, народу” [6, с. 120].

Соматична лексика – одна з найбільш репрезентативних груп лексики. Причиною постійної уваги до соматизмів є той факт, що процес усвідомлення себе серед навколишньої дійсності і визначення себе як особистості людина почала з відчуттів, які виникають безпосередньо

через органи чуття і частини власного тіла. Людське тіло виявилось одним з найдоступніших для спостереження і вивчення об'єктом, і слова, що позначають частини тіла людини, так само древні, як і сама людська свідомість [7, с. 155].

За допомогою цих “інструментів” пізнання людина почала орієнтуватися в просторі і в часі, виражаючи своє відношення до світу. Еталоном просторової орієнтації людини є анатомічна орієнтація його тіла: передня частина – та, де розташовані її органи чуття, органи зору, задня сторона – сторона спини, що відображає структурний асиметризм людського тіла.

Тема людського чинника в мові останнім часом набуває великої актуальності, що свідчить про важливе методологічне зрушення, що намітилося в сучасному мовознавстві. Антропоцентрична парадигма, що припускає звернення до аналізу семантичних і понятійних категорій егоцентричної спрямованості, набуває, таким чином, домінуючого значення в сучасних лінгвістичних дослідженнях. Лексико-семантичне поле “частини тіла” стосується категорії егоцентричної спрямованості і охоплює безліч концептів, що синтезуються за допомогою ментально-когнітивних операцій носіїв мови.

Назви частин тіла – найдавніший пласт лексики, що безпосередньо пов'язаний з функціонально-плотськими сторонами людського буття і відображає культурно-антропологічні особливості індивідів, що належать до тих або інших мовних співтовариств. Така лексика називається соматичною і належить до основного лексичного фонду, який склався протягом багатьох тисячоліть і який відображає не тільки знання носіїв мови про навколишній світ, але й їхні уявлення про себе і про свій організм. Для соматизмів характерні стійкість, висока частотність вживання і, як наслідок, розгалужена семантична структура. Широкі зв'язки соматизмів із реаліями навколишнього світу, в основі яких лежить принцип антропоморфізму, породжують умови для символізування функцій різних частин тіла, для утворення складної системи переносних значень у лексем цієї групи і сприяють фразеологізації соматичних словосполучень. У фразеологічній системі будь-якої мови концептуалізовано знання про мовну картину світу і всі типи відношень суб'єкта до її фрагментів.

Група соматизмів, як одна з найбільш архаїчних і стійких до змін компонентів лексичної системи, завжди використовувалася і використовується при вирішенні багатьох важливих проблем історії мови, зокрема для встановлення спорідненості мов. Ця лексико-семантична група найнаочніше демонструє процес утворення вторинних значень, семантичний зміст яких пов'язаний з людською діяльністю.

Уперше в лінгвістичний ужиток термін “соматичний” у фіно-угорознавстві увів Ф. Вакк [3], який, розглядаючи фразеологізми естонської мови з назвами частин людського тіла, назвав їх соматичними. Він зробив висновок про те, що вони належать до якнайдавніших пластів фразеології і складають найбільш уживану частину фразеологізмів естонської мови.

Терміни “соматизм”, “соматичний” має різні тлумачення. Згідно з широким тлумаченням, соматизми, соматичний (від грецького *soma (somatos)* – тіло) – це засоби позначення явищ, що стосуються сфери тілесності. У вузькому значенні, соматизм – це будь-яка значуща ознака, положення або рух особи і всього тіла людини (Е.М. Верещагін), тобто термін маркує всі форми однієї з невербальних мов – соматичної мови, що охоплює жести, міміку, пози, вирази осіб і різноманітні симптоми душевних рухів і станів [8, с. 101].

Історичні зміни відбувалися у свідомості людей і в суспільстві відносно ціннісної сторони сфери тілесності: від відкритого визнання культу краси людського тіла в античну епоху, через табування тілесності в період раннього Середньовіччя, вироблення нового суперечливого канону тілесності в епоху Відродження, посилювання тілесної дисципліни в період зародження капіталізму, що досяг піку у вікторіанську епоху, до реабілітації людського тіла і зняття чинних заборон на вияви тілесності в сучасній культурі. Дискурсивні практики, що знайшли віддзеркалення в створених в різні історичні епохи текстах, красномовно свідчать про еволюцію поглядів на тілесність.

Отже, у пропонованій роботі під соматизмами маємо на увазі мовні засоби позначення явищ, що стосуються сфери тілесності. Анатомічна лексика відіграє важливу роль у моделюванні соматичного фрагмента мовної картини світу й пов'язана з типовими для багатьох мов перенесеннями значень. Тіло, його структура є універсальним зразком для побудови системи понять як у мові, так і в культурі багатьох етносів. Так, зіставний аналіз фразеологізмів із соматичним компонентом на матеріалі угорської та української мов засвідчує, що в обох мовах домінують фразеологізми із соматизмами на позначення однакових частин тіла: **голова** (укр.: *голова варить* – угор.: *fő a feje*; укр.: *голова на плечах* – угор.: *nem ejtették a fejére*; укр.: *втрачати голову* – угор.: *elveszti a fejét*; укр.: *голова з плечей* – угор.: *fejét veszik*), **рука** (укр.: *голими руками* – угор.: *pusztá kézzel*; укр.: *з порожніми руками* – угор.: *üres kézzel*; укр.: *й руками й ногами* – угор.: *kézzel-lábbal*; укр. *умиваю руки* – угор. *mosom kezeimet*), **очі** (укр. *куди очі бачать* – угор.: *ameddig a szem ellít*; укр.: *очі злипаються* – угор.: *majd leragad a szeme*; укр.: *мозолити очі* – угор.: *szálka a szemében*; укр.: *відкрити очі* – угор.: *nyitott szemmel jár*; укр.: *дивитися правді в очі* – угор.: *szembenéz az igazsággal*).

Досліджуючи соматичні фразеологізми в угорській та українській мовах, можна виокремити сурядні та підрядні типи будови. До підрядного типу будови належать:

1) дієслово + іменник: укр.: *бруднити руки об кого* = дієслово + іменник: угор.: *beszennyezi a kezét vkivel*;

2) дієслово + іменник: укр.: *втерти носа* = іменник + дієслово: угор.: *lóvá tesz vkit, bolondját járattja vkivel*;

3) дієслово + прийменник + іменник: укр.: *брати за душу* = іменник + дієслово: угор.: *szívébe markol vkinek vmi*;

4) дієслово + прийменник + іменник: укр.: *стояти на ногах* = прикметник + іменник + дієслово: угор.: *saját lábára áll vki*;

5) дієслово + прикметник + іменник: укр.: *робити круглі очі* = прикметник + іменник + дієслово: угор.: *nagy szemeket mereszt*;

6) дієслово + іменник + прийменник + іменник: укр.: *вбити дураці з голови* = дієслово + іменник + іменник: угор.: *kiveri a bolondságot vkinek a fejből*;

7) прийменник + прикметник + іменник: укр.: *на свіжу голову* = прикметник + іменник: угор.: *friss fejjel, tiszta fejjel*;

8) прийменник + прикметник + іменник: укр.: *з перших рук* = прикметник + іменник: угор.: *első kézből*;

9) прикметник + іменник: укр.: *пуста голова* = прикметник + іменник: угор.: *üres fejű*;

10) прийменник + іменник: укр.: *за плечами* = іменник + прислівник: угор.: *vkinek a háta mögött*.

Сурядний тип будови значно обмеженіше представлений серед фразеологізмів із соматичним компонентом. Зокрема, в українській мові вдалося виявити фразеологізми сурядної будови із компонентами: *голова і два вуха* (“нерозторопна людина”), *ні голови, ні хвоста* (“що-небудь позбавлене логічного змісту”), *ні з плечей, ні з очей* (“непоказний”), *за плечима та за очима* (“далеко позаду”). У сучасній угорській мові теж є соматичні фразеологізми у формі сурядного словосполучення, наприклад: *se füle, se farka* (ні вух, ні хвоста – відповідає укр. *ні голови, ні хвоста*), *kézzel-lábbal* (дослівно: з руками і з ногами – відповідає укр.: *обома руками (за щось)*).

Також виділяємо соматичні фразеологізми, які є повноправними реченнями. За будовою вони формують декілька типів:

1) іменник + дієслово: укр.: *очі бігають* = дієслово + іменник: угор.: *szaladgál a szeme*;

2) іменник + прийменник + іменник + дієслово: укр.: *зуб на зуб не попадає* = дієслово + іменник: угор.: *vacog a foga vkinek*.

Цілком очевидно, що початок процесу викладання угорської мови досить швидко генерується відносно величезної кількості фразеологічних єдностей, які можуть знадобитися у викладанні

навіть на самому його початку. Хороших результатів у вивченні студентами фразеологізмів можна досягти лише в тому разі, якщо почати їх викладання на досить ранньому етапі вивчення мови.

Незважаючи на той факт, що система фразеологізмів одна із найнестійкіших систем у мові, яка легко і швидко зазнає змін, а також у ній часто відсутня логіка – у жодному разі не можна оминати її вивчення. Крім того, для якомога швидшого й ефективнішого опанування угорських фразеологізмів важливо групувати фразеологізми за різними ознаками. Так, наприклад, можна об'єднувати фразеологізми за граматичною схожістю (угор.: *napról napra* → *hétről hétre*, *házzól házra*) або за їхньою концепцією, чи за певною групою слів, які є ключовими (угор.: *A pénz nem boldogít; Az idő pénz; A pénznek nincs szaga*).

Під час викладання фразеології не можна забувати про “золоті правила” фразеологізмів, одним з яких, наприклад, є те, що елементи фразеологізмів постійні, їх не можна замінити та використовувати синоніми (угор.: *valaki részt vesz vmiben – részt vásárol*). Також потрібно пам'ятати, що вивчення фразеологізмів – процес пасивний, відповідно, щоб відшліфувати правильне вживання цих одиниць, потрібно витратити чимало часу на їх засвоєння.

На початкових етапах вивчення угорських фразеологізмів допоміжним засобом є виокремлення єдностей за наявності в них загальновідомих міжнародних, інтернаціональних слів і термінів.

Ефективним є принцип кооперації, що полягає в паралельному закріпленні різних видів інформації. Зокрема, вивчаючи угорські фразеологізми, студенти одночасно дізнаються значення дієслівних префіксів або принципи побудови певних складних слів.

На семантичному рівні варто пам'ятати, що кожна лінгвокультура має свої самобутні фразеологізми, які потребують особливої уваги. Так, наприклад, у кожній із зіставлених мов (українська, угорська) виявлено фразеологізми зі специфічними соматизмами, які відсутні у фразеологічних одиницях іншої мови. Українська мова має фразеологізми із соматизмом **тім'я** (*не в тім'ячко битий*), **кутні (зуби)** (*сміються на кутні*), **потилиця** (*випхати в потилицю*). Натомість в угорській мові представлені фразеологізми з такими специфічними соматизмами: **іпу (ясна)** – *nincs ínyére* (*не до ясен – не до вподоби*); **ере (жовч)** – *az epe beszél belőle* (*у комусь говорить жовч – злість, ненависть говорить*); *főrr az epéje* (*кипить жовч у комусь – розіллитися*); *még az epéje se keserű* (*навіть жовч не гірка – хороша людина*); **тудб (легеня)** – *porzik a túdeje* (*покриваються пилом легені – спраглий*).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, фразеологічні одиниці із соматичним компонентом широко представлені в сучасних угорській і українській мовах. Серед них чимало одиниць із соматизмами на позначення однакових частин мови. Водночас кожна з мов виявляє свою специфіку у фразеологічному використанні соматизмів.

Викладання фразеологізмів поживляє вивчення угорської мови. Але викладачам варто використовувати на заняттях не лише найуживаніші фразеологізми, а всі фразеологічні єдності, які є в мові. Знання фразеологізмів збагачує лексичний запас студентів, розширює їхні комунікативні можливості, свідчить про глибоке оволодіння лексичними багатствами мови.

Виконане дослідження відкриває перспективи для подальшого поглибленого вивчення сучасних угорської та української мов у зіставному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ботина Л.Г. Соматические фразеологические единицы в русских говорах / Л.Г. Ботина // Фразеология и контекст. – Самарканд, 1987. – С. 45–50.
2. Вайнтрауб Р.М. О соматических фразеологизмах в русском языке. / Р.М. Вайнтрауб // Лексические единицы русского языка и их изучение: Сб. ст. / Ташкент, гос. пед. институт. – Ташкент, 1980. – С. 81–95.

3. Вакк Ф. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке : автореф. ... канд. филол. наук : 10.02.02 “Языки народов Российской Федерации” / Ф.О. Вакк. – Таллинн : Академия наук Эстонской ССР, 1964. – 23 с.
4. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // В кн.: Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 121–137.
5. Гвоздарев Ю.А. Рассказы о русской фразеологии / Юрий Анатольевич Гвоздарев. – М., 1988. – С. 4–17.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 264 с.
7. Красовська К.В. Зв’язок концептуальної та мовної картин світу з етнічною ментальністю / К.В. Красовська // Культура народів Причорномор’я. – 2009. – № 154. – С. 120–123.
8. Панцьо С. Культурологічна вагомість соматичної лексики (на матеріалі лемківської пісні) Стефанія Панцьо, Людмила Вакарюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. Н.Л. Іваницька]. – Вип. 16. – Вінниця: ТОВ “Фірма “Планер”, 2012. – С. 155–162.
9. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М. : Высшая школа, 1985. – С. 103–110.
10. Яніцька Н. Соматична лексика як об’єкт вивчення в іншомовній аудиторії / Наталія Яніцька // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 211–213.
11. Adamikné Jászó Anna. A Magyar nyelv könyve / Jászó Anna Adamikné. – Budapest, 1995. – О. 203–211.
12. Bárdosi Vilmos. Magyar szólások, közmondások adatbázisa / Vilmos Bárdosi. – Budapest : Tinta, 2012. – 76 о.
13. Földes Csaba. Magyar–német–orosz beszédfordulatok. A három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai / Csaba Földes. – Budapest : Tankönyvkiadó, 1987.
14. Juhász József. A frazeológia mint nyelvészeti diszciplína / József Juhász // Rácz Endre, Szathmári István (szerk.): Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. – Budapest : Tankönyvkiadó, 1980. – О. 79–97.
15. Hadrovics László. Magyar frazeológia / László Hadrovics. – Budapest, 1995. – Í. 173–186.
16. O. Nagy Gábor. Mi fán terem? Magyar szólás mondások eredete / Gábor O. Nagy. – Budapest : Gondolat, 1957. – О. 79–87.
17. O. Nagy Gábor. Magyar szólások és közmondások / Gábor O. Nagy. – Budapest : Gondolat, 1966. – О. 111–119.
18. Zsemlyei János. A mai magyar nyelv szókészlete. 4. rész, A mai magyar nyelv állandósult szókapcsolatai. Frazeológia. Órszavak, 2010. szeptember (Hozzáférés: 2017. április 24.)

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

19. Фразеологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitslova.com/idioms-dictionary.html>
20. Фразеологічний словник української мови. У 2 кн. / [уклад. В.М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с. – Кн. 2. – С. 529–980.
21. Forgács Tamás. Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélve. – Budapest : Tinta Könyvkiadó, 2003. – 822 о.
22. Magyar szólások közmondások adatbázisa [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96/Downloads/TAMOP-4_2_5-09_Magyar_szolasok_kozmondasok_adatbazisa%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96/Downloads/TAMOP-4_2_5-09_Magyar_szolasok_kozmondasok_adatbazisa%20(1).pdf)

REFERENCES

1. Botyna L.H. Somatycheskiye frazeolohycheskiye edynyty v russkykh hovorakh / L.H. Botyna // Frazеolohyia y kontekst. – Samarkand, 1987. – С. 45–50.
2. Vaintraub P.M. O somatycheskykh frazeolohyzmakh v russkom yazyke. / P.M. Vaintraub // Leksycheskiye edynyty russkoho yazyka y ykh yzuchenye: Sb. st. / Tashkent, hos. ped. ynstitut. – Tashkent, 1980. – С. 81–95.
3. Vakk F. O somatycheskoi frazeolohyy v sovremennom эстонском lyteraturnom yazyke : avtoref. ... kand. fylol. nauk : 10.02.02 “Yazyky narodov Rosсыiskoi Federatsyy” / F.O. Vakk. – Tallynn : Akademyia nauk Эстонской SSR, 1964. – 23 s.
4. Vynohradov V.V. Osnovnyie poniatiya russkoi frazeolohyy kak lnhvystycheskoi dystsyplyny // V kn.: Vynohradov V.V. Yzbrannyye trudy. Leksykohyia y leksykohrafiya. – M., 1977. – S. 121–137.
5. Hvozдарев Yu.A. Rassказы o russkoi frazeolohyy / Yuri Anatolevych Hvozдарев. – M., 1988. – S. 4–17.
6. Karaulov Yu.N. Russkyi yazyk y yazykovaia lychnost / Yuri Nykolaevych Karaulov. – M. : Yzdatelstvo LKY, 2007. – 264 s.
7. Krasovska K.V. Zviazok kontseptualnoi ta movnoi kartyn svitu z etnichnoiu mentalnistiu / K.V. Krasovska // Kultura narodov Prychernomoria. – 2009. – № 154. – S. 120–123.
8. Pantso S. Kulturolohichna vahomist somatychnoi leksyky (na materialy lemkyvskoi pisni) Stefaniia Pantso, Liudmyla Vakariuk // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: filolohiia (movoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats / [hol. red. N.L. Ivanytska]. – Vyp. 16. – Vinnytsia: TOV “Firma “Planer”, 2012. – S.155–162.
9. Shanskyi N.M. Frazеolohyia sovremennoho russkoho yazyka. – M. : Vysshhaia shkola, 1985. – S. 103–110.
10. Ianitska N. Somatychna leksyka yak obiekt vyvchennia v inshomovnii audytorii. / Nataliia Yanitska // Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi. 2008. Vyp. 3. – S. 211–213.
11. Adamikné Jászó Anna. A Magyar nyelv könyve / Jászó Anna Adamikné. – Budapest, 1995. – O. 203–211.
12. Bárdosi Vilmos. Magyar szólások, közmondások adatbázisa / Vilmos Bárdosi. – Budapest : Tinta, 2012. – 76 o.
13. Földes Csaba. Magyar–német–orosz beszédfordulatok. A három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai / Csaba Földes. – Budapest : Tankönyvkiadó, 1987.
14. Juhász József. A frazeológia mint nyelvészeti diszciplína / József Juhász // Rácz Endre, Szathmári István (szerk.): Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. – Budapest : Tankönyvkiadó, 1980. – O. 79–97.
15. Hadrovics László. Magyar frazeológia / László Hadrovics. – Budapest, 1995. – O. 173–186.
16. O. Nagy Gábor. Mi fán terem? Magyar szólás mondások eredete / Gábor O. Nagy. – Budapest : Gondolat, 1957. – O. 79–87.
17. O. Nagy Gábor. Magyar szólások és közmondások / Gábor O. Nagy. – Budapest : Gondolat, 1966. – O. 111–119.
18. Zsemlyei János. A mai magyar nyelv szókészlete. 4. rész, A mai magyar nyelv állandósult szókapcsolatai. Frazеológia. Órszavak, 2010. szeptember (Hozzáférés: 2017. április 24.)

Дата надходження до редакції 23.10.2017

УДК 811.511.14

РОЛЬ ЛОГИКИ И ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ В ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКЕ (ко Дню венгерского языка)

БЕРТА Э.Т.

Киевский национальный лингвистический университет

Стаття присвячена вивченню ролі логіки в структурі угорської мови. Обґрунтовано думку про те, що на формування угорської мови вплинули не так інші мови, як закони логіки та особливості реальності. Багато уваги звернено на лінгводидактичний аспект проблеми. Наголошено, що логіка відіграє важливу роль у навчальному процесі та сфері побутового спілкування.

Проаналізовано різні типи мовної гри, можливої в угорському мовленні, зокрема паліндром, інтарсію, компіляцію. Подано класифікацію паліндромів угорської мови, з'ясовано принципи побудови їх.

Ключові слова: логіка, мовна гра, мовний гумор, паліндром, компіляція, інтарсія.

BERTA Eleonora Tiborivna

Candidate of Philology,

Department of Finno-Ugrian Philology, Kyiv National Linguistic University

e-mail: bertanora73@gmail.com

THE ROLE OF LOGICS AND LANGUAGE GAME IN HUNGARIAN LANGUAGE (IN THE DEVOTION TO THE DAY OF THE HUNGARIAN LANGUAGE)

Introduction. The concept of language game in Hungarian is focused on in the paper. Such language games as palindrome, intarsia and compilation are under the given investigation. The main interest is turned to the classification of language games in the Hungarian language as one of the most logical languages in the world. The paper highlights the way of combination the logics, language game and humor in Hungarian on the samples of everyday communicative situations. **The novelty of the research** is in the study of the language games grounded on the Hungarian humor whose mechanism has not been the object of deep analysis in Ukrainian linguistics yet. The paper reveals peculiar features of the Hungarian logics and language game in making humoristic effect. Special emphasis is paid to the logical structure of Hungarian words. Devoted to the Day of the Hungarian language the paper aims at defining the usage and the impact of language game that is important for studying and teaching Hungarian language structure. **The practical value** of the paper is in the suggested methods of interpreting the functions of language game and logical meaning of the lexemes framing the language game in Hungarian communicative situations. **The results** of the given research can be used in teaching lexicology, interpretation of the text and other theoretical courses.

The paper concludes that just the humor expressed by means of language games in Hungarian is of great pedagogical value, particularly in foreign language teaching and learning. Game is the effective way for developing students' creativity and motivation in studying foreign language. By means of language game students learn vocabulary and improve their lexical knowledge better.

Keywords: language game, logic, language humour, palindrome, compilation, intarsia.

Постановка проблеми и обоснование актуальности ее решения. Рассмотрение феномена языковой игры и языкового юмора проводится преимущественно в рамках лингвистического, культурологического, поэтологического, эстетического и философского подходов. Но феномен языковой игры имеет и практическое значение для лингводидактики. Важно изучить те ресурсы языка, в частности венгерского, которые помогут в более изящной, игровой форме раскрыть его специфику, логику, шарм.

Анализ последних исследований и публикаций. В научных исследованиях последних лет изучению языковой игры уделяется пристальное внимание. Особое место в общей теории игры занимает так называемая “языковая игра”. В основном, исследования в данной области рассматривают языковую игру как часть лингвистического эксперимента (Ласло Гречи), как определенного рода стратегию в математике и математической логике (Денеш Кишш), а также как основу для креативного словообразования (Балаж Варга, Балаж Геза).

Цель данного исследования – выявление особенностей языковой игры, которые включают в себя лингвистические (фонетика, словообразование, лексика, синтаксис), паралингвистические (поэтическая графика и др.), а также культурно-языковые факты.

Задачи исследования:

- 1) описать природу языковой игры;
- 2) доказать роль логики и математики в венгерском языке;
- 3) подчеркнуть важность языковой игры в обучении иностранному языку;
- 4) призвать к оттачиванию навыков владения родным языком.

Изложение основного материала исследования. День родного языка венгерская нация отмечает с 2009 года. В декабре 2008 года праздник ввела Ассоциация родного языка и присоединила его к 23 апреля, поскольку в этот день в 2008 году открылся Музей венгерского языка. Такое решение было, мягко говоря, непродуманным, ведь открытие музея вряд ли можно назвать важным событием в истории венгерского языка, тем более что музей тогда ещё не успел доказать свою значительность.

26 сентября 2011 года Национальное собрание Венгрии объявило 13 ноября Днём венгерского языка, намереваясь, таким образом, сосредоточить внимание на венгерском языке, который есть культурным достоянием и национальной идентичностью.

У этого дня символический характер, ведь именно тогда в 1844 году король Венгрии Фердинанд V утвердил закон, которым установил, что официальным языком монархии является венгерский. С того момента венгерский язык стал языком законодательства и школьного образования.

Праздник отмечают не только в Венгрии, но и на всей территории Карпатского бассейна. Он предоставляет образовательным, научным и культурным учреждениям, СМИ, организациям, которые занимаются развитием языка, провести традиционную праздничную церемонию и организовать новые движения и инициативы.

“Наш родной язык – наше сокровище”, – говорил Янош Сильвестр, автор первой грамматики венгерского языка.

Если же вспомним о Ференце Казинци, тогда сразу же можно услышать щемящий звон в наших сердцах, звон от его выражения: “наш милый родной язык”. Ведь действительно, мы можем экспериментировать с другими иностранными языками, но самым милым для нас, венгров, останется сладкий вкус прекрасного венгерского языка. Потому что в нем весь мир, наш мир. Язык – зеркало, в котором раскрывается все наше существование: мы видим самих себя.

В Музее венгерского языка хранится сказка (по моему мнению, это намного больше, чем сказка) под названием Nyelvtarisznua (Языковой мешочек). Речь в ней идёт о том, что мы формируем мир своими же словами: если говорим что-то доброе, правдивое, с любовью общаемся друг с другом, тогда и мир становится лучше! Если же говорим плохо, врём и своими словами обижаем окружающих, судьба наша становится грустной и угрюмой, т. к. окружающий мир теряет свой цвет. У каждого человека есть свой языковой мешочек: способность речи. В этом мешочке хранится сокровище – слова, которые формируют мир и нас самих. Но этот мешочек нам нужно наполнять самим: достоинствами, чтобы быть хорошими людьми и использовать язык в хороших целях; словами, чтобы с их помощью сотворить прекрасную картину. Каждое слово человека имеет форму, и хотя мы не можем этого увидеть, значение высказанного слова человеком остается даже после того, как мы его выговорили или написали. Если человек будет

следить за своей речью, мир станет лучше и счастливее. До самого конца нас сопровождают слова, они наши верные спутники. Такая взаимность возможна только в том случае, если их источник – любовь.

Язык может быть использован нами в качестве инструмента, в качестве способности с собственным богатством, ценностями, целостностью и постоянно пополняющимся “языковым мешочком”, предоставляет нам уникальное предложение и ждёт, чтобы наша устная и письменная речь и язык постоянно совершенствовались. Наш язык замечательно выражает все, что мы чувствуем и о чем думаем, и передает это все с помощью учёта понятийных различий, тончайших стилистических оттенков.

Если речь скудная, не целостная и груба, то проблема вовсе не в языке, а в говорящем. Ведь если художник работает черными красками и рисует тёмную, угрюмую картину – это вовсе не вина красок. Цель состоит в том, чтоб расширять знание родного языка, воспитывать сознательное употребление, при этом быть требовательным к себе, стремиться к достижению эффекта.

Использование языка сопровождается большой ответственностью, но в то же время предоставляет невероятное количество возможностей. Одной такой возможностью, бесценным подарком является языковая радость. Здесь чрезвычайно важны языковые игры и языковой юмор. Языковые игры, несомненно, сближают молодое поколение с их родным языком, обращают внимание на разноцветность и игривость языка. И это главное, это исходная точка к тому, чтобы приучить их замечать богатство языка, пополнять запасы своего языкового инструментария. Игра, поиск источника радости характерно человеку еще с древних времен, как, например, танцы и песни возле огня.

Игра считается посвящением в тайны языка, в его волшебный мир. Она способствует осваиванию грамматических правил, подчеркивает связь действий с языком и, таким образом, помогает его сознательному использованию. В то же время игра учит, развлекает, – непрямо обучение языка от фонетики до стилистики. Развлекательный фактор очень важен, ведь, благодаря своей легкодоступности, он приспособливает язык к игре. Когда идет речь о языковых играх, стоит также упомянуть и языковой юмор. Ведь языковая игра – это юмор и смехотворность, что проявляется в лексических и грамматических закономерностях, стилистических и поэтических формах языка.

Языковая игра отлично подходит для устранения всех негативных ассоциаций при изучении языка, помогает расширить словарный запас, различать стилистические оттенки, улучшить грамотность и устранить языковые суеверия. Помогает в осознании использования языка: его грамматики, лексики и орфографии.

С венгерским языком можно играть, его можно сгибать, крутить, ведь он гибок – и этот факт отлично передает его характер. Агтила Йозеф сказал: “Наш язык древний и современный, лесной, полевой, городской, азиатский и европейский”. Мы не утверждаем, что другой язык на такое не способен, но то, что венгерский замечательно может это проявить, – это факт. Язык – это всегда переход, движение: от одной мысли к другой, от одного слова к следующему и т.д.

Языковая игра отлично развивает наши логические способности. Использование языка – серия инстинктивных и осознанных логических операций, своего рода “строительство”, ведь венгерский агглютинативный, “клеющийся” язык. Примером этого можно назвать процесс поиска и определения количества **интарсий** в одном слове. Здесь нет загадок, здесь все очевидно. Но это достаточно увлекательное занятие для тех, кто хочет расширить свой вокабуляр. Я продемонстрирую это на разборе слова *pihenőnap* (день отдыха): *pi* (16-я буква греческого алфавита и математическая постоянная), *pihe* (пух), *pihen* (отдыхает), *pihenő* (отдыхающий), *he* (подчеркивающее слово), *e* (вопросительное слово), *nő* (растёт или женщина), *őn* (жерех, вид рыб), *nap* (день или солнце), *ő* (он/она), *a* (артикл), *nőnap* (женский день), *na* (частица “ну”). Итого тринадцать слов.

Также к языковым играм принадлежит **палиндром** (число, буквосочетание, или текст, одинаково читающееся в обоих направлениях): слова *integetni* (махать рукой), *kereket tekerek* (кручу колёса). Особенность этого явления в венгерском языке в том, что длинные гласные при чтении обратно разрешается читать коротко или наоборот. Так, например, в словосочетании, *a sári pap írása* мы читаем наоборот то же самое, хотя на самом деле на письме получилось бы следующее: *a sáripap írása*, где при чтении удлинняется первая короткая – *i*, а также укорачивается вторая длинная – *í*.

В венгерском языке можно выделить три вида палиндромов:

– абсолютный палиндром (*tökéletes palindrom*): одинаково читается в обоих направлениях, например, *gárdanadrág* – (гвардейские штаны);

– полупалиндром (*felemáspalindrom, félpalindrom*): слово одинаково читается в обоих направлениях, но имеет разное значение, например: *mozi* (кино), а обратно *izom* (мышца);

– “измученный рифмой” палиндром (*kínímes palindrom*): слово одинаково читается в обоих направлениях, но может меняться словораздел, и вместе с этим и само значение слова. Яркими примерами такого палиндрома есть строчки венгерского поэта Лёринаца Сабо: “*Kosarasok / kosara sok*”. Первое слово означает *корзинчики*, а второе *у него/нее много корзин*. Второй пример покажет тесную связь между языковой игрой и загадкой. Ведь радость от создания игры и получения результата очень похожа на то чувство, когда разгадываешь загадку. А что, если это можно соединить? Что ж, загадка звучит так: “*Számos himbirka súlyos testi-lelki megrázkódításban szenved*” (“*Много баранов пострадало от сильного физического и душевного потрясения*”). Ответ: палиндром *sok kos / sokkos*, где *kos* переводится как *баран*, *sok* – *много*, а *sokkos* – *шокирующий*.

Самым распространённым считается абсолютный палиндром. В венгерском есть множество палиндромов, состоящих из трёх, пяти, шести, девяти букв, но наиболее интересным считаем создание предложений-палиндромов, таких как, например: “*Géza, kék az ég!*” (Геза, небо голубое!) или “*Indul a kutya s a tyúk aludni*” (Собака и курица идут спать). Ласло Гречи собрал венгерские предложения-палиндромы, которые появились за последние 80 лет, отметив те, которые имеют абсолютно одинаковое правописание (речь о коротких и длинных гласных). Ниже хочу представить вашему вниманию фрагмент его собрания:

A fedeled e fá. *

Ah, énekelek-e néha? *

Antalkazaklatna. *

Csak a mama makacs. *

De kénetütenéked. *

Edit nemerrement ide. *

E kétapacs a csapatéke. *

Évákeledelekává. *

Eznépeké, békepénze. *

(...)

Также стоит отметить один из самых длинных палиндромов в мире, который был создан в конце 1800-ых годов Дьюлой Брейером, венгерским шахматистом. Его любовное письмо состоит из 185 слов и 916 букв:

Одной из интересных поэтических игр является **компиляция** – так называемый “монтаж” стиха, который основывается на написании текстов на основе чужих произведений, без их самостоятельной творческой обработки, Толчвай Надь Габор называет такой стих “халтурным произведением” (*félstű*). Ниже хочу продемонстрировать произведение доктора Иштвана Чато под названием “*Magányos merengés*” (“Мечтание в одиночку”), которое было составлено из двадцати стихов известных поэтов. Источник стиха с названием и автором указан после каждой строчки:

Magányos merengés

Magányosan bolyongok ideleln, (Erdélyi József: *Magányos csillag*)

A nyitott ablakok alatt, (Somlyó Zoltán: *Bölcsődal*)

Megnőtt a jég a szívemen, (Apollinaire G.: *Amegcsalt szerető éneke (Vas I.)*)

Szavad szívemre rászakadt. (Shelley P.B.: *Mary Wollstonecraft Godwin hoz (Tóth J.)*)

A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni? (Kosztolányi Dezső: *Akarsz-e játszani?*)

Belehalok abba, hogy úgy kívánlak. (Neruda P.: *Nemcsak azért (Somlyó Gy.)*)

Hát jöjj, és fogd meg a kezem, (Várady Szabolcs: *Háló fölött*)

Hiszen oly félve megyek utánad. (Sárközi György: *A távoli kedveshöz*)

Hogy' bírjam tovább így magányosan, (Tu Fu: *Ruhasulykoló (Illyés Gy.)*)

Sötét napjáig a halálnak? (Valiente S.P.: *Azemplék (Tótfalusi I.)*)

Maholnap itt a hó, a dér, a harmat, (Végh György: *Őszi akvarell*)

Szerte járok, s nem talállak. (Mistral G.: *Strófák (Tótfalusi I.)*)

Tele van a város akácfavirággal, (Szabolcska Mihály: *Ákácfavirág*)

Párizsba tegnap beszökött az ősz. (Ady Endre: *Párisban járt az ősz*)

Vacog a fogam, s füttyörészek, (Ady Endre: *JóCsönd-hercegelőt*)

Gyenge létemre így vagyok erős. (József Attila: *A Dunánál*)

A radványi sötét erdőben (Arany János: *Tetemre hívás*)

Letört az egyik lombos ág, (Tompai Mihály: *Pünköst reggelén*)

Lelkem édes mély álomba szédült, (Petőfi Sándor: *A Tisza*)

Ezüstté büvöl minden pocsolyát. (Kosztolányi Dezső: *Könyörgés az ittmaradókhoz*)

Особенностью в таком виде языковых игр стало венгерское прозаическое произведение под названием *Az anyanyelvről ember és nemzet életében: Gróf Széchenyi István* (Про родной язык в жизни людей и нации: Иштван Сеченьи), которое было отправлено Вероникой Швиндт на конкурс от Министерства образования в 2008 году, посвященный роли родного языка в жизни человека. Казалось бы, что особенного в этом произведении, которое состоит из почти 20 страниц? “Всего лишь” то, что у Иштвана Сеченьи не было такого произведения. Это компиляция из ряда политических трудов графа, таких как *Hitel* (“Кредит”, 1830), *Világ* (“Мир”, 1831), *Stádium* (“Стадия”, 1833), его писем и статей. В тексте курсивом выделены слова автора компиляции, которые автор использовала лишь для когезии текста.

Увидев эти примеры, вы можете убедиться в утверждении, что венгерский язык отлично поддается игре – это несколько не преувеличение. Но не стоит забывать, что языковые игры развивают также и логическое мышление. Таким образом, математика и логика проникают и в грамматику. Конечно же, это предположение нужно доказать на практике. Давайте-ка посмотрим: слово “*sokaság*” (множество) имеет то же значение, что и “*többség*” (большинство)? Вряд ли нужно объяснять, что нет. Так как “*sokaság*” (множество) показывает сходство, толпу, большое количество людей. И в случаях с такими значениями мы не можем употреблять окончание средней степени сравнения прилагательных -bb (как в слове “*többség*”), ведь у слов *tolpa*, *kücs* нет степени сравнения как таковой. Однако употребление суффиксов -ság-ség имеет также размежеванный характер, ведь его главная функция – сопоставление, и в данном случае он показывает, что имеется большее количество (*több*) чего-то по сравнению с чем-то.

Роль чисел (*szám*) в венгерском языке состоит в том, что они обычно распространяются на что-то целостное, а не на половины (*fél-re*) и дробные части. Такие слова, как *megszámolás* (счёт), *számbavétel* (учёт), *számszerű* (числовой) в обыденной речи обычно указывают на целостность. (Здесь нам вспоминается слово *félreértés* (недоразумение), которое также носит математический характер. Если мы будем понимать что-то только наполовину, то не сможем понять суть целого. Но в то же время у 442 слов с корнем *szám* есть также признаки тотемизма, магии. Это можно подтвердить примером поговорки *nem veszik emberszámba* (не брать в счёт кого-то). Не считается

(*nem számít*) каким-то человеком, т. е. его недооценивают. У слова *jelentős* (значительный) первый синоним слово *számottevő*, в котором мы снова видим корень *szám*. Здесь нам опять стоит остановиться и подчеркнуть родство между значениями слов *jel* (знак), *jelzés* (обозначение), *jelen* (настоящий), *jelentős* (значительный), *jelentés* (значение) и значением слова *szám*. Интересно, что эти слова мы можем истолковать с помощью друг друга и сделать вывод, что то, что имеет значение (*jelentős*), считается значимым (*számottevő*).

Стоит упомянуть еще несколько простых примеров. При фразе “*Számítok rád!*” (“Я на “тебя рассчитываю”) мы проявляем доверие, так же как и при фразах “*Számíthatok rám, ránk!*” (“Можете на меня/нас рассчитывать”). В венгерском здесь отсутствуют местоимения *я* и *мы*, ведь *я* – это корень *szám* (*számomra* – для меня), и потому мы отлично понимаем связь между лицами и без личностных местоимений. Или если мы говорим, что *mások másként gondolják* (другие думают иначе), мы знаем, что здесь речь идет о лицах, о людях. Вспоминаются также слова *egyéb* (прочий), *egyébként* (впрочем), *egyebütt* (в другом месте) и т. д. – слова, в которых присутствует корень *egy* (один), таких слов в венгерском языке около 300. Но ведь у слова *egy* (один) не может быть степени сравнения, что также есть доказательством арифметической силы. Поэтому мы используем слово *egyéb* (что ни что иное, как *egyebb*, где *-bb* – окончание сравнительной степени), но *egy* здесь не усиливается, а лишь сравнивает и соотносит. А значение слова *egyéb* (прочий) равняется слову *más* (прочий). Например, *más dolgok* (прочие дела), *más viszonyok* (другие отношения) и т. д. Когда мы что-то упускаем, между прочим (*egy~ eb(b)~ként*), это не значит, что забывается что-то особенное или чрезвычайно важное, это лишь значит, что на это “что-то” не хватило времени, сил, внимания и *так далее* (*és így tovább*). Интересно, какая основа у слова *to~v~ább* (далее)? Конечно же, *tova* (вдаль). Любопытным является наше слово *tétova* (нерешительный, ни туда ни сюда). В части *té-* видим гласную переднего ряда, как и во всех словах, обозначающих направление движения к говорящему: *itt* (здесь), *ide* (сюда), *ez* (этот), *erre* (сюда). А в словах *ott* (там), *oda* (туда), *arra* (в ту сторону) видим, что гласные заднего ряда означают направление движения от говорящего, служат для обозначения отдаления. Таким образом, слова *té* и *tova* стали одним целым. Слово *tébb* могло бы существовать так же, как и слово *idébb* (поближе), или как слово *oda* (туда) может быть словом *odább* (подальше), а *tova* (вдаль) может быть *tovább* (дальше). В физике это явление называется эффектом Доплера (все, что приближается к нам, издает высокий звук, а что отдаляется – низкий).

Перечисленные составляющие доказывают, что на венгерский язык, в первую очередь, повлияли не другие языки и грамматики, а сила реальности и логика. Роль действительности на определенной местности очень важна, особенно для таких многочисленных языков (около 150), например, которые были обнаружены на островах возле Центральной Америки и Мексики, и в которых нет таких слов как “влево” и “вправо”. И различать левую и правую сторону жители не умеют, а ориентируются по расположению высоких гор и четырём сторонам света.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, язык влияет на нас не только богатством своих стилистических, семантических и формальных особенностей, язык – это величайшее явление всего нашего существования. Это духовное и физическое (признание в любви и движения голосовых связок); прошлое, настоящее и будущее (опыт, история и постоянные изменения); известное и тайное (знание, воля и тайна тайн); искусство (литература, песни и музыка); игра и радость (языковые игры и юмор); язык детей и взрослых. Он наш, общий. Он – это мы сами. Язык со своей волшебной действительностью и совершенством хранится в наших языковых мешочках. И эти мешочки – это мы сами.

Но почему же венгерский так отличается от остальных языков? Возможно, существует еще один язык с такой же внутренней структурой и логической системой, но мы об этом просто не знаем. Можно обнаружить некоторые сходства между всеми языками, и это

принадлежит к всеобщему закону. Таким образом, можно сказать, что каждый язык в своем роде совершенен, но не в равной степени. Также много раз нами было установлено, что в каждом языке заложена частичка других языков.

Знание венгерского языка равняется знанию венгерской свободы. То, что мы не знаем о венгерском, то же мы не знаем и о самих себе. И это одна из венгерских истин. Наш язык – это наша судьба, наша жизнь, наша сила. Все неизведанное в языке – это наша слабость и уязвимость. Поэтому чрезвычайно важно знать древние законы венгерского языка. И эти знания нужно донести до ведома каждого венгра, как бы далеко от родины он не находился.

ЛИТЕРАТУРА

1. Grétsy László. *Nyelvjátékaink nagykönyve*. – Budapest : Tinta, 2012. – O. 206–239.
2. Kiss Dénes. *Bábel után*. – Budapest : Püski, 2004. – O. 170–175.
3. Nyíri Péter. *A nyelvtarisznya c. előadása*. – Léva, Reviczky Ház, 2016. február 26.
4. Svindt Veronika. *Gróf Széchenyi István: Az anyanyelvről ember és nemzet életében. Széchenyi lappangó írása a magyar nyelvről*. In Balázs Géza – Grétsy László (szerk.): *Az anyanyelv az életemben*. – Budapest : Tinta Könyvkiadó. – O. 277–296.
5. Szabó Lőrinc. *Összegyűjtött versei*. – Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1960. – O. 39–40
6. Tolcsvai Nagy Gábor. *Nem találunk szavakat*. – Pozsony : Kalligram, 1999. – O. 112–115.
7. Vargha Balázs. *Játékkoktél*. – Budapest : Minerva, 1967. – O. 99–117.
8. Vargha Balázs. *Játsszunk a szóval!* – Budapest : Móra Ferenc Könyvkiadó, 1974. – O. 66–71.
9. Zala József. *Nyelvi játékok*. – *Nyelvünk és Kultúránk*, 1975. – O. 49–53.

REFERENCES

1. Grétsy László. *Nyelvjátékaink nagykönyve*. – Budapest : Tinta, 2012. – O. 206–239.
2. Kiss Dénes. *Bábel után*. – Budapest : Püski, 2004. – O. 170–175.
3. Nyíri Péter. *A nyelvtarisznya c. előadása*. – Léva, Reviczky Ház, 2016. február 26.
4. Svindt Veronika. *Gróf Széchenyi István: Az anyanyelvről ember és nemzet életében. Széchenyi lappangó írása a magyar nyelvről*. In Balázs Géza – Grétsy László (szerk.): *Az anyanyelv az életemben*. – Budapest : Tinta Könyvkiadó. – O. 277–296.
5. Szabó Lőrinc. *Összegyűjtött versei*. – Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1960. – O. 39–40
6. Tolcsvai Nagy Gábor. *Nem találunk szavakat*. – Pozsony : Kalligram, 1999. – O. 112–115.
7. Vargha Balázs. *Játékkoktél*. – Budapest : Minerva, 1967. – O. 99–117.
8. Vargha Balázs. *Játsszunk a szóval!* – Budapest : Móra Ferenc Könyvkiadó, 1974. – O. 66–71.
9. Zala József. *Nyelvi játékok*. – *Nyelvünk és Kultúránk*. 1975. – O. 49–53.

Дата надходження до редакції 28.09.2017

УДК 81'373.231:165.194 (043.3)

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС ГІПОКОРИСТИК В ОНОМАСТИЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ МОВИ

БЕЛІЦЬКА Є.М.

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет"

У статті розглянуто структурні, семантичні та функціональні особливості гіпокористик в одноструктурних та різноструктурних мовах. Використано метод типологічного аналізу, що має на меті встановлення динамічної моделі антропонімogeneзу. Висунуто гіпотезу про окреме від повних (офіційних) імен існування гіпокористик у людській свідомості та мові. З'ясовано, що як лінгвістична фреквенталія гіпокористики функціонують за схожими моделями в аналізованих мовах. Установлено, що ця спільність зумовлена комунікативною вокативною функцією, у зв'язку з якою формуються нові структури коротких імен. Визначено, що основним способом обробки коротких форм імені є іконізм, який діє у формі ізоморфізму й мотивації.

Ключові слова: гіпокористика, власне ім'я, вокатив, іконізм, ізоморфізм, мотивація.

BIELTSKA Yevheniia Mykolaiivna,
Candidate of Philology, Associate Professor,
Horlivka Institute of Foreign Languages,
State Higher Educational Establishment
"Donbas State Pedagogical University",
e-mail: beltskay@yahoo.com

THE STATE OF HYPOCORISTIC NAMES IN ONOMASTIC SUBSYSTEM OF LANGUAGE

Introduction. One of the tasks of modern linguistics is to build a dynamic model of the human language through the analysis of functionally motivated linguistic units, which, in particular, include hypocoristic names – a non-unofficial (short) variants of a personal name, used mainly for communication purposes. The analysis of the formal and semantic structure of hypocoristic names, studying their functional features in comparison with those of the official (full) names will make it possible to get closer to the understanding of the lingual status of the proper name. **The purpose** of the paper is to examine hypocoristic names in the languages of the same and different structure in order to clarify the common features and discuss the obtained results to confirm or deny the hypothesis of their own place in onomastic subsystem of language. **Methods.** Typological method is used in the paper. **Results:** hypocoristic names are frequently used in English, French, German, Spanish, Russian, Ukrainian, Japanese, and Persian languages in three main models: monosyllabic, disyllabic and reduplicative. There are vivid commonalities among the languages under analysis which could be due to the communicative function of hypocoristics in vocatives. Vocative discourse is where hypocoristics work their way to the language structure. A vivid example of the process is the Russian truncated vocative which broadens the scope of its function from originally short names to full names and positions outside vocative discourse. Hypocoristics whose zone of production is vocative discourse are neutral to morphological-syntactic indices. However, the mind processes short forms of the name in accordance with the general processes that are at the heart of the linguistic organization and human communication. The main of such processes is iconism – the motivation of a linguistic form. The main way of handling hypocoristics is an iconic diagram – a systematic organization of signs, which are not necessarily similar to their referents, but whose interconnection reflects their relation to the referents. **Conclusion.** The hypothesis was confirmed but further investigation is to be continued.

Keywords: hypocoristics, proper names, vocative, iconism, isomorphism, motivation.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Сучасна лінгвістика так чи інакше зорієнтована на побудову діяльній моделі мови за допомогою

аналізу функціонально мотивованих мовних одиниць, до яких, зокрема, належать гіпокористики – неофіційні (короткі) варіанти особового імені, які використовують переважно для комунікативних цілей звертання до особи. Здатність антропонімів мати повну й гіпокористичну форми – поширене явище в багатьох мовах. Гіпокористики можуть вказувати на давні характеристики вокативних формул, відбиваючи звукову природу мови. Типологічне дослідження коротких форм антропонімів різних мов дасть змогу з'ясувати статус та місце гіпокористик у системі пропріальних одиниць мови і в такий спосіб дозволить наблизитися до розуміння категорії пропріальності.

Аналіз формальної та семантичної структури гіпокористик порівняно з аналогічними параметрами офіційних (повних) імен вважаємо за доцільне виконувати за допомогою методики типології (не статичної, а динамічної), з особливою увагою до функціональних характеристик мовних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гіпокористики привертали увагу багатьох лінгвістів. А. Гардінер одним з перших вказав на (часом) докорінну фонематичну відмінність гіпокористик відносно офіційних (повних) форм антропонімів [6, с. 40]. О. Есперсен постулював наявність відносної просодичної автономності коротких імен щодо повних [10]. Значна кількість гіпокористичних варіантів повних імен, їхня фонематична специфіка змусила А.О. Білецького наголосити на “хаосі гіпокористичних форм”, анархії (безсистемності) їх словотвору [1, с. 58–59]. Відзначені вченим екстрафонетичні перетворення гіпокористик стосовно повної форми, численні факти фіктивного членування (фрагментації) коротких форм імен з довільним виділенням елемента, що алітерується або римується [1, с. 59], стали об'єктом дослідження теорії просодичної морфології [14], яка розглядає дериваційні відношення між гіпокористиками та повними іменами на рівні просодії. Незважаючи на значні напрацювання в цьому напрямку, станом на тепер теза про неможливість трактування повного (офіційного) імені як (завжди) твірної основи для гіпокористик не може бути заперечена. А. Вержбицька пояснила зв'язки гіпокористик і повних імен через категорію семантичної деривації, що відбувається на підставі категоріальних прототипів людського буття: жіночність – чоловічість, дорослість – дитячість і под. [15, с. 225–308]. З функціонального погляду аналізував короткі імена людей В.І. Супрун, який пов'язував їхню мовну значущість з використанням у складі вокативних конструкцій [3]. Отже, у більшості праць так чи інакше відзначено певну формальну, семантичну, функціональну автономність гіпокористик щодо повних форм, що може свідчити про філогенетичну відокремленість цих форм антропоніма від повних (офіційних). Отже, у центрі уваги ономастичних досліджень повинен бути принаймні інтерфейс гіпокористики й повного імені. Типологічне дослідження гіпокористичних форм імен дозволить підтвердити або спростувати необхідність уведення подібного інтерфейсу в ономастичну науку.

Мета статті полягає в розгляді гіпокористичних формул в одно- та різноструктурних мовах з метою з'ясування спільних рис та узагальнення отриманих результатів для підтвердження або спростування відокремленого від повних (офіційних) імен існування гіпокористик у свідомості та мові. Для досягнення цієї мети потрібно виявити типи можливих реалізацій гіпокористик у різних мовах, узагальнити типові схеми зміни повного імені відносно гіпокористики, установити функціональну вмотивованість гіпокористичних форм їх концептуальною і комунікативною значущістю. Нарешті, установити правила-приписи та правила-поради діяльній моделі пропріогенезу на рівні *повна форма – гіпокористика*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гіпокористики, за визначенням В.І. Супруна, є мовною фреквенталією [3]. Вони становлять продуктивну групу антропонімів, що здатні до набуття додаткових співзначень меліоративності або пейоративності за допомогою відповідної суфіксації. Цей аспект семантики гіпокористик у статті не розглядаємо.

Аналіз гіпокористик англійської, французької, німецької, іспанської, російської, української, японської та перської мов дав змогу визначити спільні риси у їхній формальній структурі. До найбільш поширених форм гіпокористик належать:

1. Односкладові моделі:

чол. (англ.) *Tom – Thomas, Rob/Bob – Robert* чи *Robin, Will/Bill/Liam – William, Bart/Batt – Bartholomew, Bert – Albert* чи *Robert*; (фран.) *Chris – Christophe, Fred – Frédéric* чи *Frédérique*; (нім.) *Hans – Johannes, Max – Maximilian, Kunz – Konrad*; (ісп.) *Fon – Alfonso*; (рос.) Клим – Клим, (укр.) Кость – Костянтин, Хведь – Федір, (япон.) *Kin-čan – Kinsuke*, (перськ.) *ماز Māz – اری ماز Māziār*;

жін. *Marge/Mag/Pegg – Margaret, Pat – Martha, Moll/Poll – Mary*, (фран.) *Chris – Christelle, Jo – Joannie*; (нім.) *Liesl – Elisabeth*; (ісп.) *Gra – Graciela*; (япон.) *Mit-čan – Midori*;

2. Двоскладові моделі:

чол. (англ.) *Alex – Alexander, Tony – Antony*; (фран.) *Manu – Emmanuel, Tophe – Christophe*; (нім.) *Heini – Heinrich, Uli – Ulrich*; (ісп.) *Berto – Alberto, Yago – Diego*; (рос.) *Саша – Александр, Дима/Мутя – Дмитрий*; (укр.) *Левко – Лев, Ілько – Ілля*; (япон.) (перськ.) *ماز Nāzi – بهناز Behnāz, فری Feri – فرانک Farānak*;

жін. (англ.) *Alex/Sandra – Alexandra, Tina – Christina, Nettie – Lynette* чи *Antoinette*; (фран.) *Cathy – Catherine, Macha – Marie-Charlotte*; (нім.) *Mitzi – Maria, Leni – Helene*; (ісп.) *Malú – María Luisa, Licha – Alicia*; (рос.) *Оля – Ольга, Таня – Татьяна, Женя – Евгения*; (укр.) *Валя – Валентина, Христя – Христина*; (япон.) *Mido-čan – Midori*, (перськ.) *ماز Nāzi – نازان Nāzanin, لوفری Nilufar – لوی Nilu*.

У російській мові двоскладова модель гіпокористики із наголосом на першому складі покриває 80% усіх форм [3]. Ця модель поширена в усіх аналізованих мовах. Додамо, що в небагатьох працях, присвячених аналізу гіпокористик мов Африки, теж відзначено продуктивність двоскладової моделі, наприклад, у мові хауса (Західна Африка): *Mūdde – Mustāphaa, Aa 'i/Shatū – Aa 'ishaatū* [12, с. 161].

В англійській мові значне місце серед двоскладових моделей посідає гіпокористика з демінутивним суфіксом *-y/-ie*. Форми на *-i* знаходимо в німецькій та іспанській мовах. У перській мові двоскладові форми гіпокористики з фіналлю *-i* також дуже поширені:

чол. (англ.) *Tommy – Thomas, Bobby – Robert/Robin, Willy/Billy – William, Batty/Bartie – Bartholomew, Matty/Marty – Martin, Danny – Daniel* чи *Dan, Sammy – Samuel* чи *Sam, Stevie – Stephen, Davy – David, Bertie – Albert* чи *Robert, Augie/Gussie – Augustus*; (нім.) *Kalli/Karli – Karl, Siggie – Siegfried, Uli – Ulrich*; (ісп.) *Juanmi – JuanMiguel, Feli – Felipe, Rodri – Rodrigo*; (перс.) *كاشي Khashi – اري خشا Khashāyār, كوري Kuri – كوروش Koorosh/Kourosh, پري Pari – پرستو Parastoo*;

жін. (англ.) *Margie/Maggie/Peggy – Margaret, Patty/Patsy – Martha, Molly/Polly – Mary, Sally – Sarah, Sukie – Susan, Nelly/Elly/Elsey – Ellen* чи *Helen* чи *Eleanor, Annie/Nanny/Nancy – Ann* чи *Agnes* чи *Annis, Lizzie/Betty/Betsy – Elizabeth*; (нім.) *Franzi/Sissi/ Fanni – Franziska, Steffi – Stefanie, Resi – Therese* чи *Theresia*; (ісп.) *Beti – Beatriz, Merci – Mercedes, Susi – Susana*; (перс.) *سوزي Suzi – سوزان Suzān, ياسي Yāsi – اسمني Yāsaman, زهر Zahrā*.

3. Моделі з редуплікацією:

чол. (фран.) *Dédé – André, Tintin – Augustin, Totophe – Christophe, Jojo – Joseph, Loulou – Louis*; (ісп.) *Yoyo – Rodrigo, Lolo – Manuel, Pepe – José*.

жін. (англ.) *Bet-bet – Elizabeth, Lulu – Louise, Mimi – Naomi*; (фран.) *Nini – Annie, Kikine – Christine, Juju – Julie*; (ісп.) *Lala/Yaya – Laura, Loló – Dolores*.

Отже, зіставлення гіпокористик аналізованих мов дозволяє зробити висновки про близькість їхніх моделей, що, як видається, пов'язано з їхньою комунікативною вокативною функцією. Окрім формальних (просодичних, фонетичних, морфологічних) перетворень, які мають загальний характер, є ще один фактор, який вказує на функціональну (вокативну) мотивованість гіпокористики – підвищення нейтральності неповних форм імені до виконання ними функції смислорозрізнення. Так, з одного боку, різні повні імена мають тотожні гіпокористичні форми:

чол. (англ.) *Al – Alan, Allan, Allen, Albert, Alexander*; (нім.) *Adi – Adolf, Adrian*; (фран.) *Fred – Frédéric, Frédérique*; (перс.) *ماز Nāzi – بهناز Behnāz, فرناز Farnāz; فری Feri – فرانک Farānak, فرزى Fariborz, دونى Fereydun*.

жін. (англ.) *Al – Alexandria, Alexandra, Alexis; Mel– Melvin, Melvyn, Melanie, Melissa, Melody, Melinda;* (нім.) *Trina – Christina, Christine;* (ісп.) *Lucha – Lucero, Luisa;* (перс.) *پیر Pari – پارس‌تو Parastoo, ساس‌پیر Parisā, پروانه Parvāneh, ن‌پیرو Parvin.*

З іншого боку, повній формі може відповідати декілька гіпокористик:

чол. (англ.) *Dick, Rick, Richie, Rich, Ricky – Richard;* (нім.) *Kalle, Kalli, Karli – Karl; Heini, Heinz, Hinz – Heinrich;* (ісп.) *Fon, Fonso, Fonsi, Poncho, Foncho – Alfonso;* (перс.) *شیشه Shah, شاه‌شاه Shah – شهزاده Shahzadeh;*

жін. (англ.) *Maggie, Margie, Marge, Meg, Peg, Peggy, Molly – Margaret чи Marjorie;* (фран.) *Fifi, Josette, Josiane – Joséphine;* (нім.) *Uschi, Ulla, Ursel – Ursula;* (ісп.) *Maritere, Mayte, Maité, Marité – María Teresa;* (перс.) *شاه‌شاه Shahi; شاه‌شاه Sha-sha – شهزاد Shahrzād.*

Тож при виборі форми звертання ключові параметри регулюються саме вокативною функцією – необхідністю здійснити ефективний поклик, адресацію, утримати увагу співрозмовника в спілкуванні віч-на-віч.

Загалом “випрацювання” гіпокористик у вокативному дискурсі є загальноновизнаним процесом. Зокрема, у корсиканському діалекті італійської мови гіпокористична форма, яка відповідає прототиповій двоскладовій моделі, використовується лише у вокативі, наприклад: *Dumenicu → o Dumè, Pasquale → o Pasquà, Michele → o Michè, Catalina → o Catali, Ghjacumu → o Ghjà* [5]. При цьому відзначені факти помилкового використання вокативних формул (двоскладових) для позначення людей за межами вокативного дискурсу, зокрема й у французькій мові. Утім, процес “випрацювання” не триває в абсолютному паралелізмі гіпокористичних і вокативних форм. Так, наприклад, у сардинському діалекті усічення вокативної форми відбувається безпосередньо за наголошеним складом: *Isperantzia – Ispera’, Zùlia – Zu’, Rosària – Rosa’, Fortunadu – Fortuna’* [9, с.341]. Ця форма не має жодних спільних рис з усіченням гіпокористик, що відбувається у діалекті за двоскладовою моделлю: *Valentina – Vale, Francesca – France* (усічення до ініціального складу), *Roberto – Berto, Eleonora – Nora* (усічення до наголошеного складу) [там само]. Вказаний вище тип усічення у вокативній позиції потребує двох просодично висунутих позицій – ініціального та наголошеного складів, що не притаманне іменним формам діалекту поза межами вокативу. Тож структурно залежні позиції формують заборону на існування паралельних форм.

Цей процес особливо чітко прослідковується у так званому вторинному російському вокативі, який утворюється усіченням кінцевого голосного багатоскладових гіпокористик: *Саша* від *Саша* (не від *Александр*), *Дим* від *Дима* (не від *Дмитрий*), *Оль* від *Оля* (не від *Ольга*), *Жень* від *Женя* (не від *Евгения*). Окрім тенденції утворення усіченого вокатива від гіпокористик, а не повних (офіційних) форм (яка поступово втрачається), учені відзначають специфічну фонологію таких структур – збереження дзвінкого приголосного наприкінці слова (наприклад, *Лѣ/л/, Сла/л/, На/д’/*), що в інших випадках в російській мові є неможливим. Така нетривіальна поведінка пояснюється специфічним виголошенням усічених вокативів – із напругою голосного, що наближує такі форми до фонетичного вигляду англійських односкладових імен. Неоглушення дзвінких наприкінці усічених вокативів можна пояснити тлумаченням цих форм як фонологічно (не морфологічно) усічених [11, с.77–109]. За будь-якої інтерпретації усічений російський вокатив є структурно залежним, тож має обмеження на синтаксичне сполучення і сферу функціонування. Зокрема, усічений вокатив не використовується у звичайних російських формулах вітання типу **Дорогой Дим, *Милая Оль*.

Тож зазначені приклади із сардинського діалекту і російської мови цікаві тим, що демонструють можливий розвиток нових гіпокористичних форм у вокативному дискурсі кожної з мов.

Гіпокористика, зоною породження якої в цій статті постулюється вокативний дискурс, є прототипово нейтральною до морфолого-синтаксичних показників. Проте розум обробляє

короткі форми імені відповідно до загальних процесів, які лежать в основі мовної організації і людської комунікації. Одним з основних таких процесів вважаємо **іконізм** – мотивацію лінгвістичної форми, яка є наслідком чогось більш фундаментального, що об'єднує форму і значення, коли “розум збирає схожі ідеї разом в один концепт” (цит. з [13, с. 123]). Т. Гівон називає це іконічним мета-принципом: “За всіх можливих рівних умов кодований досвід легше зберігати, одержувати і передавати, якщо цей код є максимально ізоморфним досвіду” [8, с. 189].

Гіпокористика у вокативному дискурсі й повна форма імені в складі предикатно-аргументної структури висловлювання, оскільки вони пов'язані з різним типом досвіду, повинні мати певну концептуальну автономність. Так, гіпокористика-вокатив демонструє значну автономність від інтерактивно маркованих характеристик його об'єкта: зовнішності, характеру, соціальних відношень і т.д. Це, зокрема, підтверджується принциповою неможливістю встановити відношення ствердження-заперечення в позиції вокативу. Ми не можемо сказати: **Не Юро! Йди-но сюди!*, оскільки так ми нічого не стверджуємо і не заперечуємо про об'єкт *Юра*.

Провідним способом обробки гіпокористик розумом є іконічна **діаграма** – систематична організація знаків, кожен з яких необов'язково подібний до свого референта, але відношення між ними відбивають відношення їхніх референтів. Зокрема, діаграматична іконічність на рівні ізоморфізму й мотивації допомагає пояснити зазначене А.О. Білецьким фіктивне членування гіпокористик, коли довільно виділяється їх фрагмент, що алітерується або римується. Наприклад, стягування фіналей гіпокористик до єдиної моделі –z в англійській мові:

жін.: *Viz – Vivienne, Kez – Kerry/Kerin, Mez – Meryl, Caz – Carol/ine, Maz – Marion, Morz – Maureen;*

чол.: *Kez – Kevin, Nez – Neroli, Jez – Jeremy, Az – Andrew, Baz – Barry, Chaz – Charles, Jaz – James, Oz – Oliver, Moz – Maurice, Toz – Thomas, Daze – David, –*

яке важко пов'язується в термінах фонології або морфології, знаходить пояснення як реалізація закону ізоморфізму: 1 форма – 1 значення. Додамо, що аналогічну модель спостерігаємо і в німецькій мові: чол. *Fritz – Friedrich, Heinz, Hinz – Heinrich, Kunz – Konrad*. Спільні фонетичні фінали в групах імен: (рос.) *Маша, Саша* (чол. і жін.), *Наташа, Глаша, Даша, Паша* (чол. і жін.) і под.; *Таня, Маня, Саня, Ваня* і под. є способом висловити загальне значення “гіпокористичне ім'я”. Тож прагнення людини звести всі випадки вживання імені до формату “одна форма – одне значення” призводять до того, що об'єкти номінації тотожним іменем розглядаються як такі, що потенційно зводяться до одного (ідеального) зразка. Утім, слід зазначити, що закон ізоморфізму у сфері гіпокористик входить до зони дії правил-порад, тобто не має абсолютної детермінованості.

Діаграматична іконічність виявляється також у вмотивованому відображенні в лінгвістичній структурі гіпокористик деяких аспектів структури реальності. У іншій, прагматичній інтерпретації це відображення в лінгвістичній структурі деяких аспектів змісту повідомлення. Зокрема, мотивація в мові ґрунтується на принциповій неможливості сказати все відразу – слова повинні з'являтися в певному порядку. У цьому випадку об'єктивним є те, що “порядок елементів у мові є паралельним з фізичним досвідом або порядком знання” [15, с. 528]. Тоді дистанція між лінгвістичними висловлюваннями може бути іконічно вмотивована індексом концептуальної дистанції між термінами і подіями, які вони позначають, а довжина вираження також може кореспондувати в певній мірі до того, наскільки вона передає нову й незнайому інформацію. Так, гіпокористики можуть бути вмотивовані індексом знайомства: що менша форма імені, то ближча менш фізична (і – іконічно) соціальна дистанція між мовцем і слухачем. Крім того, мотивація на підставі довжини імені може бути застосовна й до інтерпретації гіпокористик та офіційних імен типу *Женя – Євгенія, Саша – Олександр, Вова – Володимир* як таких, що передають відношення маленький об'єкт – великий об'єкт. А той факт, що 86% коротких форм антропонімів російського ономастикону створені

за типом жіночих імен (закінчуються на голосний –а), що, зокрема, О.О.Тараненко інтерпретує як випадок граматичної метафори за ознакою “жіночість” [4, с. 127], може вказувати на іконічну мотивацію таких номінацій прототиповим автором – матір’ю, яка іконічно наділяє дітей своєю ознакою жіночності.

Вважаємо цілком імовірним, що мотивація іменування двоскладовою моделлю гіпокористик з фіналлю –і відбиває асоціативний зв’язок між звуком і значенням “маленькості”, мотиваційно зумовленим малою участю резонатора у виробництві цього звуку. Важливим тут, як видається, є й відношення іконізму від мови до світу, і зворотне, коли “фонологія імені, розділена між статтями, може спонукати до неусвідомленої сексуальної поведінки” [7, с. 5].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, гіпокористики як функціонально мотивовані мовні одиниці демонструють певну формальну та семантичну відокремленість від повних (офіційних) імен. Типологічні дослідження структур гіпокористик в англійській, німецькій, французькій, іспанській, російській, українській, японській, персидській мовах дозволили підтвердити наявність сталих моделей утворення гіпокористик: односкладові, двоскладові та редуплікаційні. Це пов’язано з необхідністю використання їх у позиції вокатива. Функція унікалізації об’єкта, коли його необхідно виділити з кола таких самих, поступається на користь необхідності найбільш ефективно виконати функцію поклику, адресації та утримання уваги співрозмовника. З огляду на проведений аналіз, слід зазначити, що відношення між повними і короткими іменами складно пояснити як дериваційні. Фактори фонетики, особливо просодії, відіграють значну роль в утворенні гіпокористик. Важливо, що “випрацювання” нових моделей гіпокористик відбувається в позиції вокатива. Ці моделі з часом можуть стати частиною ономастичної системи конкретної мови. Іконізм є провідним механізмом, який бере участь в ментальній обробці гіпокористик. Саме діаграматична іконічність у формі ізоморфізму та мотивації багато в чому визначає формальні характеристики коротких імен. Ці характеристики часто перебувають за межами традиційних морфеміки і словотвору, у зв’язку з чим гіпокористики мають автономні відносно повних імен формальні, семантичні, функціональні параметри, що робить важливим дослідження їх в ономастичній науці окремо або в межах інтерфейсу з офіційними антропонімами формулами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания : (ономастика) / А.А. Белецкий. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1972. – 209 с.
2. Кибрик А.Е. Типология: таксономическая или объяснительная, статическая или динамическая // А.Е. Кибрик // Вопросы языкознания. – №1. – М. : Наука. – С. 5 – 15.
3. Супрун В.И. Антропонимы в вокативном употреблении / В.И. Супрун // Известия Уральского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2001. – № 20. – Вып. 4. – С. 93–96.
4. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах : (основные семантические процессы) / А.А. Тараненко ; АН УССР, Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. – К. : Наукова думка, 1989. – 256 с.
5. D’Alessandro R., Oostendorp van M. When imperfections are perfect: Prosody, phi-features and deixis in Central and Southern Italian vocatives // R. D’Alessandro ... Romance Languages and Linguistic Theory. – 10. – Selected papers from “Going Romance”. – 28. – Lisbon. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – PP.61–82.
6. Gardiner Alan. The theory of proper names. A controversial essay / A. Gardiner ; Second edition. – London : Oxford University Press, 1957. – 76 pp.
7. Frederickson Anne. Phonological Cues to Gender in Sex-Typed and Unisex names / A. Frederickson. – B. A. Thesis. – Swarthmore College, 2007. – 58 pp.
8. Givón Talmy. Iconicity, isomorphism, and non-arbitrary coding in syntax / T. Givón // Iconicity in Syntax : Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Stanford, June 24–6, 1983 / John Haiman, ed. – Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 1985. – PP. 187–219.

9. Pilar Prieto, Joan Borràs-Comes, Teresa Cabré Intonation in Romance / Pilar Prieto, Joan Burris-Comes... – Sónia Frota, Pilar Prieto (ed.) – Oxford : Oxford University Press, 2015. – 459 p.
10. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles / Jespersen O. – London : Allen & Unwin. Volume 6, Morphology. – 1942. – 700 pp.
11. Lappe Sabine. English Prosodic Morphology / S. Lappe Sabine. Dordrecht : Springer, 2007. – 302 pp.
12. Newman P., Ahmad M. Hypocoristic names in hausa. – Anthropological Linguistics. – 1992. – Vol.34. – nos.1-4. – PP. 159–172.
13. Nöth Winfried. Icon and iconicity / W. Nöth // Handbook of semiotics. – Indiana University Press, 1995. – 576 pp.
14. McCarthy J.J., Prince A.S. Prosodic Morphology : Constraint Interaction and Satisfaction / J.J.McCarthy, A.S. Prince – Cambridge, MA : MIT Press. – 196 pp.
15. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition : Universal human concepts in culture-specific configurations. – Oxford & New York : Oxford University Press, 1992. – 487 pp.

REFERENCES

1. Beletskyj A.A. Leksykohyia y teoryia iazykoznan'ia : (onomastyka) / A.A. Beletskyj. – K. : Yzd-vo Kyev. un-ta, 1972. – 209 s.
2. Kybryk A.E. Typolohyia: taksonomycheskaia yly ob'iasnytel'naia, statycheskaia yly dynamycheskaia // A.E. Kybryk. – Voprosy iazykoznan'ia. – №1. – M. : Nauka. – S. 5–15.
3. Suprun V.Y. Antroponymy v vokatyvnom upotreblen'ii / V.Y. Suprun // Yzvestyia Ural'skoho gosudarstvennogo unyversyteta. Humanytarne nauky. – 2001. – № 20. – Vyp. 4. – S. 93–96.
4. Taranenko A.A. Yazykovaia semantyka v ee dynamycheskykh aspektakh : (osnovnye semantycheskye protsessy) / A.A. Taranenko ; AN USSR, Yn-t iazykoveden'ia ym. A.A. Potebny. – K. : Naukova dumka, 1989. – 256 s.
5. D'Alessandro R., Oostendorp van M. When imperfections are perfect: Prosody, phi-features and deixis in Central and Southern Italian vocatives // R. D'Alessandro ... Romance Languages and Linguistic Theory. – 10. – Selected papers from "Going Romance". – 28. – Lisbon. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – PP.61–82.
6. Gardiner Alan. The theory of proper names. A controversial essay / A. Gardiner ; Second edition. – London : Oxford University Press, 1957. – 76 pp.
7. Frederickson Anne. Phonological Cues to Gender in Sex-Typed and Unisex names / A. Frederickson. – B. A. Thesis. – Swarthmore College, 2007. – 58 pp.
8. Givón Givón Talmy. Iconicity, isomorphism, and non-arbitrary coding in syntax / T. Givón // Iconicity in Syntax : Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Stanford, June 24-6, 1983 / John Haiman, ed. – Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 1985. – PP. 187–219.
9. Pilar Prieto, Joan Borràs-Comes, Teresa Cabré Intonation in Romance / Pilar Prieto, Joan Burris-Comes... – Sónia Frota, Pilar Prieto (ed.) – Oxford : Oxford University Press, 2015. – 459 p.
10. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles / Jespersen O. – London : Allen & Unwin. Volume 6, Morphology. – 1942. – 700 pp.
11. Lappe Sabine. English Prosodic Morphology / S. Lappe Sabine. Dordrecht : Springer, 2007. – 302 pp.
12. Newman P., Ahmad M. Hypocoristic names in hausa. – Anthropological Linguistics. – 1992. – Vol.34. – nos.1-4. – PP. 159–172.
13. Nöth Winfried. Icon and iconicity / W. Nöth // Handbook of semiotics. – Indiana University Press, 1995. – 576 pp.
14. McCarthy J.J., Prince A.S. Prosodic Morphology : Constraint Interaction and Satisfaction / J.J.McCarthy, A.S. Prince – Cambridge, MA : MIT Press. – 196 pp.
15. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition : Universal human concepts in culture-specific configurations. – Oxford & New York : Oxford University Press, 1992. – 487 pp.

Дата надходження до редакції 17.11.2017

УДК 811.111'37'42

СУБКОНЦЕПТ *PRODIGY* ЯК СТРУКТУРНА ЧАСТИНА КОНЦЕПТУ *GENIUS* (на матеріалі англomовних біографій)

СТРОЧЕНКО Л.В.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена дослідженню особливостей вербалізації концепту GENIUS в англійській мові та мовленні, а саме – його структурної частини – субконцепту PRODIGY. У роботі висвітлено основні аспекти вивчення феномену геніальності у філософії та психології; розглянуто етимологію лексичних одиниць *genius* та *prodigy* в англійській мові та виявлено, що їхня внутрішня форма актуалізує ірраціональні складові відповідних концептів. У роботі також проаналізовано дефініції лексичних одиниць *genius* та *prodigy* в англomовних словниках та виокремлено поняттєві концептуальні ознаки концепту GENIUS та субконцепту PRODIGY. Мовленнєве втілення цих концептів проаналізовано на матеріалі науково-популярних біографій, у результаті виокремлено такі концептуальні ознаки субконцепту PRODIGY: молодий вік, талант та креативність, інтелект та надзвичайність.

Ключові слова: вербалізація, концепт, субконцепт, концептуальна ознака, геній.

STROCHENKO Lesia Vasylivna

Candidate of Philology, Associate Professor,
Odessa I.I. Mechnikov National University,
e-mail: lesiastrochenko@gmail.com

SUBCONCEPT PRODIGY AS A STRUCTURAL PART OF CONCEPT GENIUS (BASED ON THE ENGLISH BIOGRAPHIES)

Introduction. According to Z.D. Popova and J.S. Sternin, representatives of the semantic-cognitive approach, concept is a basic unit of human mental code, which has an internal structure consisting of conceptual features; it is the result of the individual and social learning of the world. Conceptual features contain comprehensive information about the corresponding object or phenomenon, as well as the interpretation of information of public consciousness and the treatment of the subject or phenomenon. Thus, the representatives of this trend treat language as one of the main tools of cognition and conceptualization of the world. The study of concept through the language is the most reliable way of linguistic analysis which allows to detect conceptual features and to work out the model of the concept. **Purpose.** The article is dedicated to the investigation of the peculiarities of verbalization of the concept GENIUS in the English language and speech, namely its structural part – subconcept PRODIGY. **Methods.** To achieve the aim of the work the following methods of linguistic analysis have been used: componential, contextual and conceptual. **Results.** Any analysis of the concept starts by detecting language units that represent a given concept, their interpretation and vocabulary speech contexts. The research presents main aspects of the study of the phenomenon of genius in philosophy and psychology; analyzes definitions of the lexical units “genius” and “prodigy” in the English dictionaries; singles out conceptual features of the analyzed concept in the popular-science biographies of Wolfgang Amadeus Mozart and other child prodigies. **Conclusion.** The following conceptual features of PRODIGY have been singled out on the basis of dictionary definitions: young age; intellectual power, talent, extraordinary / superior. The following conceptual features of the subconcept PRODIGY have been singled out on the basis of popular-science biographies: young age, extraordinary talent and creative power.

Keywords: verbalization, concept, subconcept, conceptual feature, genius.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв’язання. Вивчення особливостей вербалізації субконцепту PRODIGY як складової частини концепту GENIUS

важливе для з'ясування специфіки осмислення феномену геніальності носіями англійської мови. Цей феномен все ще потребує всебічного дослідження, зокрема на матеріалі біографічних праць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен геніальності загалом і так званого “вундеркіндства” як найвищої творчої здібності в науковій чи художній діяльності в молодому віці здавна привертало увагу дослідників. Загальноприйнятим стало таке визначення вундеркінда: “дитина, яка визнана вищою в рівні інтелектуального розвитку від інших дітей свого віку. Вундеркінди, як правило, виявляють свої здібності вже в ранньому віці (до 10 років). Ці здібності належать до всіх інтелектуальних сфер діяльності: математики, фізики, музики, енциклопедичних знань тощо” [10].

Вивченню різних аспектів геніальності присвячено багато праць з філософії та психології. Серед основних напрямів трактування та дослідження феномену геніальності відзначимо *ірраціональний підхід*, який наголошує на божественній природі геніальності та є тісно пов'язаним з архаїчним і релігійними уявленнями; *раціональний підхід*, у межах якого геніальність розглядають як вроджену якість людини, що дозволяє уточнити геніальність як властивість людського розуму і уможливує її дослідження різними напрямками в психології, педагогіці і генетиці та визначення біологічних (інстинкти, пам'ять, генетична спадковість, вроджені здібності до творчості) і психологічних (фантазія, уява, натхнення, спонтанність) факторів геніальності; *емпіричний підхід*, з точки зору якого геніальність є набутою властивістю людини в процесі її розвитку; *соціокультурний підхід*, який розглядає значимість і разом з тим проблематичність взаємодії генія і суспільства [10].

На сучасному етапі свого розвитку лінгвоконцептологія має великий доробок праць, присвячених дослідженню споріднених концептів, зокрема РОЗУМ, ІНТЕЛЕКТ [див., наприклад, 1]. Проте феномен геніальності як найвищого вияву інтелектуальної чи творчої діяльності людини та власне людини-генія або дитини-генія зостається поза увагою лінгвістів, що увиразнює **актуальність** даного дослідження, у якому ми потрактуємо PRODIGY як субконцепт та аналізуємо його лексикографічне втілення на матеріалі англійських словників різної функціональної спрямованості та мовленнєве втілення на матеріалі англійських біографій Вольфганга Амадея Моцарта, Фредеріка Шопена, Блезя Паскаля та Карла Бенца.

Мета роботи полягає у вивченні особливостей вербалізації субконцепту PRODIGY як складової частини концепту GENIUS в англійській мові та мовленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пропонована стаття ґрунтується на теоретичному доробку семантико-когнітивного підходу до вивчення концептів, який досліджує співвідношення семантики мови з концептосферою народу, співвідношення семантичних процесів з когнітивними. Представники цього напрямку в когнітивній лінгвістиці визначають концепт як належність свідомості людини, глобальну одиницю розумової діяльності, квант структурованого знання [1, с. 7–8]. Структуру концепту складає певна кількість інших повноцінних концептів, для позначення яких використовуємо термін *субконцепт* [6].

Таким чином, саме мова є одним із основних інструментів пізнання та концептуалізації навколишнього світу, оскільки аналіз мовних засобів дозволяє найбільш простим та ефективним способом виявити ознаки концепту та змодельовати його. Склад того чи іншого концепту виявляється через даний концепт, словникові тлумачення мовних одиниць та мовленнєві контексти. З огляду на зазначене вище, цілком логічним першим етапом аналізу складу будь-якого концепту є розгляд словникових дефініцій його мовних репрезентантів, що, власне, входить до завдань нашого дослідження.

Насамперед розглянемо мотиваційні ознаки досліджуваних концептів через аналіз етимології англійських лексичних одиниць *genius* та *prodigy*.

“*L. genius, prop., the superior or divine nature which is innate in everything, the spirit, from genere, gignere, to beget, bring forth*” (11).

У своїй праці “История слов в истории общества” Р.О. Будагов, зокрема, зазначає, що латинське *genius* було маловживаним словом і довго зберігало зв’язки з дієсловами *genere, gignere* (народжувати). “Геній сприймався як дещо вроджене, притаманне людині, сім’ї та навіть місцевості” [2, с. 160]. Таким чином, внутрішня форма цієї номінації актуалізує ірраціональну складову відповідного концепту.

Саме в такому ракурсі розглядає концепт ГЕНІЙ Ю.С. Степанов. Учений наголошує, що геній, ангел, іпостась, душа є частинами одного поняттєвого поля – внутрішнього Я людини. Геній в античності – це дух, божество життєвої сили, яке з народження було притаманне лише чоловікам (аналогічним божеством жінок вважалась Юнона) [8, с. 581–584].

І лише у другій половині XVIII століття відбувається перелом в семантиці цієї лексичної одиниці. З того часу *genius* позначає не тільки особливу здібність, а й саму людину, яка має цю якість. Саме тоді з’являються численні трактати Е. Юнга, Д. Дідро, І. Канта, які дають поштовх для подальших досліджень цього феномену [2, с. 160].

Стосовно етимології лексичної одиниці *prodigy*, то вона вказує на надзвичайність відповідного феномену:

“*prodigy* – late 15c., “sign, portent, something extraordinary from which omens are drawn,” from Latin *prodigium* “prophetic sign, omen, portent, prodigy,” from *pro* “forth, before” + *-igium*, a suffix or word of unknown origin, perhaps from the same source as *aio* “I say”. Meaning “child with exceptional abilities” first recorded 1650s” (12).

Як бачимо, внутрішня форма цієї номінації (пророцький знак, знамення) також актуалізує ірраціональну складову відповідного субконцепту.

Сучасні тлумачні словники англійської мови наводять дефініцію лексеми *genius*, що містить чотири семми. Розглянемо кожну з них.

“1. **Genius** *A good or evil spirit, or demon, supposed by the ancients to preside over a man's destiny in life; a tutelary deity; a supernatural being; a spirit, good or bad. Cf. Jinnee. “The unseen genius of the wood. “We talk of genius still, but with thought how changed! The genius of Augustus was a tutelary demon, to be sworn by and to receive offerings on an altar as a deity”* (11).

Як бачимо, перша семма позначає генія-духа, який впливає на долю людини чи місцевості, тобто оригінальне значення цієї лексичної одиниці в латинській мові збереглося до наших днів.

“2. **Genius** *A man endowed with uncommon vigor of mind; a man of superior intellectual faculties and creativity; as, Shakespeare was a rare genius”* (11).

Друга семма позначає людину із надзвичайними здібностями, які стосуються її інтелекту або творчого потенціалу. Описові семми *uncommon, superior* увиразнюють унікальність інтелектуальних та творчих можливостей такої людини.

“3. **Genius** *Distinguished mental superiority; uncommon intellectual power; especially, superior power of invention or origination of any kind, or of forming new combinations; as, a man of genius. Genius of the highest kind implies an unusual intensity of the modifying power”* (11).

Третя семма передає найбільш надзвичайну здібність, власне геніальність. Знову виокремлюємо описові семми *uncommon, superior, distinguished*, які підкреслюють новизну відкриття чи винаходу.

“4. **Genius** *The peculiar structure of mind with which each individual is endowed by nature; that disposition or aptitude of mind which is peculiar to each man, and which qualifies him for certain kinds of action or special success in any pursuit; special taste, inclination, or disposition; as, a genius for history, for poetry, or painting”* (11).

І нарешті, остання семма позначає природну схильність людини до певного виду занять – *inclination, disposition*, яка притаманна кожній людині та є індивідуальною рисою – *peculiar to each man*.

Таким чином, робимо висновок, що англomовний концепт GENIUS / ГЕНІЙ / ГЕНІАЛЬНІСТЬ вербалізують друга та третя семми у структурі лексичного значення відповідної лексеми.

Слід відзначити однаковий семний склад даних семем у різних словниках. Так, порівняймо наведені визначення у *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language* із дефініціями *American Heritage Dictionary*:

“Genius:

- a. *Extraordinary intellectual and creative power: artistic works of genius.*
- b. *A person of extraordinary intellect and talent”* (11).

Як бачимо, наведена дефініція також підкреслює винятковість, незвичайність інтелекту чи творчих здібностей людини-генія. Подібні семи виокремлюємо і в дефініції *Collins English Dictionary*:

“Genius:

1. *a person with exceptional ability, esp of a highly original kind*
2. *such ability or capacity: Mozart's musical genius”* (11).

Дефініція у *Webster's College Dictionary* містить також згадку про сфери діяльності людини, у яких виявляє себе геній:

“Genius:

1. *an exceptional natural capacity of intellect, esp. as shown in creative and original work in science, art, music, etc.: the genius of Mozart.*
2. *a person having such capacity”* (11).

Слід відзначити, що використані у дослідженні тлумачні словники зазначають еталонні приклади геніальних людей – це Шекспір та Моцарт, що вказує на прототипний характер постатей цих митців. Ще одним прикладом типового представника категорії “геній” є вчений Ейнштейн, прізвище якого слугує синонімом лексичної одиниці *geniū*. Цей випадок антономазії (*einstein*) закріплений словниками (11).

Використані у дослідженні тлумачні словники англійської мови відображають наївну картину світу. Наукова картина світу представлена у нашому дослідженні медичними словниками, які дефінують номінацію *genius* так:

“Genius (psychology)

-*adjective. Referring to a marked superiority in intellectual power.*

noun. *A highly intelligent person, whose IQ is > 140 and/or in the top 1% of those subjected to IQ testing”* (11).

Як бачимо, ця дефініція відносить номінацію *genius* до термінів психології. Основна відмінність дефініцій тлумачних та медичних словників полягає у тому, що в останніх наголошено суто на інтелектуальних надздібностях людини-генія, тоді як тлумачні словники відзначають ще й видатний творчий потенціал. Ще однією особливістю наукового тлумачення феномену геніальності є відзначення того, що її можна ідентифікувати за допомогою тесту на IQ: на переконання психологів, людина вважається генієм, якщо рівень її IQ вищий за 140. Згідно з офіційною статистикою, такі люди становлять лише 1 %.

Проведений компонентний аналіз уможливив виділення таких концептуальних ознак досліджуваного концепту GENIUS / ГЕНІЙ:

– інтелект (вербалізується такими лексичними одиницями: *intellectual faculties, intellectual power, intelligent, mental, vigor of mind*);

– творчі здібності (вербалізується такими лексичними одиницями: *creative power, talent, creativity*);

– видатний / найвищий / надзвичайний (вербалізується такими лексичними одиницями: *uncommon, superior, distinguished, highly, exceptional, extraordinary, marked superiority*);

– новизна / оригінальність (вербалізується такими лексичними одиницями: *power of invention or origination of any kind, or of forming new combinations; original work*).

Розглянемо словникові дефініції лексичної одиниці, яка номінує субконцепт PRODIGY:

“prodigy – a person, esp. a child or young person, having extraordinary talent or ability: a musical prodigy” (12);

“prodigy – an unusually gifted or intelligent (young) person; someone whose talents excite wonder and admiration; “she is a chess prodigy” (12).

Як бачимо, словникові визначення актуалізують такі ознаки:

- вік (*a child or young person*);
- інтелект (*ability, intelligent*);
- творчі здібності (*talent, gifted*);
- надзвичайність (*extraordinary, unusually, excite wonder and admiration*).

Мовленнєве втілення досліджуваного концепту розглянуто на матеріалі англomовних біографій видатних музикантів Вольфганга Амадея Моцарта та Фредеріка Шопена, а також відомого вченого Блеза Паскаля та автоінженера Карла Бенца.

У сучасному мовознавстві виокремлюють декілька типів біографій, серед яких відзначимо, зокрема, наукову, академічну, художню, документальну та науково-популярну [3, с. 142]. Матеріалом даного дослідження слугували біографії останнього різновиду – науково-популярні, розміщені на різноманітних біографічних ресурсах мережі Інтернет. Цільовою аудиторією цих публікацій є пересічний “наївний” носій мови, тож аналіз їхніх лінгвістичних особливостей уможливить виокремлення концептуальних ознак субконцепту PRODIGY в англomовній наївній картині світу.

Насамперед слід відзначити широке використання номінативної одиниці *prodigy* та похідної від неї *prodigious* у проаналізованих біографіях:

*“The composer Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791) led a life that was dramatic in many respects, including his career as a **child prodigy**, his struggles to achieve personal independence and establish a career; his brushes with financial disaster, and his death in the course of attempting to complete his Requiem”* (14);

*“Born in Salzburg, he showed **prodigious ability** from his **earliest childhood**. Already competent on keyboard and violin, **he composed from the age of five** and performed before European royalty”* (13).

Крім цього, всіляко підкреслюється його вік, в якому він досяг тих чи інших успіхів:

*“Mozart wrote his **first** symphony when he was **eight years old**”* (14).

Отже, концептуальна ознака *вік* досліджуваного субконцепту актуалізується такими лексичними одиницями, як *earliest childhood, the age of five, eight years old*.

Надзвичайність таланту Моцарта підкреслює у своїх спогадах його сестра, яка зазначає, що їхній батько почав навчати маленького Амадея гри як розваги, а той виявив незвичайні здібності:

“In the fourth year of his age his father, for a game as it were, began to teach him a few minuets and pieces at the clavier.... He could play it faultlessly and with the greatest delicacy, and keeping exactly in time.... At the age of five, he was already composing little pieces, which he played to his father who wrote them down” (13).

Ознака надзвичайної обдарованості актуалізується ще й тим, що маленький Амадей став композитором ще до того, як зміг сам записувати свої твори, за нього це певний час робив його батько. Успіхи Моцарта стали таким великим сюрпризом для його батька і одночасно вчителя, що той навіть перестав сам писати музику:

*“In his early years, Wolfgang's father was his only teacher. There is evidence that Mozart was keen to progress beyond what he was taught. It came as a surprise to Leopold, **who eventually gave up composing when his son's musical talents became evident**”* (13).

Подібний приклад гіперболізованої актуалізації концептуальної ознаки надзвичайності творчих здібностей зафіксований нами і в досліджених англомовних біографіях Леонардо да Вінчі [9, с. 53].

Отже, проведений аналіз засвідчив, що англомовні науково-популярні біографії Моцарта актуалізують дві ознаки субконцепту PRODIGY – вік та надзвичайні творчі здібності.

Перейдемо до аналізу особливостей вербалізації досліджуваного субконцепту у біографіях ще одного відомого музиканта – Фредеріка Шопена. Як і в попередньому випадку, відзначаємо вживання номінації *prodigy*, наприклад:

“Child Prodigy. By 1818, Chopin was performing in elegant salons and writing his own compositions, including the Polonaise in G Minor. By 1826, he had composed several piano pieces in different styles, and his parents enrolled him in the Warsaw Conservatory of Music, where he studied for three years under Polish composer Josef Elsner. However, sensing he needed a broader musical experience, Chopin's parents eventually sent him to Vienna, where he made his performance debut in 1829” (15).

Наступна концептуальна ознака, яка знаходить своє відображення у проаналізованих біографіях, – надзвичайність – вербалізується за допомогою номінативної одиниці *greatest*:

“Considered Poland's greatest composer, Frédéric Chopin focused his efforts on piano composition and was a strong influence on composers who followed him” (15).

Як і в розглянутих біографіях Моцарта, найчастотнішою концептуальною ознакою, яка вербалізована у даних текстах, є молодий вік, який позначається словосполученням *early age* або числівниками:

*“Born on March 1, 1810, in Zelazowa Wola, Poland, Frédéric Chopin, grew up in a middle-class family. He published his first composition **at age 7 and began performing one year later**... Chopin found himself invited **at an early age** to play at private soirées, and **at eight** he made his first public appearance at a charity concert. Three years later he performed in the presence of the Russian tsar Alexander I, who was in Warsaw to open Parliament. Playing was not alone responsible for his growing reputation as a child prodigy. **At seven** he wrote a Polonaise in G Minor, which was printed, and soon afterward a march of his appealed to the Russian grand duke Constantine, who had it scored for his military band to play on parade....**At an early age**, Chopin displayed artistic talents – he was an artist, wrote poetry, and played piano without any formal instruction. The gifted child also began composing his own music and had his first piece of music published **when he was just seven years old**”* (15).

Цікавим фактом є порівняння Шопена із Моцартом як еталоном музиканта-вундеркінда:

“By this time the young Chopin began drawing comparisons to Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791), another composer who had demonstrated spectacular talent at a young age” (15).

Перейдемо до аналізу особливостей вербалізації досліджуваного субконцепту в біографіях відомого вченого Блеза Паскаля. У них теж відзначаємо вживання номінації *prodigy* на основі того факту, що батько майбутнього вченого, який сам був талановитим математиком, вирішив вчити сина вдома:

“Inventor, mathematician, physicist and theological writer Blaise Pascal, born on June 19, 1623 in Clermont-Ferrand, France, was the third of four children and only son to Etienne and Antoinette Pascal. His mother passed away when Blaise was just a toddler and he became exceptionally close to his two sisters Gilberte and Jacqueline. His father, Etienne, was a tax collector and talented mathematician. Etienne moved the family to Paris in 1631. He had decided to educate Blaise – a child prodigy – at home so he could design an unorthodox curriculum and make sure that Blaise was able to express his own innate curiosity” (16).

Концептуальна ознака інтелект вербалізується за допомогою номінативної одиниці *inquisitive*, наприклад:

“Even so, Etienne’s plan backfired: The fact that mathematics was a forbidden topic made the subject even more interesting to the inquisitive boy, who at the age of 12 began exploring geometry on his own” (16).

Стосовно науково-популярних біографій відомого винахідника та інженера Карла Бенца, то в них також констатуємо морфемний повтор номінативної одиниці *prodigy*:

“You may find the name Karl Benz familiar. It should be. From him sprang Mercedes Benz, Daimler Benz and Daimler-Chrysler. Yet, did you know, he was a child **prodigy**?...All of this accomplishment has its roots in a scientifically **prodigious** childhood – a **prodigiousness** that was clear in his primary school years. Though he came from a very poor background (owing in large part, one would think to his father being killed, in a railway accident, when Karl was only two years old), his mother struggled to ensure he got the best of educational opportunities. He didn’t disappoint her and he started at the scientifically oriented Lyzeum **at nine years old**. From there he moved onto the Poly-Technical University and finally another University – the University of Karlsruhe which he entered at the age of 15 to study Mechanical Engineering” (17).

І в цьому уривку ознаку раннього віку використано для увиразнення надзвичайних здібностей Карла Бенца.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Виконаний аналіз засвідчив, що англомовні науково-популярні біографії актуалізують такі ознаки субконцепту PRODIGY: вік, надзвичайні творчі та інтелектуальні здібності.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні особливостей вербалізації концепту GENIUS та його субконцепту PRODIGY в англомовному різножанровому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 1. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 352 с.
2. Будагов Р.А. История слов в истории общества / Рубен Александрович Будагов – М. : Просвещение, 1971. – 270 с.
3. Ефремова Д.А. Типы англоязычных биографий второй половины XX – начала XXI века / Д.А. Ефремова // Филология и культура. – 2013. – № 1 (32). – С.142–145.
4. Колегаєва І.М. Перцептивне і когнітивне бачення світу: ономаціологічний аспект. / І.М. Колегаєва // Вісник ОНУ імені І.Мечникова. – Том 18. – Вип. 2(6) 2013. – С.63–69.
5. Колегаєва І.М. Що нам показує картина світу: людський чинник ономаціологічних процесів / І.М. Колегаєва // Наукові записки НаУКМА. – Том 164. Філологічні науки (Мовознавство) – 2014. – С.8–11.
6. Минченков А.Г. Концепт DISRESPECT и возможности его изучения / А.Г. Минченков, А.А. Горелова // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Выпуск 2. – 2015. – С. 122–130.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов: Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
9. Строченко Л.В. Вербалізація концепту GENIUS / ГЕНІЙ в англомовних біографіях Леонардо да Вінчі / Л.В. Строченко // Одеський лінгвістичний вісник. – Випуск 8. – 2016. – С. 51–54.
10. Хомченкова Е.А. Феноменология гениальности: от антропной к социокультурной детерминации / Е.А. Хомченкова: Автореф. дис ... канд. філос. наук: 09.00.13. – Омск, 2007. – 20 с.
11. Genius. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com/genius>
12. Prodigy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com/prodigy>

13. Mozart. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_Amadeus_Mozart
14. Mozart. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.biography.com/people/wolfgang-mozart-9417115>
15. Chopin. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.biography.com/people/frederic-chopin-9247162>
16. Pascal. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.biography.com/people/blaise-pascal-9434176>
17. Benz. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.biography.com/people/karl-benz-9208256>

REFERENCES

1. Antology`ya konceptov / Pod red. V.Y`. Karasy`ka, Y`.A. Sterny`na. Tom 1. – Volgograd : Parady`gma, 2005. – 352 s.
2. Budagov R.A. Y`story`ya slov v y`story`y` obshhestva / Ruben Aleksandrovy`ch Budagov – M.: Prosveshheny`e, 1971. – 270 s.
3. Efremova D.A. Ту`ры angloyazychnых by`ogrfy`j vtoroj polovy`ny XX – nachala XXI veka / D.A. Efremova // Fy`lology`ya y` kul`tura. – 2013. – # 1 (32). – S.142-145.
4. Kolegayeva I.M. Percepty`vne i kognity`vne bachennya svitu: onomasiologichny`j aspekt. / I.M. Kolegayeva // Visny`k ONU imeni I.Mechny`kova. – Tom 18. – Vy`p. 2(6) 2013. – S.63–69.
5. Kolegayeva I.M. Shho nam pokazuye karty`na svitu: lyuds`ky`j chy`nny`k onomasiologichny`x procesiv / I.M. Kolegayeva // Naukovi zapy`sky` NaUKMA. – Tom 164. Filologichni nauky` (Movoznavstvo) – 2014. – S.8–11.
6. My`nchenkov A.G. Koncept DISRESPECT y` vozmozhnomy` ego y`zucheny`ya / A.G. My`nchenkov, A.A. Gorelova // Vestny`k Sankt-Peterburgskogo uny`versy`teta. – Выпуск 2. – 2015. – S. 122–130.
7. Selivanova O. Suchasna lingvisty`ka: terminologichna ency`klopediya / O. Selivanova. – Poltava : Dovkillya-K, 2006. – 716 s.
8. Stepanov Yu.S. Konstanty: Slovar` russkoj kul`tu`ry / Yu.S. Stepanov: Y`zd. 2-e, y`spr. y` dop. – M. : Akademy`chesky`j proekt, 2001. – 990 s.
9. Strochenko L.V. Verbalizaciya konceptu GENIUS / GENIJ v anglomovny`x biografiyax Leonardo da Vinchi / L.V. Strochenko // Odes`ky`j lingvisty`chny`j visny`k. – Vy`pusk 8. – 2016. – S. 51–54.
10. Хомченкова Е.А. Fenomenology`ya geny`al`nomy`: ot antropnoj k socy`okul`turnoj determy`nacy`y` / Е.А. Хомченкова: Avtoref. dy`s ... kand. filos. nauk: 09.00.13. – Omsk, 2007. – 20 s.
11. Genius. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.thefreedictionary.com/genius>
12. Prodigy. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.thefreedictionary.com/prodigy>
13. Mozart. – [Electronic resource]. – Mode of access: https://en.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_Amadeus_Mozart
14. Mozart. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.biography.com/people/wolfgang-mozart-9417115>
15. Chopin. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.biography.com/people/frederic-chopin-9247162>
16. Pascal. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.biography.com/people/blaise-pascal-9434176>
17. Benz. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.biography.com/people/karl-benz-9208256>

Дата надходження до редакції 09.11.2017

УДК 81.23 = 161

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АСОЦІАТИВНИХ ПОЛІВ СЛОВА-СТИМУЛУ ДРУГ ЗА ДАНИМИ СПРЯМОВАНИХ АСОЦІАТИВНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ

ТЕРЕХОВА Д.І.

Київський національний лінгвістичний університет

Асоціативний підхід до вивчення значення слова не є новим у психолінгвістиці, проте і до сьогодні залишається одним з пріоритетних напрямів дослідження семантики. Науковці використовують його як для виявлення етнокультурної специфіки образу світу представників різних етносів, так і для всебічного аналізу значення слова певної мови. У попередніх наукових розвідках ми застосовували обидва ракурси досліджень, у цій – репрезентуємо результати обробки наслідків спрямованих асоціативних експериментів, отриманих на початку ХХІ століття в Україні. У статті подано психолінгвістичний аналіз асоціативних полів слова-стимулу ДРУГ, які відбивають відповідні фрагменти образу світу українських респондентів. “Асоціативний гештальт” використано як основний метод виявлення структури асоціативних полів досліджуваного стимулу, кількості зон у гештальтах, їхнього обсягу та якісного наповнення; описано ядра та периферії асоціативних полів.

Ключові слова: образ світу, мовна свідомість, асоціативний експеримент, асоціативне поле, асоціативний гештальт.

TEREKHOVA Diana Ivanivna

Candidate of Philology, Associate Professor,
Kyiv National Linguistic University,
e-mail: dterekhova@ukr.net

PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF ASSOCIATIVE FIELDS OF WORD-STIMULUS ДРУГ (FRIEND) ACCORDING TO THE DATA OF DIRECTED ASSOCIATIVE EXPERIMENTS

Introduction The associative approach to the study of the meaning of the word is not a new one in psycholinguistics, however, having received a positive assessment of leading scientists, it still remains in the priority areas of semantics research next to the parametric, feature, prototype and situational approaches. Scientists use it both for revealing the ethnocultural specificity of the image of the world of representatives of various ethnoses, and for a comprehensive analysis of the meaning of the word of a certain language. We used both perspectives of research in our previous scientific studies. In this article we present the results of directed associative experiments, that were held at the beginning of the XXI century in Ukraine. **Purpose.** The purpose of the study is to reveal the structure of the associative value by the example of the associative fields of the stimulus FRIEND in the Ukrainian language. **Methods.** The main methods of research are descriptive, structural (component analysis), associative experiment (directed), “associative gestalt”. **Results.** The psycholinguistic analysis demonstrates the structure of associative field of the stimulus FRIEND, obtained as a result of conducting of the directed associative experiments as for the selection of definitions and comparisons. The placement of zones and their filling show the main association strategies that we consider as specific components leading in determining of the associative meaning of the word, in the formation of images of the linguistic consciousness of Ukrainian respondents. **Conclusion** The study of the meaning of the word on the material of lexicographic sources and a number of associative experiments that were applied to a specific word-stimulus is justified and necessary for the comprehensive identification of semantics.

Key words: the world reflection, linguistic consciousness, associative experiment, associative field, associative gestalt.

Формулювання проблеми та її зв'язок із науковими завданнями. Асоціативний підхід до вивчення значення є одним з основних, поряд з параметричним, ознаковим, прототипним, ситуаційним, що сформувався у ХХ столітті. Сутність кожного підходу чітко сформульовано й викладено О.О. Залевською [3, с. 104] ще наприкінці 90-х років минулого століття, однак дослідження у межах кожного з них активно продовжуються й на початку ХХІ сторіччя, що засвідчує незгасаючу **актуальність** вивчення семантики, зокрема в питанні визначення структури значення та національно-культурної своєрідності.

У психолінгвістиці останніх десятиліть накопичено чималий досвід виявлення специфіки образу світу представників різних етносів у міжкультурних зіставленнях, з одного боку, та всебічного аналізу значення слова певної мови, з іншого. Асоціативний підхід, на переконання О.О. Леонтєва та О.О. Залевської, допомагає зрозуміти “принципову єдність психологічної природи семантичних та асоціативних характеристик слів” [3, с. 107].

Традиційно цей підхід ґрунтується на матеріалах асоціативних експериментів (вільних, спрямованих), які репрезентують живе мовлення представників певного етносу і відбивають асоціативне значення на синхронічному зрізі, що є важливим не лише з огляду вивчення шляхів розвитку значення, фонових знань, а й розуміння образів мовної свідомості, що стоять за тим чи іншим словом.

Мета статті та її завдання. Метою роботи є виявлення структури асоціативного значення на прикладі асоціативних полів стимулу ДРУГ в українській мові.

Під асоціативним значенням, слідом за Дж. Дізом, ми розуміємо “значення, подане набором слів-реакцій на певне слово-стимул” [7, с. 142]. Водночас асоціативне поле відбиває образи мовної свідомості носіїв конкретної мови, оскільки представник етносу сприймає будь-який предмет або явище “...не лише в його просторових вимірах і в часі, а й у значенні, а значення концентрують у собі внутрішні системні зв'язки об'єктивного світу. У значеннях, на відміну від особистісного смислу, фіксується певний культурний стереотип, інваріантний образ даного фрагменту світу, притаманного певному етносу” [9, с. 207].

Матеріал дослідження отримано в результаті проведення психолінгвістичних експериментів на початку ХХІ століття в Україні. Респондентами були студенти вищих навчальних закладів України, які представляють західні, центральні й східні регіони країни. Становлення цієї молоді відбувалося переважно в умовах формування самостійної держави на пострадянському просторі в нових суспільно-історичних умовах.

Для досягнення поставленої мети розв'язано наступні завдання: 1) проаналізовано значення слова **друг** за тлумачним словником; 2) проведено спрямовані асоціативні експерименти серед українських респондентів; 3) укладено асоціативні поля слова-стимулу за матеріалами спрямованих асоціативних експериментів; 4) виявлено й охарактеризовано структуру асоціативних полів стимулу ДРУГ в українській мові.

Мовна свідомість як конкретної людини, так і представників певного етносу в цілому, відбиває “...системність свідомості, яку розуміють як системність утворюючих її значень” [9, с. 5]. Ця системність, на думку Н.В. Уфїмцевої, не є статичною, а змінюється внаслідок постійного пізнання реального світу та накопичення соціального досвіду: “Значення і смисл – два складники свідомості – постійно розвиваються, хоча сутність цього розвитку не є для них однаковою: значення розвивається за рахунок усе більш повного “привласнення” того смислу, що існує в суспільній свідомості, а смисл розвивається у міру розвитку соціального досвіду, тобто неначе “надбудовується” над значенням” [9, с. 5].

Отже, формування образів мовної свідомості, що стоять за стимулом ДРУГ, ґрунтується насамперед на споконвічних уявленнях, що відбиває стереотип “свій – чужий”, який завжди реалізується в соціальному, культурному, релігійному, військовому протиставленні тощо. Про це протиставлення Ю.С. Степанов говорив, що воно “пронизує всю культуру колективного,

массового, народного, національного світогляду” [8, с. 126]. Отже, вивчення стимулу ДРУГ у цілому здійснено у взаємодії зі стимулом ВОРОГ, який вже охарактеризовано в іншій публікації [Терехова, 2017], однак цей зв'язок повною мірою відбивається в асоціативному значенні досліджуваного стимулу.

На важливість слова **друг** і в лексиконі, і в менталітеті народу вказувала А. Вежицька, зазначаючи, що “...друзі утворюють важливу соціальну категорію: це люди, на яких можна покластися, коли потрібно знайти допомогу або підтримку” [1, с. 109], що є головними елементами концепту “Друг”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує розгляд науковцями різних галузей (мовознавства, літературознавства, філософії, соціології, психології тощо) вивчення значення або концепту ДРУГ окремо та у складі інших концептів, почасти на матеріалі конкретної мови, проте більшою мірою в зіставному аспекті. Так, значною частиною науковців здійснено дослідження цього концепту у межах іншого, зокрема концепту ДРУЖБА, наприклад: Араповою О.А., Коняєвою О.Л., Лунцовою О.М., Мирзахановою С.М.; Осиповою О.С., Хван Н.С.; Печенюк О.М., Садчиковою Л.В., Хизовою М.О., Чугасвою О.С.; градієнт-концепту “ДРУЖБА – МИР – ВОРОЖНЕЧА”, наприклад, Лунцовою О.М.; у складі бінарних опозицій, наприклад: Богдан С., Пантелєєвою І. та іншими. Як окремий концепт його вивчали Вежицька А., Маринич Д.С.; Опря О.С., Донскова О.О.; Попович К.С., Пахомова В.М., Урисон О.В., Шмельов О.Д. та інші. У нашій роботі увагу зосереджено на дослідженні переважно асоціативного значення слова ДРУГ.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням здобутих результатів репрезентує виявлення значення та встановлення структур асоціативних полів стимулу ДРУГ та образів мовної свідомості у фрагментах образів світу українських респондентів.

Лексикографічне значення слова з'ясовано за “Словником української мови” [6]:

ДРУГ, а, чол. (мн. друзі, ів).

1. Особа, зв'язана з ким-небудь дружбою, довір'ям, відданістю; товариш, приятель; протилежне в о р о г. *Святу біблію читає Святий чернець і навчає, Що цар якийсь-то свині пас Та дружню жінку взяв до себе, А друга вбив. Тепер на небі* (Тарас Шевченко, I, 1951, 327); *Росли брати, зростали, та не були друзями* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 103)...

* У порівняннях. *І людські голоси мене вітали, Мов друга давнього* (Леся Українка, IV, 1954, 116);

// Особа, зв'язана з ким-небудь взаємним коханням, любов'ю; коханий, любимий. *Без тебе не любий мені був би світ, Ти – більше, ніж муж! Ти мені друг і товариш!* (Іван Нехода, Хто сіє вітер, 1959, 249);

// (одн. друже, мн. друзі). Уживається в кличній формі при ввічливому, поблажливому або іронічному звертанні. *А може ще добро побачу? А може лихо переплачу? Води Дніпрові нап'юсь, На тебе, друже, подивлюсь* (Тарас Шевченко, II, 1963, 66); *Під віконце хтось помалу підступає. Тут поет не втерпів: “Хто там?” Невідомого питає. “Якщо злодій, то запевне Помилувсь ти, любий друже!”* (Леся Українка, I, 1951, 369)...

2. чого. Прихильник, захисник кого-, чого-небудь. *Він почував себе демократом, другом народу, який не має чого боятись* (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 384)... [СУМ, Т. 2, с. 422].

Отже, слово **друг** є багатозначним, основні його значення: особа, пов'язана дружніми стосунками з іншою людиною; антонімічне до **ворог**; кохана людина; приязне звертання; прихильник або захисник.

Споконвічні уявлення українців про друга відбито у словнику-довіднику “Знаки української етнокультури” В.В. Жайворонка, де, зокрема, зазначено, що “**друг** – відданий, вірний товариш, приятель; протилежне ворог; цінувався в народі часом вище, ніж кровний брат (“*Не так тії сто братів, як сто друзів*”); у народноісенній творчості – коханий чоловік, суджений, у весільних

піснях – наречений. *Ой піду я не берегом – лугом: чи не зострінуся з несуженим другом* (А. Метлинський); *Слала Маруся до Юрочка: мій Юрасеньку, мій друже вірний!* (весільна пісня); *Без вірного друга великая туга* (М. Номіс)” [2, с. 201-202].

Лексикографічне значення, яке більшою мірою засвідчує стале значення слова, порівняємо з асоціативним (за Дж. Дізом), психолінгвістичним (за Й.А. Стерніним) значенням, отриманим у результаті аналізу асоціативних полів слова-стимулу ДРУГ у різних асоціативних експериментах.

Хоча в цій науковій розвідці ми спираємося на наслідки спрямованих асоціативних експериментів, варто до повного аналізу залучати й матеріали вільного асоціативного експерименту (всебічний аналіз асоціативного поля у зіставному аспекті вже зроблено в попередніх публікаціях). Отже, ядро отриманого в ньому асоціативного поля стимулу ДРУГ становлять найчастотніші асоціації: ДРУГ – *вірність* (10), *ворог* (6), *допомога* (5), *опора* (5), *порадник* (5), *дружба* (4), *хлопець* (4), *чоловік* (4), тобто найголовніше актуалізоване значення – це віддана людина (ДРУГ – *вірність* (10)), потім вже виявляється антонімічне значення до поняття **ворог** (ДРУГ – *ворог* (6)), яке має надзвичайно потужний семантичний зв’язок, що визначає всі антонімічні відношення між словами, і зазвичай мають найбільшу частотність у “дзеркальних” асоціаціях. Інші ядерні асоціації (ДРУГ – *допомога* (5), *опора* (5), *порадник* (5)) підсилюють формування уявного образу друга. Реакції ДРУГ – *хлопець* (4), *чоловік* (4) пов’язують це поняття з приятельськими відносинами, коханою людиною.

Асоціативне поле, утворене на матеріалі спрямованого асоціативного експерименту на підбір означень, містить 196 реакцій, у тому числі 56 асоціатів, 35 реакцій з одиничною частотністю.

Найчастотніша ядерна асоціація, а саме ДРУГ – *вірний* (51) підкреслює найголовнішу ознаку, яка визначає сутність поняття друг, що підтверджує основний напрям асоціювання, виявлений за результатами й вільного асоціативного експерименту. Серед найчисельніших характеристик друга – реакції *справжній* (20), *надійний* (17), *чесний* (11), *щирий* (9), які є визначальними у формуванні образу друга.

Більш яскраво вони виявляються у межах цілого асоціативного поля, з урахуванням усіх, у тому числі одиничних відповідей, на доречності чого наголошувала О.О. Залевська [3, с. 106-107]. Для аналізу всіх асоціацій застосовано метод “асоціативного гештальту” [5], сутність якого викладено в попередніх працях [див. Терехова Д. І., 2005-2017].

Асоціативний гештальт асоціативного поля стимулу ДРУГ за наслідками цього експерименту має таку подану нижче структуру.

Зона 1. Характеристики за рисами характеру, 62 %: 1) позитивні: ДРУГ – *вірний* (51), *надійний* (17), *чесний* (11), *щирий* (9), *добрий* (6), *відданий* (5), *розрадливий* (4), *незрадливий* (3), *розуміючий* (3), *відкритий* (2), *доброзичливий* (2), *врівноважений*, *милосердний*, *покладистий* (р.), *справедливий*; 2) негативні: ДРУГ – *невірний*, *лукавий*, *лютий*.

Зона 2. Характеристики за ставленням та оцінкою, 18 %: ДРУГ – *справжній* (20), *хороший* (4), *дійсний* (3), *кращий* (3), *удаваний*, *гарний*, *лепший* (р.), *дружній*, *поважний*, *рідкісний*.

Зона 3. Характеристики за фізичною силою, 3,6 %: ДРУГ – *сильний* (4), *могутній* (3).

Зона 4. Характеристики за часовими показниками, 3 %: ДРУГ – *вічний* (3), *давній*, *постійний*, *своєчасний*.

Зона 5. Характеристики за почуттями, 2,5 %: ДРУГ – *любимий* (р.) (3), *дорогий*, *улюблений*.

Зона 6. Характеристики за емоційним станом, 2,5%: ДРУГ – *веселий* (5).

Зона 7. Ментальні характеристики, 2,5 %: ДРУГ – *розумний* (4), *нерозумний*.

Зона 8. Характеристики за ступенем близькості, 2 %: ДРУГ – *близький* (2), *мій*, *рідний*.

Зона 9. Естетичні характеристики, 1,5 %: ДРУГ – *гарний*, *красивий*, *симпатичний*.

Зона 10. Параметричні просторові характеристики, 1%: ДРУГ – *великий* (2).

Зона 11. Характеристики за професією або сферою діяльності, 0,5 %: ДРУГ – *бойовий*.

Зона 12. Характеристики за меркантильністю, 0,5 %: ДРУГ – *немеркантильний*.

Ядро асоціативного гештальту становлять дві найбільші за обсягом зони. Першу позицію займає зона 1 “Характеристики за рисами характеру” (62 %), її найчастотніші асоціації виявляють ті риси, які повинні бути наявними в характері особи, яку вважають другом (ДРУГ – *вірний* (51), *надійний* (17), *чесний* (11), *щирий* (9), *добрий* (6) тощо). Друге місце посідає зона 2 “Характеристика за ставленням та оцінкою” (18 %), серед яких найбільше асоціацій подано за критеріями (О.М. Шрамм) відповідності / невідповідності стандарту (наприклад, ДРУГ – *справжній* (20), *хороший* (4), *кращий* (3), *удаваний*, *лепший* (р.)), відношенням до дійсності (наприклад, ДРУГ – *дійсний* (3)), окремі асоціації підкреслюють оцінку винятковості (наприклад, ДРУГ – *рідкісний*). Обидві зони максимально відбивають ідеальні уявлення українських респондентів про справжнього друга, інші, периферійні зони, їх доповнюють.

Критерій естетичного ідеалу відображено у периферійній зоні “Естетичні характеристики” (наприклад, ДРУГ – *гарний*, *красивий*, *симпатичний*).

Асоціація зони “Характеристики за професією або сферою діяльності” ДРУГ – *бойовий* подає ще один “спосіб” розпізнати, перевірити справжнього друга, розуміння вияву істинної сутності людини в екстремальних умовах, якими, безумовно, є військові дії, і тому друг, що пройшов пліч-о-пліч війну, найвище цінується.

Не зважаючи на те, що зазначені характеристики є переважно якісними прикметниками, які характеризуються наявністю антиномії за кожною ознакою (наприклад, *гарний* / *поганий*, *добрий* / *злий*), образ друга формують лише або переважно позитивні характеристики. Наявні негативні характеристики, якщо представлені, наприклад, ДРУГ – *розумний* (4), *нерозумний*, то мають низьку частотність. Очевидно, це пояснюється тим, що при сприйнятті стимулу ДРУГ максимально актуалізуються ознаки, які характеризують “справжнього друга” як ідеалу, що виражає основну сутність поняття. Поодинокі представлені негативні характеристики або не є основоположними у формуванні загального образу (наприклад, друг може бути не обов’язково надзвичайним інтелектуалом, головне, щоб він відповідав іншим критеріям – був відданий, надійний, мав змогу допомогти під час скрути), або ж є ознаками “несправжнього друга”, наприклад, ДРУГ – *удаваний*, образ якого також входить до образів мовної свідомості, що стоять за цим словом-стимулом, і реалізуються повною мірою, якщо, наприклад, продовжити дослідження наступними спрямованими експериментами зі стимулами СПРАВЖНІЙ ДРУГ та НЕСПРАВЖНІЙ ДРУГ. Таким чином, найчастотніші асоціації несуть головне змістовне навантаження (З.Д. Попова), найголовніші напрями асоціювання відбивають саме ті ознаки, які в сукупності репрезентують у пам’яті певний концепт (О.О. Залевська) та є визначальними для встановлення належності до певної категорії (Е. Рош).

Асоціативне поле стимулу ДРУГ, отримане внаслідок проведення спрямованого асоціативного експерименту на підбір порівнянь, містить 100 реакцій, у тому числі 59 асоціатів, із них 45 з одиничною частотністю. Найчастотніші асоціації ядра цього асоціативного поля (ДРУГ – як *брат* (14), *собака* (13), *опора* (9), *товариш* (8), *порадник* (5)) продовжують основні напрями асоціювання, виявлені у вільному та попередньому спрямованому асоціативних експериментах, наприклад, порівняння ДРУГ – як *брат* (14) доводить ступінь довіри до такої людини, близькості; порівняння ДРУГ – як *собака* (13) підтримує ознаку відданості у стосунках, порівняння ДРУГ – як *опора* (9) – здатність прийти на допомогу, підтримати у разі потреби. Повною мірою напрями асоціювання виявлено за методом “асоціативного гештальту”.

Асоціативний гештальт стимулу ДРУГ за матеріалами спрямованого асоціативного експерименту на основі підбору асоціацій-порівнянь має таку структуру:

Зона 1. Порівняння з людиною за різними критеріями, 34 %:

1) за родинними стосунками, 14 %: ДРУГ – як *брат* (9), *мати*, *родич*, *рідний брат*, *сваха*, *свекруха*;

2) порівняння-синоніми, 15 %: ДРУГ – як *товариш (8), друг (3), приятель, приятник, соратник*.

3) за сферою діяльності, 5 %: ДРУГ – як *помічник (2), лицар, партнер, єдинодумець*;

4) порівняння-антоніми, 1 %: ДРУГ – як *ворог*;

Зона 2. Порівняння, що містять ставлення та оцінку, 23 %: ДРУГ – як *опора (9), підтримка (4), поміч (2), втіха, друге “я”, захист, міра, подяка, права рука, розвага, як сам*.

Зона 3. Порівняння з фауною, 17 %: ДРУГ – як *собака (13), ведмедик, вірна собака, кінь, пес*.

Зона 4. Порівняння з предметами, 5 %: ДРУГ – як *блок інформації, капці, лист, рятівний круг (р.), щоденник*.

Зона 5. Порівняння з астрономічними об'єктами, 3 %: ДРУГ – як *Всесвіт, сонце, супутник*.

Зона 6. Порівняння з будівлями та їхніми складниками, 2 %: ДРУГ – як *фортеця, стіна*.

Зона 7. Порівняння з персоналіями, 1 %: ДРУГ – як *Робін Гуд*.

Зона 8. Порівняння з родиною, 1 %: ДРУГ – як *сім'я*.

Зона 9. Порівняння з життям, 1 %: ДРУГ – як *життя*.

Зона 10. Порівняння з часом доби 1 %: ДРУГ – як *ранок*.

Зона 11. Порівняння з флорою, 1 %: ДРУГ – як *квіти*.

Зона 12. Наявність / відсутність, 1 %: ДРУГ – як *відсутність*.

Ядро цього асоціативного гештальту становлять зони “Порівняння з людиною за різними критеріями” (34 %) та “Порівняння, що містять ставлення та оцінку” (23 %). Реакції, що містяться в першій зоні, наприклад, ДРУГ – як *брат (9), мати, родич, рідний брат* підтримують ступінь близькості та довіри. За словами В.В. Колесова [4, с. 55], слова “брат” та “сестра” традиційно позначають рівність у соціальних відносинах, вони підтверджують повне сприйняття як “свого”.

Асоціації зони 2, наприклад, ДРУГ – як *опора (9), підтримка (4), поміч (2), захист, права рука* засвідчують ознаку підтримки, допомоги, надійності дружніх стосунків, яка, до речі, знаходить своє продовження і в реакції із зони “Порівняння з персоналіями”: ДРУГ – як *Робін Гуд*, персонаж, відомий як помічник та захисник простих людей.

Ідея захисту виявляється також в реакціях зони “Порівняння з будівлями та їхніми складниками”, наприклад, ДРУГ – як *фортеця, стіна*.

Чисельними є асоціації-синоніми, наприклад, ДРУГ – як *товариш (8), друг (3), приятель, приятник, соратник*, що пояснюється, з одного боку, потужними семантичними зв'язками між ними, з іншого, демонструють ступінь вияву дружніх стосунків. По часті цю ознаку має і реакція ДРУГ – як *супутник*, її за іншою ознакою віднесено до зони “Порівняння з астрономічними об'єктами”. Асоціації цієї ж зони ДРУГ – як *Всесвіт, сонце* репрезентують значущість, провідну роль друга в житті людини.

Висновки й перспективи подальших досліджень

Таким чином, асоціативне значення слова розкриває його реальну презентацію у свідомості респондентів та функціонування у мовленні. Головні напрями асоціювання збігаються і у вільному, і в спрямованих експериментах, інші розгалуження демонструють більш глибокі семантичні зв'язки. У свідомості сучасних представників українського народу відбивається переважно споконвічне уявлення про друга, що виявилось в основних напрямках асоціювання: друг – це насамперед віддана людина, яка викликає повну довіру, навіть прирівнюється до члена родини, яка завжди готова надати допомогу, захист, відіграє надзвичайно велику роль у житті кожного, є порадником та однодумцем.

У подальшому передбачено вивчення зазначеного стимулу в зіставному аспекті на матеріалі слов'янських та інших мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с

2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику / Александра Александровна Залевская. – М. : Російск. гос. гуманит. ун-т, 1999. – 382 с.
4. Колесов В.В. Мир человека в слове Древней Руси. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 312 с.
5. Марковина И. Ю., Данилова Е. В. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения “ассоциативного гештальта” текстов оригинала и перевода / И. Ю. Марковина, Е. В. Данилова // Языковое сознание и образ мира / Отв. ред. Н. В. Уфимцева. – М. : Институт языкознания РАН, 2000. – С. 116-132.
6. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – С. 422.
7. Слобин Д., Грин Дж. Психолінгвістика / Д. Слобин, Дж. Грин. – М. : Прогресс, 1976. – 350 с.
8. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры : Изд. 2-е, испр. и доп / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
9. Уфимцева Н. В. Языковое сознание: динамика и вариативность / Н. В. Уфимцева. – М., Калуга: Институт языкознания РАН (ИП Шилин И.В.), 2011. – 252 с.

REFERENCES

1. Vezhbizkaya A. (Wierzbicka) Ponimaniye kultur cherez posredstvo kljuchevykh slov / A. Vezhbizkaya. – М. : Yazyki slavyanskoy kulturi, 2001. – 288 s.
2. Zhayvoronok V. V. Znaki ukrajinskoyi etnokultury : Slovník-dovidnik / Vitaliy Viktorovych Zhayvoronok. – К. : Dovira, 2006. – 703 s.
3. Zalevskaya A. A. Vvedeniye v psyholingvistiku / Aleksandra Aleksandrovna Zalevskaya. – М. : Rossiysk. gos. Gumanit. un-t, 1999. - 382 s.
4. Kolesov V. V. / Mir cheloveka v slove Drevney Rusi. – L. : Izd-vo Leningradskogo un-ta, 1986. – 312 s.
5. Markovina I. Ju., Danilova E. V. Specifika jazykovogo soznaniya russkih i amerikancev: opyt postroeniya “associativnogo geshtal'ta” tekstov originala i perevoda / I. Ju. Markovina, E. V. Danilova // Jazykovoe soznanie i obraz mira / Otv. red. N. V. Ufimceva. – М. : Institut jazykoznanija RAN, 2000. – С. 116-132.
6. Slovník ukrajinskoyi movy: v 11 tt. / AN URSSR. Institut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. – К. : Naukova dumka, 1970-1980. – Т. 2. – S. 422.
7. Slobin D., Grin J. Psyholingvistika / D. Slobin, J. Grin. – М. : Progress, 1976. – 350 s.
8. Stepanov Yu. S. / Konstanty: slovar russkoj kultury : Izd. 2-ye, ispr. i dop. / Yuriy Sergeevich Stepanov. – М. : Akademicheskij proekt, 2001. – 990 s.
9. Ufimceva N. V. Jazykovoe soznanie: dinamika i variativnost' / N. V. Ufimceva. – М., Kaluga: Institut jazykoznanija RAN (IP Shilin I.V.), 2011. – 252 s.

Дата надходження до редакції 14.11.2017

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 81'139

НАВЧАЛЬНИЙ ТЕКСТ І НАВЧАЛЬНИЙ ДИСКУРС: КЛЮЧІ ДО РОЗУМІННЯ

БАЛАНДІНА Н.Ф.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Стаття присвячена з'ясуванню природи навчального тексту і навчального дискурсу та установленню їхніх диференційних ознак. Доводиться, що розмежування цих понять є методологічно виправданим, оскільки навчальний текст є статичним утворенням із усталеною і завершеною формою, результатом діяльності, яка за певних умов спонукає до іншої діяльності – дискурсивної, що увиразнює динамічний характер освітнього процесу, який розгортається у просторі й часі. Логіка розгортання навчального дискурсу спочатку відбувається навколо константної текстової інформації (змістової і формальної), яка відповідно слугує підґрунтям для творчої інтерпретації тексту суб'єктами пізнання. У свою чергу, дискурсивна діяльність сприяє появі зустрічних (вторинних) текстів.

Ключові слова: навчальний текст, навчальний дискурс, статика, динаміка, функція, інформація.

BALANDINA Nadiia Frantsivna

Doctor of Philology, Professor,
Poltava National V.G. Korolenko
Pedagogical University,
e-mail: nadiyabalandina@gmail.com

INSTRUCTIONAL TEXT AND TEACHING DISCOURSE: WAYS TO UNDERSTANDING

Introduction. The problem of choosing and selecting the texts used in educational process is rather actual and caused by teaching tasks in their broad sense. Instructional texts should be the means for realization a certain amount of educational tasks, such as sociocultural development of the personality as an active participant of the educational process and bringing up this personality taking into consideration urgent demands which rise up in the development of the society. **Purpose.** The paper aims to ascertain the types and functions of texts used in teaching discourse and identify their interconnection in realization of educational tasks. **Methods.** The paper demonstrates the applying of certain system of methods which aim to compare structural and semantic, communicative features of the instructional text and teaching discourse. **Results.** It is proved that the differentiation of these two concepts is methodologically grounded. Instructional text is a static phenomenon with the established and complete form, a result of an activity which under certain conditions provokes another activity – the discourse activity that stresses the dynamic character of the educational process developed in time and space. The logics of the teaching discourse initially displays itself on the basis of fixed textual information (meaningful and formal) that accordingly serves as the basis for creative interpretation of the text according to the tasks of teaching. In its turn, discourse activity contributes to the appearance of so called secondary texts.

Keywords: instructional text, teaching discourse, static phenomenon, dynamic character, educational process, secondary texts.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. На сьогодні проблема вивчення особливостей навчального (навчально-педагогічного, освітнього-педагогічного) тексту належить до особливо актуальних, що зумовлено його роллю в навчальному

процесі, масовістю освіти, яка стає не стільки обов'язковою, скільки необхідною. Навчальний текст у широкому розумінні як інструмент навчання і як його результат спрямований на реалізацію освітніх завдань, соціокультурного розвитку і виховання особистості. Незважаючи на значну кількість наукових праць учених, які оперують цим поняттям (А.Є. Бабайлова, Л. Мальцева, Є.П. Александров, Є.О. Кожемякін та ін.), його обсяги видаються дещо розмитими, а тому потребують уточнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість авторів, що використовують номінацію *навчальний текст*, насамперед мають на увазі інформацію, представлену в підручниках, посібниках і довідниках, графічно оформлених і створених з навчально-виховною метою. Зокрема, А.Є. Бабайлова зазначає: "Навчальний текст – це одиниця навчання текстової діяльності, навчальної текстової комунікації. Це текст, організований з дидактичною метою у смисло-змістовому, мовному і композиційному відношенні в єдину систему, частина сукупної інформації, призначена для керованого становлення текстової діяльності, на основі якої подається система знань з певної дисципліни, прививаються вміння і навички людям певної групи (вікової, національної тощо) і на певному етапі навчання" [2, с. 130]. У цьому визначенні текст сприймається як засіб навчання, який слугує спонукую до керованої діяльності, яка теж називається текстовою. Л. Мальцева вважає, що навчальний текст є, по-перше, головною змістовою одиницею навчання, бо виконує важливі освітні, виховні, розвивальні задачі, і, по-друге, важливим складником навчального дискурсу, у якому задіяні два учасники – учень і навчальний текст [5, с. 133]. Дослідниця акцентує увагу на змістовому боці цієї одиниці, яка інтегрується в навчальний дискурс, щоправда, обмежуючи його суб'єктом і об'єктом пізнання. Насправді ж коло учасників, зосереджених навколо тексту може бути ширшим, оскільки передбачає не тільки взаємодію суб'єкта навчання й навчального тексту, а суб'єкта й суб'єкта (суб'єктів), зокрема при інтерактивному навчанні, суб'єкта (суб'єктів) навчання і педагога. Заслужує на увагу лаконічне і, можливо, тому менш дискусійне визначення Є.П. Александрова: навчальний текст – це текст, за допомогою якого здійснюються навчальні дії або який є результатом навчальних дій і взаємодій [1]. У цьому випадку об'єкт сприймається і як продукт навчальної діяльності, і як діяльність. Схоже тлумачення властиве й Є.О. Кожемякіну, але діяльнісний підхід у його розумінні висунуто на передній план, тому вчений оперує суто поняттям дискурсу. Освітньо-педагогічний дискурс сприймаємо як "регламентовану історичними і соціокультурними кодами (традиціями) смислотвірну й смислопороджувальну діяльність, спрямовану на трансляцію, формування і регуляцію певних цінностей, знань, навичок і моделей поведінки" [4, с. 27].

Наведені вище дефініції марковані різним розумінням об'єкта: 1) як статичного утворення (результату чистієї діяльності), 2) як динамічного процесу (діяльності) і 3) як феномену, що поєднує в собі і статичні, і динамічні ознаки. Отже, поняття тексту і дискурсу ототожнюються, хоча в самих дефініціях типологічне розмежування простежується. Якщо в педагогічних контекстах вживання терміна *навчальна текстова діяльність*, у принципі, можливе, бо йдеться про широке розуміння навчального тексту (як засобу навчання, як процесу і як результату), то з погляду лінгвістично-термінологічного, зокрема типологічного і функційного, не бажане, і, відповідно, можна говорити про необхідність глибшого обговорення цієї проблеми.

Метою розвідки є з'ясування природи навчального тексту і навчального дискурсу та установлення їхніх прикметних ознак.

Виклад основного матеріалу. Упровадження в термінообіг сполуки *навчальний дискурс* – не просто данина термінологічній моді, а об'єктивна потреба, у витоках якої знаходиться відома антиномія мови і мовлення. Не занурюючись у колізії з розмежування тексту і дискурсу, пристаємо до думки В.З. Дем'янкова, який вважає, що прототиповий текст – це предмет, а прототиповий дискурс – це процес [3, с. 49–50]. Наприклад, у матерії підручника прототиповим текстом є структурно і значеннєво цілісні фрагменти навчально-наукового, офіційно-ділового,

публіцистичного чи художнього стилю, які породжують в освітній діяльності прототиповий навчальний дискурс, наприклад, у формі різноманітних діалогів: інформаційних, світоглядних, спонукальних, етикетних тощо.

Виходячи з текстоцентричної освітньої парадигми, навчальний текст є первинним стосовно навчального дискурсу, і саме він задає орієнтири дискурсивної освітньої діяльності, яка розгортатиметься в межах, установлених ним же координат.

До навчальних текстів слід віднести:

1) тексти, спеціально створені тими, хто організує навчальний процес з дидактичною чи виховною метою. Ідеться насамперед про теоретичний матеріал підручників, посібників, лекцій і т. ін. разом із системою дібраних до них практичних завдань. Вони строго нормовані освітніми стандартами, програмами, моделями, алгоритмами, що регламентують зміст процесу навчання і визначають його результат.

Умовно такими можна вважати тексти приписно-контрольовального характеру, які регулюють діяльність педагогів: навчальні плани, методичні рекомендації, звіти тощо. Це практично еталонні об'єкти пізнання, створені спеціалістами педагогічної справи.

Зі стилістичного погляду, вони належать до навчально-наукового підстилю наукового стилю, а тексти приписно-контрольовального характеру мають виражені ознаки офіційно-ділового;

2) тексти, створення яких не продиктоване навчальною метою, але ставши інструментом дидактики і за умови дидактичного супроводу вони набувають статусу навчальних, і, на відміну від попередніх, їм притаманне стильове розмаїття – це художні твори (прозаїчні чи поетичні), наукові і публіцистичні статті, документи, іноді фрагменти повсякденного мовлення. Такі текстові ознаки, як цілісність, автономність, відносна завершеність, що важливі насамперед для першого типу, у цьому випадку не є визначальними, оскільки навіть уривки певних творів, цитати можуть слугувати інструментом для навчальної практики. Їхня затребуваність виявляється насамперед у циклі суспільно-гуманітарних дисциплін, зокрема при впровадженні інтегрованого навчання, яке найбільшою мірою сприяє соціалізації особистості і формує ціннісні орієнтири. Використовуючи їх в освітньому процесі, спеціалісти зосереджуються насамперед на відповідному доборі цілісних творів чи їх фрагментів з урахуванням потреб, зацікавлень і вікових особливостей суб'єктів навчання. У сучасних освітніх стандартах і програмах, зорієнтованих на компетентнісний підхід, подають відповідні рекомендації щодо темарію, жанрової специфіки, обсягів. Педагогічно сильні навчальні тексти цього типу дозволяють формувати не тільки предметні компетентності, а й загальноосвітні, прописані для всіх предметів і зорієнтовані на розвиток та соціалізацію учнів, формування національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного мислення і поведінки, творчих здібностей, дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок, здатності до саморозвитку і самоосвіти в умовах глобальних змін і викликів.

Тонкощі сприйняття, розуміння і засвоєння текстів першого і другого порядку забезпечується дидактичним супроводом: завданнями, вправами, питаннями, тестами. Ці тексти здебільшого оцінюють з погляду того, наскільки вони є цінним й надійним джерелом засвоєння інформації, чи здатні входити в систему навчання, реалізувати стандарт варіативними методами, чи мотивують навчальну діяльність, сприяють розвитку розумових здібностей і вихованню, чи виконують функцію диференціального підходу до суб'єктів освіти тощо.

Навчальні тексти створюють нормативний простір для інтеракційних за своєю природою дискурсів, до яких відноситься:

1) сукупність мовленнєвих актів, що продукуються учасниками освітньо-виховного процесу із соціальними, когнітивними, гендерними, віковими особливостями в міжособистісних (наприклад, *учень – учень*), особистісно-групових (*учень – група*) і групових (*група – група*) взаємодіях у певному місці та в певний час. Умовно сюди можна віднести і таку взаємодію, як *учень – навчальний текст*, оскільки вона також є основою для дискурсивної діяльності учня;

2) сукупність мовленнєвих актів між тими, хто навчає, і тими, кого навчають. Цей вид дискурсу виконує кілька функцій, насамперед: 1) навчально-інформативну, яка реалізується через акти-репрезентативи (повідомлення, опис, констатація); 2) імперативно-координативну, притаманну актам-регулятивам: проханням, запрошенням, порадам, підтримці, інструкціям, питанням, уточненням, розпорядженням, наказам, вимогам; 3) оцінно-контрольовальну, що впроваджується оцінними мовленнєвими актами. Насправді цих функцій може бути й більше: до переліку можна додати ще й консолідуючу і маніпулятивну.

У такому випадку здебільшого йдеться про усну реалізацію навчально-наукового стилю, для якого надзвичайно актуальні жести, рухи, міміка. Деякі акти можуть виражатися й невербально, зокрема мовчанням. Крім того, у навчальному дискурсі важливим є не тільки уміння формулювати думку, а й уміння слухати і чути, розуміти, про що говорить співрозмовник. У цілому йдеться про таку комунікативну характеристику, як ефективність спілкування, яку можна й потрібно розвивати, наприклад, уживати так звані позитивні слова і вирази замість негативних, пор.: *потрібно / надав би перевагу, необхідно / бажано, повинен / чи не хотів би.*

Зважаючи на менш строгий і менш регламентований характер дискурсивної діяльності, що наділена більшим потенціалом для самовираження, її ефективність залежить від уміння інтерпретації базових текстів суб'єктами навчального процесу. Значну роль при цьому відіграє безпосередній контакт, а також ступінь синхронізації ментальних і мовленнєвих дій.

Крім того, беручи до уваги перший і другий типи навчальних текстів, можна говорити про заздалегідь написані чи надруковані (або зафіксовані в аудіальній чи аудіовізуальній формі) навчальні тексти – результати діяльності укладачів підручників, посібників, лекцій, конспектів тощо (для першого типу) і письменників, публіцистів, науковців тощо (для другого). На відміну від навчальних дискурсів їм не притаманний жорсткий зв'язок з реальним часом, швидше їхнє існування пов'язане з часо-простором певної культури, інтерпретація якої розгортається в межах конкретної комунікативної ситуації.

Ці тексти можуть стати основою виникнення навчальних дискурсів. Інакше кажучи, у першому випадку можна говорити про тексти як статичне, “застигле” явище, як знаряддя, яке використовується в навчанні, щоб спонукати до мовленнєвої діяльності, у результаті якої виникають нові продукти діяльності, а за умови фіксації на папері чи інших носіях (аудіальних і аудіовізуальних) вони стають текстами, які іноді називають вторинними чи зустрічними. До таких, наприклад, можна віднести твори учнів.

Навчальні тексти насамперед сприймаються як носії константної інформації, яка знаходиться на поверхні й доступна для сприйняття. Вона охоплює повідомлення про факти, події, ознаки, зв'язки, відношення, притаманні навколишньому світові, а її засвоєння з'ясується на репродуктивному рівні навчального дискурсу за допомогою питань на зразок, про що йдеться в тексті. Уся система аналізу зорієнтована на максимальне розуміння, без втрат і викривлень, і відтворення; усе інше стає начебто несуттєвим. Спосіб засвоєння константної інформації на заняттях виявляється передусім у таких видах роботи, як ідентифікація змісту, розрізнення головного і другорядного, невідомого і відомого, відбір необхідного, переказ, відповіді на запитання, а також реорганізація і компресія.

З іншого боку, ці тексти і пов'язана з ними репродуктивна дискурсивна діяльність можуть стати стимулом особистісного зростання, розвитку творчого потенціалу й виховання. За такого розуміння вони сприяють мотивації навчальної діяльності і впровадженню творчих дискурсивних практик.

У такий спосіб відбувається послідовна реалізація декількох педагогічних тактик: спочатку триває укладання навчальних текстів першого порядку та ретельний добір текстів другого порядку, які стають своєрідним підґрунтям й імпульсом для виникнення навчальних дискурсів першого і другого порядку, і формування спочатку репродуктивних, потім репродуктивно-творчих і, нарешті, творчих умінь і навичок у формі інтерпретації, осмислення, аналізу,

систематизації, коментування. Саме на цьому етапі з'являються зустрічні продукти діяльності суб'єктів навчання, які проростають новими смислами, а її успішність залежить від того, наскільки повно запропонований для аналізу текст репрезентує ключові поняття змісту навчання, чи має необхідний світоглядний і виховний потенціал, чи відповідає життєвим потребам і можливостям суб'єктів навчання. За дотримання цих вимог дискурсивна освітня діяльність стає ефективним механізмом "відтворення і модернізації соціальної реальності і культури. Освітньо-педагогічний дискурс при такому розумінні може трактуватися як відносно стійка система мовленнєвих і мисленнєвих стратегій, спрямованих на конвертування інформації в знання і досвід, а також їх передачу з покоління в покоління..." [4, с. 28].

При цьому функція породження нових смислів не витісняє інші, а гармонійно співіснує з ними. Якщо функція передачі константної інформації забезпечує стабільність і системність навчального процесу, розвиває пізнавальне мислення (знання для себе), то функція породження нових смислів є рушійною силою пізнання, оскільки розвиває комунікативне мислення (знання для інших).

У зв'язку з цим навчальний текст сприймається як "багатомовне" утворення (у розумінні Ю.М. Лотмана), у якому зіштовхуються різні мови, і в результаті зіткнення породжуються нові смисли. При цьому операція породження смислів невіддільна від константної інформації, змісту вихідного тексту. Тут варто перейти вже на більш конкретний рівень і говорити про так звані локально актуальні навчальні тексти, що притаманні логіці реальної дискурсивної практики в межах конкретних навчальних предметів чи певної галузі підготовки. Так, оскільки текст є насамперед категорією лінгвальною, одиницею найвищого рівня мовної системи, відповідно, на його прикладі можуть розглядатися одиниці різних рівнів мовної системи – насамперед лексеми, синтагми, речення, дещо рідше фонеми і морфеми.

Методологічно аналіз мовних одиниць може проходити різними шляхами: в освітньому процесі немає жорстких канонів, особливо якщо він виходить на вищий творчий рівень. Водночас навряд чи можна заперечувати той факт, що так чи інакше він відбувається в межах базових для всіх мовних одиниць відношень: синтагматичних і парадигматичних, горизонтальних і вертикальних. Якщо ж говорити про тактику пошуку, то природніше і доступніше розглядати мовні знаки в поєднанні, що породжують синтагми різного ступеня складності, наприклад крокуючи від макро- до мікрорівнів або ж, навпаки, від мікро- до макрорівня. У тексті як знаковому утворенні закономірно можна виділити всі одиниці мовної системи: так, щоб передати певний факт дійсності, достатньо одного речення, для побудови якого необхідні слова, які потрібно поставити в певній граматичній формі (словоформі), що утворюється за допомогою морфем, морфеми ж складаються з фонем.

Парадигматичні відношення дещо складніші для сприйняття, оскільки передбачають пошук нелінійно розташованих однорідних одиниць і на цій основі встановлення спільного і відмінного. Поєднання синтагматичного і парадигматичного підходів, по горизонталі і вертикалі, дозволяє розширити видноколо пізнання і надати навчальному дискурсу динаміки.

Крім того, кожен текст включає в себе систему інших маркерів – стилістичних, жанрових, історичних, культурно універсальних і культурно специфічних, які утворюють різноманітні конфігурації значеннєвих елементів і відкривають додаткові можливості інтерпретації.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Розмежування навчального тексту і навчального дискурсу є методологічно виправданим, оскільки перший є статичним утворенням із усталеною і завершеною формою, результатом діяльності, яка за певних умов спонукає до іншої діяльності – дискурсивної, що увиразнює динамічний характер освітнього процесу, який розгортається у просторі й часі. Логіка розгортання навчального дискурсу спочатку відбувається навколо константної текстової інформації (змістової і формальної), яка відповідно слугує підґрунтям для творчої інтерпретації тексту суб'єктами пізнання. Дискурсивна діяльність, у свою чергу, сприяє появі зустрічних (вторинних) текстів.

Продуктивним видається методичний бік проблеми із залученням конкретних навчальних текстів і представлення технології розгортання навчальних дискурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Е.П. Учебный текст и текстовая деятельность в образовательном процессе / Е.П. Александров // Вестник Таганрогского института управления и экономики. – 2015.– № 2. – С. 130–135.
2. Бабайлова А.Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку / А.Э. Бабайлова. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 152 с.
3. Демьянков В.З. Текст и дискурс как термины и как слова быденного языка / В.З. Демьянков // Язык. Личность. Текст : сб. ст. к 70-летию Т.М. Николаевой // Ин-т славяноведения РАН; [Отв. ред. В.Н. Топоров]. – М. : Языки славянских культур, 2005. – С. 34–55.
4. Кожемякин Е. Образовательно-педагогический дискурс / Е. Кожемякин // Современный дискурс-анализ: Типы дискурсов: теоретические описания Электронный журнал. – Выпуск 2, том 1, 2010. – С. 27–47. Режим доступа: http://discourseanalysis.org/ada2_1.pdf.
5. Мальцева Л. Понятие “учебный текст” в научной литературе / Л. Мальцева // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. : Філологічні науки. – 2010. – Вип. 89 (5). – С. 131–135.

REFERENCES

1. Aleksandrov E.P. Uchebnyi tekst y tekstovaiia deiatelnost v obrazovatelnom protsesse / E.P. Aleksandrov // Vestnyk Tahanrozhskoho ynstytuta upravleniia y ekonomyky. – 2015.– № 2. – S. 130–135.
2. Babailova A.Э. Tekst kak produkt, sredstvo y ob'ekt kommunykatsyy pry obuchenyy nerodnomu yazyku / A.Э. Babailova. – Saratov : Yzd-vo Saratovskoho un-ta, 1987. – 152 s.
3. Demiankov V.Z. Tekst y dyskurs kak termyny y kak slova obydennoho yazyka / V.Z. Demiankov // Yazyk. Lychnost. Tekst : sb. st. k 70-letyiu T.M. Nykolaevoi // Yn-tslavianovedeniya RAN; [Otv. red. V. N. Toporov]. – M. : Yazyky slavianskykh kultur, 2005. – S. 34–55.
4. Kozhemiakyn E. Obrazovatelno-pedahohycheskyi dyskurs / E. Kozhemiakyn // Sovremennyi dyskurs-analyz: Tyry dyskurov: teoretycheskye opysaniya Elektronnyi zhurnal. – Выпуск 2, том 1, 2010. –S. 27–47. Rezhym dostupu: http://discourseanalysis.org/ada2_1.pdf.
5. Maltseva L. Poniatye “uchebnyi tekst” v nauchnoi lyterature / L. Maltseva // Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho univertsytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Ser. : Filolohichni nauky. – 2010. – Vyp. 89 (5). – S. 131–135.

Дата надходження до редакції 25.09.2017

УДК 81-115'111'161.2

ОНТОЛОГІЯ ПОЛЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі англійської та української мов)

КАУСТОВ А.В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті доведено, що полемічний дискурс – це публічне вербальне зіткнення, у ході якого, порушуючи етичні правила комунікативної взаємодії, автор реалізує дві цілі – понизити соціальний статус опонента та залучити на свій бік аудиторію. Виявлено, що метафоризація полеміки в мовній практиці вказує на її силове осмислення через сенсомоторний досвід фізичного зіткнення і визначає представлення опонента як перешкоди для автора та зумовлює позначення полеміки в термінах конфлікту, боротьби, війни й агресії, що не означає тотожності цих феноменів, адже полеміка задіює вербальні знаряддя зіткнення, які не вбивають безпосередньо, на відміну від фізичних. Виокремлено двох адресатів полемічного дискурсу – опонента та аудиторію, необхідних для досягнення цілей автора – понизити соціальний статус опонента та переконати аудиторію, яка виступає в ролі арбітра, у слушності його поглядів.

Ключові слова: полемічний дискурс, вербальне зіткнення, конфлікт, агресія, дифамація.

KAUSTOV Andrii Victorovich

Senior Lecturer,

Kyiv National Linguistic University,

e-mail: kaustov@ukr.net

POLEMIC DISCOURSE ONTOLOGY: COMPARATIVE ASPECT (in English and Ukrainian)

Introduction. The paper focuses on the concept of polemic discourse as public verbal collision in the process of which the author breaks the principles of ethical communication in order to realize certain tasks. In verbal practice metaphor of polemics reveals its power based on the physical collision sensory-motor experience. **Purpose.** The paper aims to highlight the conceptual understanding of public verbal collision that is grounded on the image schema of BLOCKING, which means making the opponent face some obstacle, and COUNTERATTACK, that illustrates the way of collision of two equally powerful opponents whose character of attacks is different. **Methods.** The methodology of the given research is based on comparative, conceptual and linguocognitive methods of characterization the mechanisms of conducting the debate to achieve certain results in polemic discourse verbalized in English and Ukrainian. **Results.** Studying the mechanism of polemic discourse, the paper emphasizes that BLOCKING predetermines the strategy reasoning to make the opponent look like some obstacle for the author. COUNTERATTACK reflects the interactive character of verbal collision between the participants of the debate, and author and opponent change their parts from time to time. It is proved that sensory-motor factors influence the verbalization of the collision polemic power which is realized in such notions as conflict, fight, war and aggression. During their debate the opponents use so called verbal collision weapons which hit but don't kill physically. **Conclusion.** The paper identifies the participants of polemic discourse: sender and two addressees (opponent and listeners). The sender, who is the author of polemic discourse, stands for different social institutions' points of view. His main tasks are the following: to lower the social status of the opponent and to get as many as possible supporters among the listeners. Like the author the opponent is explicated in the polemics as the person who states the opinion of different institutions. Listeners become arbitrators who take the decision about the winner of the debate.

Keywords: polemic discourse, verbal collision, conflict, aggression, image schema.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Полемічний дискурс потребує окремого ґрунтового вивчення з огляду на його стильову специфіку та важливу роль в сфері комунікативних конфліктів. Особливо актуальним видається зіставне вивчення полемічного дискурсу на матеріалі різних лінгвокультур. Принципи побудови українського та англійського полемічного дискурсу досі не порівнювали, що й зумовлює актуальність пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У європейській науковій традиції феномен полемічного дискурсу передусім пов'язують з ескалацією вербальних конфліктів (Дж. Ландер [23]; М. Прендергаст [28]; Дж. Сауткомб, А. Суербаум, Б. Томпсон [29]). Феномен полеміки в дослідженнях розглядають здебільшого в історичному контексті з перерахуванням імен визначних авторів та їхніх творів, прецедентів використання [23; 29], через призму порушення правил етики та логіки [5; 17; 19], але без всебічного визначення онтологічних характеристик і функціональних особливостей явища. Такий підхід зумовлений, на думку дослідників [17, с. 235], негативним ставленням до порушення полемікою етичних норм комунікативної взаємодії. На тлі такого обмеженого потрактування досліджуваного феномену набуло актуальності виокремлення його онтологічних характеристик задля визначення основних способів розв'язання вербальних конфліктів у різних лінгвокультурах.

Мета статті полягає у виявленні онтологічних характеристик полемічного дискурсу в зіставному аспекти на матеріалі англійської та української мов.

Обрана мета передбачає виконання таких **завдань**:

- зіставити рецепцію полемічного дискурсу на рівні наївної та наукової картин світу;
- виявити підґрунтя концептуальної метафоризації полеміки;
- встановити доконцептуальний та концептуальний рівень полемічних дій;
- диференціювати полеміку на тлі інших конфліктних дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виокремлення наріжних онтологічних характеристик полеміки можливе через зіставлення рецепції цього явища на рівні двох картин світу: наївної, зафіксованої в лексикографічних джерелах, і наукової, представленої в дослідженнях. В обох картинах розрізняємо *полеміку як явище* [5; 13] та *еристику як спосіб її практичної реалізації*, яка передбачає застосування нечесних засобів, таких, як *брехня чи використання софізмів* [17, с. 234; 27, с. 276]. Поняття *полеміка* позначає явище ширшого порядку, ніж *еристика*, адже охоплює всі жанрові інваріанти текстів полемічного змісту, які застосовують у політичному, релігійному, науковому, публіцистичному мовленні [19, с. 112]. Натомість поняття *еристика* позначає лише її домінуючу практику вербалізації [17, с. 234; 27, с. 276].

Загальна тенденція вживання понять *полеміки* та *еристики* вказує на їхню концептуальну метафоризацію, що виявляється в силовому осмисленні через категорії боротьби, війни та агресії [18, с. 680; 19, с. 112; 23, с. 11; 29, с. 4]. В основі цієї метафоризації, яка зумовлює розпливчатість поняття полеміки та складність виокремлення її онтологічних характеристик, лежить зіставлення явищ за принципом подібності або асоціації, які дозволяють представляти ментальні процеси за допомогою базових – фізичних і матеріальних – явищ [10, с. 55].

Термін *еристика*, що належить до античної риторики [27, с. 276], має давніше походження за полеміку. Його витoki пов'язують з поглядами Платона й Аристотеля, які метафоризували процес вербального зіткнення через концептуальні метафори *боротьби* та *війни*. Так, у діалозі “Евтидем” Платон порівнює еристику як з *тілесною боротьбою*, так і з *битвою* у важкому озброєнні [11, с. 158]. Описуючи еристику в діалозі “Теетет”, він використовує військові терміни тієї доби, називаючи адресанта *пелтастом-найманцем* (легкий піхотинець у Давній Греції) [12, с. 220–221], а власне еристику – *атакою із засідки*, яка для адресата завершується *полоном* і викупом [12, с. 220–221]. Схожим чином еристику метафоризує й Аристотель, який порівнює її з *боротьбою, змаганням борців нечесними засобами* [2, с. 555]. Зазначена Аристотелем

спрямованість еристики на порушення етичних норм зумовила пейоративну рецепцію цього феномену в науковій традиції загалом і, як наслідок, не дозволила їй набути статусу цілісної школи [17, с. 235].

Метафоризація поняття еристики, започаткована Платоном і Аристотелем, поширюється й на наївні мовні картини світу, що підтверджує сучасне потрактування еристики в англійських та українських лексикографічних джерелах в подібних метафоричних термінах, пор., *еристика* (книжн.) – мистецтво **сперечатися**, *полемізувати* [34, с. 485] і *eristic – the art or practice of disputation and polemics* [36]. В основі обох визначень лежить ідентифікація визначення слова як *суперечки* або диспуту/*dispute*, які метафоризуються через семи *боротьби* 'fight' в англійській мові та *змагання* в українській, пор. англ. *dispute – to fight in order to take control of (something)* [36] і укр. *суперечка – словесне змагання* [35, с. 845].

Поняття *полеміка* потрапило до англійської та української мов у добу Реформації з грецької мови через французьку [37; 33, с. 488] і набуло значення "*гострої суперечки – controversy*" [23, с. 10; 29, с. 3]. Варто наголосити на посиленні силового осмислення цього явища порівняно з античною метафоричною рецепцією еристики як практики полеміки, адже у давньогрецькій *polemos* означало *війна* [37; 33, с. 488].

Реформаційна метафоризація полеміки в термінах силового протистояння зберігається в її сучасній рецепції в англійській наївній картині світу через мовні одиниці, які акцентують її агресивний характер. Так, полеміку *polemic* тлумачать як *агресивну атаку* (*aggressive attack*) і *агресивного суперечника* (*aggressive controversialist*) у наступному визначенні: "*Polemic – an aggressive attack on or refutation of the opinions or principles of another. 2: an aggressive controversialist*" [36]. Натомість в українській наївній картині світу зберігається антична рецепція полеміки як *суперечки*, яка визначається як *змагання*, що спричиняє невизначеність обсягу поняття порівняно із суміжними виявами вербальних зіткнень, пор.: "*Полеміка – суперечка* в пресі, на зборах, диспуті тощо під час обговорення яких-небудь наукових, політичних, літературних тощо питань [32, с. 64] і *суперечка – словесне змагання між двома або кількома особами, у якому кожна зі сторін обстоює свою думку, правоту; спір*" [35, с. 1031].

Аналогічна метафоризація поняття *полеміки* в силових термінах відбулася й у науковій парадигмі [23, с. 11], де полеміку інтерпретують через *військову метафору*; її письмову реалізацію завжди кваліфікували як *зброю*, що її використовує *один табір проти іншого* [23, с. 11]. Полеміка – це протилежність діалогу або *переговорів*: мова незгоди використовується з метою швидше *знищити опонента*, ніж переконати його [23, с. 11]. Як наслідок метафоризації поняття *полеміка*, у його осмисленні дослідники часто використовують терміни, які відповідають концептуальним метафорам боротьби та війни. Для англійської мови характерні такі одиниці, засновані на військовій метафорі: *armed conflict* (збройний конфлікт), *matter of life* (справа життя), *war* (війна), *win* (перемогати), *destroy* (знищувати) [18, с. 269–270]; *partisans* (партизани), *fight* (боротьба), *enemy is defeated* (ворога переможено), *surrender* (здаватися) [19]. В українському полемічному дискурсі поширені такі метафори: *супротивник*, *протиборство*, *перемога*, *захист позиції* [13, с. 15].

Метафоризація розуміння полеміки та еристики свідчить про силові витoki їхнього походження від поняття фізичного зіткнення. Різноманіття виявлених метафор, що пояснюють поняття полеміки, зумовлює необхідність пошуку єдиного джерела її осмислення, що зумовлює звернення до сенсомоторного досвіду людини, оскільки він є первинним і базовим для формування системи понять, якими оперує людина [22, с. 63].

Основним критерієм для виокремлення до концептуального рівня онтології полемічних дій стають характеристики комунікативної взаємодії автора й опонента, адже для еристики як практики полеміки притаманна не кооперація, а *зіткнення* між автором і опонентом [5, с. 52; 13, с. 15; 23, с. 11]. Ураховуючи, що полеміка завжди передбачає існування опонента,

який перешкоджає автору в переконанні аудиторії, полеміку співвідносимо з двома образ-схемами: БЛОКУВАННЯ / BLOCKAGE та ПРОТИДІЯ / COUNTERFORCE [21, с. 45–46].

БЛОКУВАННЯ означає перешкоджання силовим спробам взаємодіяти з об'єктами та суб'єктами в навколишньому середовищі [21, с. 45]. Так, коли дитина вчиться повзати, її рух в певних напрямках блокує стіна, що зумовлює її рух в іншому напрямку: вона намагається обійти перешкоду або ж подолати її за умови наявності відповідної сили [21, с. 45]. Досвід блокування включає в себе шаблон, який постійно повторюється протягом нашого життя і який представлено у вигляді вектора сили, перешкоди та будь-якої кількості можливих векторів подальшого руху [21, с. 45]. Отже, образ-схема БЛОКУВАННЯ відбиває такі характеристики полеміки: представлення *опонента як перешкоди* для переконання автором аудиторії та *заперечення діалогу* між ними. Осмислення *опонента як перешкоди* зумовлено тим, що він постає не стільки як особистість, скільки як уособлення інституцій, погляди яких він представляє [5, с. 264; 18, с. 270]. Відношення БЛОКУВАННЯ як основа полеміки передбачає відсутність зворотної реакції *опонента-перешкоди*, що корелює із *запереченням діалогу* в полеміці, мета якої – понизити соціальний статус супротивника – визначає загальну асиметрію комунікативних дій, що перешкоджає порозумінню між автором та опонентом [6, с. 41]. Наслідком комунікативної асиметрії в полеміці виступає парадокс використання текстів, діалогічних за формою, які, проте, унеможливають взаємодію, а також текстів, які, на перший погляд, мають нейтральний характер, а насправді є провокаційними та полемічними [29, с. 6]. Названа асиметрія комунікативних дій підтверджується історичною полемічною практикою з прецедентами односторонніх комунікативних дій, без вербальної участі опонента, до прикладу полеміка раннього християнства проти юдеїв [16], спрямована на вербалізацію негативного релігійного статусу юдаїзму. Таким чином, потрактування опонента як перешкоди в поєднанні з метою полеміки – вербалізацією його негативного соціального статусу, визначає єдиний спосіб дій відносно опонента як перешкоди: його вербальне усунення.

Образ-схема ПРОТИДІЯ / COUNTERFORCE в перекладах українською мовою відповідає англійському терміну досл. “протисила”, який М. Джонсон [21, с. 46], використав із закону Ньютона, який українською мовою перекладають як *закон дії та протидії*. За цим законом, дії двох матеріальних тіл одне на одне рівні за величиною і протилежні за напрямком, що, за М. Джонсоном, ілюструється одночасним зіткненням рівних за силою футбольних гравців, які не можуть подолати один одного [21, с. 46]. У полеміці ПРОТИДІЯ виявляється в осмисленні альтернативного щодо *блокування* вербального зіткнення між учасниками, за якого автор і опонент поперемінно змінюють свої ролі, що зумовлює вилучення захисного сценарію вербальної поведінки, бо полеміка передусім спрямована на *напад* – пониження статусу опонента. Як наслідок, відношення ПРОТИДІЯ передбачає в полеміці дію, яка породжує зворотну реакцію, і процес зіткнення повторюється до моменту завершення полемічних дій [23], тобто усунення *перешкоди*.

З урахуванням досліджень історичної практики полеміки [16; 23; 26; 29] як вербального зіткнення, заснованого на фізичному, виділяємо дві схеми їхнього співвідношення: *субститутивну* та *паралельну*. *Субститутивна* схема зіткнення трактує полеміку як замітник фізичної протидії, адже “ті, хто атакують вербально, не мають потреби це робити в дійсності” [29, с. 5]. Відповідно полеміку розглядають як засіб, що запобігає фізичному зіткненню [там само], що не означає, що вона як явище вербального порядку має менш значущі наслідки порівняно з фізичною протидією, адже з огляду на її публічний характер вона може завдати більшої шкоди суспільному статусу опонента, ніж дії фізичні [26, с. 107]. *Паралельна* схема співвідношення вербального та фізичного зіткнення передбачає їхню одночасну реалізацію, коли “насильство перестає бути стилістичною метафорою, але стає описом дійсності, а полеміка перестає відрізнятися за своїми результатами від інших форм взаємодії” [29, с. 6]. Паралельна схема посилює концептуальну рецепцію полеміки в мовленні, спричинену практикою її використання задля обґрунтування та ескалації фізичного зіткнення – релігійних війн [15, с. 5–6].

Сенсомоторні витоки осмислення полеміки протидії та блокування в науковій традиції зумовлюють її потрактування як різновиду конфлікту – одного з *видів соціальних стосунків*, які характеризуються *станом зіткнення* між окремими індивідами або групами людей, викликаного протилежними інтересами, що пронизує всі сфери суспільних відносин і людської діяльності [8, с. 301]. Із-поміж різновидів зіткнення конфлікт вирізняється своєю інтенціональністю й міжперсональним характером [1, с. 101–102; 7, с. 184]. У межах концептуальної ієрархії конфлікт слугує поняттям загального рівня, підпорядковуючи всі різновиди не випадкових міжперсональних зіткнень, викликаних протилежними інтересами [1, с. 101–102; 7, с. 184], від комунікативних конфліктів на рівні суперечки та її різновидів [1, с. 99; 7, с. 236–238]: дискусії, диспуту, полеміки – до війни як різновиду збройного конфлікту. Підтвердженням рецепції конфлікту як поняття ширшого за полеміку відповідає його потрактування в найвних картинах світу європейських мов, адже термін конфлікт походить від латинського слова *conflictus* ‘зіткнення’ [33, с. 560], значення якого відповідає однойменній дії, визначальній також і для полеміки. Загальний синонімічний ряд терміна *конфлікт*, виведений дослідниками, що охоплює слова *суперництво, боротьба, війна, битва, змагання, сварка, суперечка, скандал*, також вказує на зазначену поняттєву і концептуальну ієрархію, де *конфлікт* виступає в ролі поняття загального рівня [7, с. 16]. Отже, в межах ієрархії явищ *конфлікт* і *полеміка* співвідносяться як рід і вид.

Широта спектру можливих видів зіткнення, підпорядкованих конфлікту, диктує необхідність виокремлення наріжних характеристик полеміки як його вербального різновиду. Враховуємо прийняту в науковій традиції структуру конфлікту, що дозволяє встановити подібність полеміки до інших видів конфліктних дій через *учасників, умови, об’єкт*, а також її специфіку через *дії, предмет, функції* [1, с. 100–101; 7, с. 182–185].

Учасники – безпосередні, союзники і ті, хто зацікавлені в підтримці однієї зі сторін [14, с. 16], – однакові для полеміки та інших видів конфліктних дій: фізичних і концептуальних. Учасники полеміки – автор, опонент і аудиторія – одночасно беруть участь не тільки у зіткненні вербальному, а й у його інших різновидах – фізичному та концептуальному, адже причини виникнення полеміки як комунікативного конфлікту охоплюють сфери суспільних відносин і людської діяльності. Так, у добу Реформації релігійний конфлікт – міжконфесійне зіткнення – не обмежувався лише вербальними діями, а й передбачав також дії фізичні, що включали переслідування й вбивство опонентів, релігійні війни; дії концептуальні, що виявлялися в ухваленні законів щодо обмеження чи надання релігійних прав, уведення цензури [Petegree 2005]. У всіх цих випадках конфліктів учасники були спільними для кожного з видів дій, а полеміка виконувала роль знаряддя обґрунтування й ескалації конфлікту.

У контексті полеміки суспільні відносини й сфери людської діяльності передбачають певні *умови* зіткнення, спільні з іншими різновидами конфліктних дій, під якими розуміють обставини, що визначають характеристики процесу конфлікту загалом [7, с. 158]. Полеміка як явище комунікативного порядку породжена соціальними чинниками формування та здійснення мовної практики певного періоду – освітою, етикетом, цензурою [23], які також впливають на інші сфери.

Подібність полеміки до інших видів конфліктних дій зумовлена причинами зіткнення, які в полеміці ніколи не відповідають явищам суто мовного порядку, корелюючи з глобальними проблемами в соціумі – політичними, релігійними, філософськими, етичними та естетичними [23], що також засвідчує ієрархічну підпорядкованість полемічного зіткнення суміжним явищам соціального порядку.

Полеміка як різновид конфліктного зіткнення найяскравіше виявляє свої особливості на рівні дій [7, с. 15], які становлять наріжний компонент виокремлення полеміки серед суміжних явищ конфліктного характеру. Зіткнення як основа конфліктів, визначає їхню класифікацію *за метою*

дій, яка виявляється у двох різновидах конфліктів – деструктивному та конструктивному [24]. Для деструктивного конфлікту характерні дії, спрямовані на ескалацію й знищення опонента (дослівно чи в переносному значенні) [24, с. 31]. Натомість конструктивному конфлікту притаманна зацікавленість обох сторін у коопераційному вирішенні проблеми [24, с. 31]. Враховуючи зазначений поділ дій в конфлікті *за метою* на деструктивні та конструктивні, специфіка полеміки виявляється у змішаних деструктивно-конструктивних характеристиках дій, що зумовлено цілями автора понизити статус опонента та залучити аудиторію на свій бік [5]. Відповідно до видів конфліктів визначаємо конфронтаційний характер полеміки за метою автора понизити соціальний статус опонента, а коопераційний характер полеміки виявляється в залученні аудиторії на бік адресанта.

Специфіка полеміки як різновиду конфліктних дій визначається її *предметом*, тобто об'єктивно наявною або уявною проблемою, заради вирішення якої відбувається зіткнення сторін [1, с. 101]. У полеміці *предмет* конфлікту набуває експліцитного вербального вираження. До прикладу, у добу Реформації предмет конфлікту – міжконфесійне зіткнення – всебічно описується мовними засобами на позначення теологічних догм, релігійних обрядів, ієрархії церков, відступництва [38, с. 243–245; 39, с. 1024–1026; 41, с. 27–28; 44, с. 5–6].

Диференціація полеміки на тлі інших конфліктних дій здійснюється з опертям на її *функції*, адже полеміка передбачає не просто опис конфліктного зіткнення, а й один із способів його вирішення – “ідеальний образ *результату*, який мають учасники конфліктної взаємодії, і котрий в кінцевому рахунку, визначає його (*конфлікту* – А.К.) спрямованість” [7, с. 159]. З огляду на свій домінуючий конфронтаційний характер полеміка виконує дві основні функції у складі довільних конфліктів вищого порядку – релігійних, політичних, збройних – та їхньому вирішенні: *обґрунтування та ескалацію* [Southcombe 2015]. Зазначені функції відповідають універсальним механізмам залучення груп до конфлікту: висування і прийняття тези про те, що він має привести до змін на краще; ескалації конфлікту шляхом перетворення вербального зіткнення у фізичне через демонізацію опонента та сакралізацію і легітимізацію насильства [9, с. 23]. Обґрутовуючи необхідність конфлікту та посилюючи його, полеміка автоматично визначає єдиний спосіб його вирішення: вербальне “знищення” опонента шляхом експонування його негативного суспільного статусу. Підтвердженням функцій полеміки *обґрунтування та ескалації* конфліктів слугує суспільна практика доби Реформації, де полеміку визначають одним з основних вербальних засобів обґрунтування релігійних конфліктів та подальшої їхньої ескалації у вигляді фізичних зіткнень – сутичок, повстань та релігійних війн [15, с. 5–6].

Сенсомоторний досвід фізичного зіткнення, який лежить в основі концептуальної метафоризації полеміки і суміжних явищ силового характеру – *боротьби, війни і агресії* – зумовлює їхнє уподібнення.

Метафоризація полеміки як *боротьби* у вузькому потрактуванні через асоціацію з грецькими традиціями однойменного виду спорту, вжита Платоном і Аристотелем щодо *полемічної практики еристики*, акцентує увагу на *індивідуальному* зіткненні опонентів, таким чином зменшуючи масштабність цього феномену [2, с. 555; 11, с. 158]. Пейоративна рецепція полемічної практики також вербалізується через метафоричне зіставлення з боротьбою, чому слугує вказівка на порушення нею *правил змагання*, де борець використовує *нечесні методи боротьби* [2, с. 555]. Водночас асоціативний ряд із спортом передбачає вилучення з такого зіткнення фізичної *смерті* опонента-перешкоди. Укоріненість метафоричного потрактування еристики як практики полеміки в термінах спортивної боротьби *суперечки-змагання* спостерігаємо і в сучасних лексикографічних джерелах [34, с. 485; 36].

Метафоризація полеміки як *війни* змінює концептуальний спосіб її бачення, адже, на відміну від спортивної боротьби з визначеними учасниками, правилами й обсягом дій, війна як суспільна практика має необмежену кількість способів реалізації, на що вказує відсутність однозначного визначення феномену війни [20]. Навіть вербалізація архаїчних поглядів, втілених у міфологіях,

підтверджує, що війна – це даність, стан, настільки нерозривно пов’язаний з повсякденням, що не має пояснення і не потребує рефлексії, аналогічно до рутинної дії споживання їжі [9, с. 14]. Єдиними незмінними характеристиками війни в мовній рецепції явища як в наївній картині світу англійською та українською мовами [36; 37; 32], так і в наукових дослідженнях [20], залишаються два параметри – *масштабність зіткнення* і *зброя*. На доконцептуальному рівні потрактування феномену війни спостерігаємо обтяження сенсомоторного зіткнення зброєю, тобто фізичним знаряддям, за допомогою якого суб’єкт діє на ворога як перешкоду.

Осмилення полеміки в термінах війни пов’язане з еволюцією засобів її ведення через перехід від потрактування зброї як фізичного знаряддя, за допомогою якого вбивають, до концептуальної сутності, тобто як *довільного виду знаряддя*, яке використовується у війні задля перемоги над опонентом [37; 32, с. 443]. Про таке переосмилення свідчать тлумачення лексем *weapon* – *зброя* в англійських та українських словниках, пор.: англ. *an instrument of any kind used in warfare or in combat to attack and overcome an enemy* [37] й укр. *знаряддя для нападу чи оборони. Сукупність засобів для ведення війни, бою* [32, с. 443]. В англійському визначенні лексеми *weapon* довільний характер позначуваного знаряддя експлікується словосполученням *instrument of any kind*, із семантикою необмеженості засобів ведення війни. Натомість в українськомовному визначенні словосполучення *сукупність засобів* не прецизує характеристик зброї, що відповідає її концептуальній довільності. Концептуалізація в мовній практиці зброї як будь-якого знаряддя створює основу для залучення метафори війни до всіх без винятку інваріантів міжперсонального зіткнення, зокрема й вербального: суперечки і полеміки. Саме це фіксують англійські та українські лексикографічні джерела, подаючи крім дослівного визначення війни як збройного зіткнення й переносне як стан ворожнечі, пор.: англ. *fig. any kind of active hostility* (перен. ‘будь-яка активна ворожість’) [37] і укр. перен. *стан ворожнечі між ким-небудь* [32, с. 186].

Метафоризації полеміки в категоріях воєнного зіткнення сприяла й еволюція концептуальної рецепції слова як зброї, яка поступово почала набувати дослівного потрактування, свідченням чого є використання воєнної пропаганди як знаряддя ведення війни в модерний період [20]. Підтвердженням важливості зазначеної концептуальної метафоризації полеміки слугує її рецепція в добу Реформації. Тогочасні англійські та українські автори-полемісти прирівнюють процес зіткнення вербального із збройним, пор.: *Malicious tongues, though they haue no bones, Are sharper then swordes, ... and cut throtes* “Злі язики, незважаючи на те, що не мають кісток, гостріші за мечі і перерізають горлянки” [43, с. 157] і *А ижъ в тоє писанє за великимъ мушнемъ, а на болше за росказанемъ некто отъ худыхъ простаковъ вдался..., власне якъ плохий а голый за збройного рыцера воевати*” [38, с. 238]. Прирівнювання вербального й збройного зіткнення в наведеному англійському прикладі полемічної публіцистики реалізується через ототожнення слова та зброї шляхом зіставлення значень номінативної одиниці *tunges* на позначення язика як органу мовлення і *swordes* на позначення меча, тобто холодної зброї. Натомість в українськомовному фрагменті прирівнювання вербального і збройного зіткнення ґрунтується на сполученні значення іменника *писанє*, який позначає полемічний текст, та групи присудка *за збройного рыцера воевати* з семантикою військових дій.

Ототожнення зіткнення вербального зі збройним в англійському полемічному дискурсі доби Реформації ілюструється також текстом мирного договору в памфлеті М. Марпрелата, який мав формально знаменувати завершення вербальної “війни” між автором-пуританином та апологетами англіканізму: “*Conditions of Peace to be inuiolable kept for euer, betweene the reverend and worthy master Martin Marprelate gentleman on the one partie, and the reuerend fathers his brethren, the Lord bishops of this lande*” (“Умови миру, які мають бути непорушні назавжди, між преподобним та достойним паном Мартином Марпрелатом джентельменом з однієї сторони, та преподобними отцями його браттями, лордами єпископами цієї землі”) [42, с. 48]. У наведеному уривку словосполучення *conditions of peace* ‘умови миру’ наслідують тексти мирних договорів, що посилює сприйняття полемічного зіткнення в термінах війни.

Порівняння полеміки і війни виявляє їхні спільні й відмінні риси. До спільних концептуальних характеристик, які спричиняють вербальне ототожнення полеміки та війни, належать цілі, які передбачають усунення перешкоди. Подібність полеміки та війни виявляється в прирівнюванні полемічного опонента до ворога, а пониження соціального статусу опонента – до фізичного знищення супротивника під час військових дій. Натомість залучення аудиторії на бік автора корелює в полеміці з воєнним захопленням території та підкоренням населення, яке на ній проживає: “ми атакуємо його позиції (опонента – А. К.) та захищаємо свої власні. Ми захоплюємо територію і втрачаємо її. ... Якщо ми переконані, що позицію не можна відстояти, ми можемо її полишити й обрати новий напрям наступу. Багато чого, що ми реалізуємо в суперечці, частково структуроване поняттям війни” [22, с. 128].

На рівні засобів реалізації уподібнення полеміки й війни спирається на порушення ними етичних норм. Полеміка не має обмежень у виборі вербальних засобів своєї реалізації, включно з використанням інвектив та вульгаризмів [28], а війна не має обмежень у виборі будь-яких засобів – фізичних, концептуальних чи вербальних, порушуючи, як і полеміка, етичні норми. Водночас метафоричне уподібнення полеміки до війни не означає тотожності цих феноменів, адже полеміка залучає вербальні знаряддя зіткнення, які не вбивають безпосередньо, на відміну від фізичної зброї під час воєнних дій.

На рівні реалізації спостерігаємо дві відмінності між полемікою і війною: *перша відносно аудиторії*, яку в полеміці автор намагається залучити як союзника до боротьби з опонентом [5, с. 175], а війна залежно від цілей припускає потрактування населення як перешкоди [30]; *друга за сферами використання*: на відміну від війни полеміка може бути як наслідком, так і знаряддям вирішення естетично-світоглядних конфліктів, а тому маємо літературну, філософську полеміку, а не війну.

Воєнні метафори, притаманні полеміці, не сприяють пошуку компромісів, адже конструюють рецепцію дійсності як конфлікт [3, с. 28], тобто різновид соціальної взаємодії, викликаний зіткненням протилежних інтересів. Тому концептуалізація дійсності в термінах війни свідчить про домінування в свідомості автора конфронтаційного сценарію дій [3, с. 28], що підтверджує роль полеміки не як способу вирішення комунікативних конфліктів, а їхнього посилення.

Характер полемічного зіткнення, спрямований на пониження суспільного статусу опонента, визначає уподібнення полеміки до агресії, тобто довільної цілеспрямованої дії, яка має на меті спричинити шкоду іншій живій істоті [4, с. 26]. Поза тим, не можна погодитися з ототожненням цих феноменів, адже полеміка передбачає не тільки завдання шкоди опоненту, а й кооперацію з аудиторією [5, с. 175]. Незбіг названих феноменів відзначаємо також на рівні притаманних їм дій: фізичні та вербальні – для агресії і лише словесні – для полеміки. Залучення вербальної агресії в полеміці поєднується з безапеляційним утвердженням домінантної позиції адресанта як безумовного авторитета для решти учасників – опонента й аудиторії [6, с. 36]. Домінування адресанта в полеміці зумовлює диспропорцію способів впливу на аудиторію: оскільки агресія в полеміці безаргументативна [6, с. 36], то наголос ставиться на аспекти емоційного впливу, в основі яких лежить принцип комунікативного домінування, спрямованого на заперечення можливого діалогу між автором та опонентом [там само, с. 41].

Використовуючи вербальну агресію задля дифамації опонента, полеміка порушує бінарну модель *агресор (той, хто нападає) – жертва (об'єкт нападу)*, де адресанта і адресата загалом розглядають як агресора та жертву [6, с. 23], адже мета полеміки – понизити статус опонента – породжує обопільний характер агресії, де кожен з учасників діє передусім не задля самозахисту, а задля пониження суспільного статусу супротивника. Порушенню зазначеної бінарної моделі *агресор – жертва* сприяє і нівелювання поняття ініціатора, оскільки автори-полемісти традиційно розглядають опонента в цій ролі, звинувачуючи його в зіткненні на рівні дій, які передували полеміці [39, с. 1014; 40, с. 11].

Отже, можемо зробити висновок, що полеміка уподібнюється до агресії внаслідок використання останньої як основного способу вербальних дій, спрямованих на пониження статусу опонента. Водночас відмінність полеміки від агресії полягає в застосуванні останньою не тільки вербальних, а й фізичних дій, тоді як полеміка обмежена лише словесними діями. Крім того, полеміка використовує також коопераційні способи взаємодії з аудиторією, не характерні для агресії.

Таким чином, осмислення полеміки в термінах боротьби, війни і агресії виявляє такі нарізні характеристики досліджуваного феномену як порушення в полеміці комунікативної етики, відсутність обмежень у виборі мовних засобів та масштабність вербального зіткнення. Водночас відмінності між названими явищами полягають в обмеженні полеміки вербальною реалізацією, натомість війна й агресія припускають фізичне зіткнення.

Спільність сенсомоторного досвіду, який лежить в основі концептуалізації різновидів вербального зіткнення, визначає необхідність диференціації полеміки із-поміж суміжних явищ: дебатів, дискусії та диспуту.

Дебати передбачають наявність схожих до полеміки характеристик на рівні учасників: адресанта та двох адресатів – опонента, який дотримується протилежних по відношенню до адресанта поглядів та аудиторію-арбітра, відповідальну за визначення переможця; а на рівні мети – переконання не однієї особи, а цілої аудиторії [31, с. 201]. На відміну від полеміки, яка не має обмежень вербальної реалізації та порушує етичні правила комунікативної взаємодії [13, с. 12], дебати обмежені у виборі вербальних засобів відповідно до правил комунікативної етики, використовуючи чітко структуровані аргументи [там само, с. 202].

Дискусія передбачає вирішення спірного питання шляхом пошуку істини та досягнення консенсусу між учасниками стосовно обговорюваної проблеми [13, с. 14], на відміну від полеміки, яка не спрямована на встановлення істини, а тільки на утвердження позиції автора через заперечення можливого порозуміння з опонентом [5, с. 175].

Диспут як різновид публічної суперечки передбачає формальні обмеження вербального зіткнення з посиланням на усталені письмові авторитетні джерела і ретельний аналіз аргументів кожної зі сторін [25, с. 7]. Натомість полеміка не визнає формальних обмежень, порушуючи будь-які усталені норми та правила, керуючись лише принципом ефективності досягнення мети та спираючись на софізми як логічно хибні аргументи [13, с. 12].

Відповідно, полеміка не може бути зведена до дебатів, дискусії або диспуту передусім через порушення етичних правил комунікативної взаємодії, які є невід'ємною характеристикою розглянутих суміжних явищ.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Зіставлення рецепції полемічного дискурсу англійською та українською мовами на рівні наївних картин світу виявляє аломорфне метафоричне потрактування цього феномену відповідно в термінах силового протистояння та змагання, що спричиняє невизначеність обсягу поняття порівняно із суміжними виявами вербальних зіткнень. Метафоризація полеміки в мовній практиці вказує на її силове осмислення через сенсомоторний досвід фізичного зіткнення, визначаючи представлення опонента як перешкоди для автора. Сенсомоторні витоки зіткнення зумовлюють силове осмислення полеміки в термінах конфлікту, боротьби, війни й агресії. Відповідно до фізичного досвіду зіткнення полеміку визначають в науковій традиції як різновид конфлікту, який охоплює усі інваріанти інтенційних міжперсональних зіткнень. Натомість концептуальне уподібнення полеміки до боротьби, війни та агресії не означає тотожності цих феноменів, адже полеміка задіює вербальні знаряддя зіткнення, які не вбивають безпосередньо, на відміну від фізичних. Отже, полемічний дискурс – це публічне вербальне зіткнення, у ході якого, порушуючи етичні правила комунікативної взаємодії, автор реалізує дві цілі – понизити соціальний статус опонента та залучити на свій бік аудиторію.

Виконане дослідження відкриває перспективи для зіставного вивчення реалізації полемічного дискурсу в мовленнєвій практиці англійською та українською мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцупов А.Я. Конфликтология : [учебник] / Анатолий Яковлевич Анцупов, Анатолий Иванович Шипилов. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 551 с.
2. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. / [ред. З. Н. Микеладзе]. – М. : Мысль, 1978. – Т. 2. – 687 с.
3. Будаев Э.В. Военная метафорика в дискурсе СМИ / Э.В. Будаев // Acta Linguistica. – Sofia, 2008. – Vol. 2. № 1. – P. 29–36.
4. Бэррон Р. Агрессия / Р. Бэррон, Д. Ричардсон ; [пер. с англ. С. Меленевская, Д. Викторова, С. Шпак] ; [глав. ред. Е. Строганова]. – СПб : Питер, 2001. – 352 с.
5. Волков А.А. Курс русской риторики : [учебное пособие] / Александр Александрович Волков. – М., 2001. – 480 с.
6. Воронцова Т.А. Речевая агрессия: коммуникативно-дискурсивный подход : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.19 / Татьяна Александровна Воронцова. – Челябинск, 2006. – 296 с.
7. Гришина Н.В. Психология конфликта / Наталья Владимировна Гришина. – СПб. : Питер, 2008. – 544 с.
8. Здравомыслов А.Г. Конфликт социальный / А.Г. Здравомыслов // Новая философская энциклопедия : В 4 т. – М. : Мысль. 2010. – Т. 2. – С. 301–303.
9. Кавтарадзе С.Д. Архетипы войны: насилие, бессознательное и борьба за базовые потребности / С.Д. Кавтарадзе // Историческая психология и социология истории. – Т. 5, вып. 1. – 2012. – С. 8–25.
10. Кравцова Ю.В. Семантико-когнитивный анализ метафорики языка: от метафорической картины мира к метафорической концептосфере / Ю.В. Кравцова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. – 2011. – Т. 19, вип. 17(2). – С. 53–60.
11. Платон Сочинения : в 4-х т. / [под общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи] ; [пер. с древнегреч.]. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – 865 с.
12. Платон Сочинения : в 4-х т. / [под общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи] ; [пер. с древнегреч.]. – М. : Мысль, 1993. – Т. 2. – 528 с.
13. Хоменко І.В. Еристика – мистецтво полеміки : [навчальний посібник] / Ірина Вікторівна Хоменко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 280 с.
14. Цыбульская М.В. Конфликтология : [учебное пособие] / М.В. Цыбульская, Е.С. Яхонтова. – М. : ММИЭФП, 2004. – 105 с.
15. Benveniste H.R. Religions in Conflict. From Polemics to Wars (Late Antiquity–18th Century) / H.R. Benveniste // *Historien*. – 2006. – Vol. 6. – P. 5–6.
16. Dahan G. The Christian Polemic against the Jews in the Middle Ages / Gilbert Dahan. – Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1998. – 130 p.
17. Davis J.B. Eristic / J.B. Davis // *Encyclopedia of Rhetoric and Composition* [Ed. T. Enos]. – New York : Routledge, 2011. – P. 234–235.
18. Dorschel A. Passions of the Intellect: A Study of Polemics / A. Dorschel // *Philosophy*. – Vol. 90, Issue 04. – October 2015. – P. 679–684.
19. Foucault M. The Essential Works of Michel Foucault / Michel Foucault. – New York : The New Press, 1997. – Vol. 1. – 381 p.
20. Gat A. War in Human Civilization / Azar Gat. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 839 p.
21. Johnson M. The Body in the Mind / Mark Johnson. – Chicago : Chicago University Press, 1992. – 268 p.
22. Lakoff G. Metaphors We Live By / George Lakoff, Mark Johnson. – Chicago : Chicago University Press, 2003. – 276 p.

23. Lander J. M. *Inventing Polemic. Religion, Print, and Literary Culture in Early Modern England* / Jesse M. Lander. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 324 p.
24. Mayer C.H. *Interkulturelle Mediation und Konfliktbearbeitung* / Claude Helene Mayer. – Munster : Waxmann, 2004. – 182 p.
25. Novikoff A.J. *Medieval Practice of Disputation* / Alex J. Novikoff. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2013. – 336 p.
26. Otter M. *Dissing the Teacher: Classroom Polemics in the Early and High Middle Ages* / M.Otter // *Polemic : Language as Violence in Medieval and Rarly Modern Discourse*. – L. : Routledge, 2015. – P. 107–124.
27. Poulakos J. *Eristic* / J. Poulakos // *Encyclopedia of Rhetoric*. [Ed. T. O. Sloane]. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – P. 276–277.
28. Prendergast M.T. M. *Railing, Reviling, and Invective in English Literary Culture, 1588–1617* / Maria Teresa Micaela Prendergast. – Burlington : Ashgate, 2012. – 246 p.
29. Southcombe G. *Introduction. Chronology, Semantics and Theory* / G. Southcombe, A. Suerbaum, B. Thompson // *Polemic : Language as Violence in Medieval and Rarly Modern Discourse*. – L. : Routledge, 2015. – P. 1–16.
30. Thayer B.A. *Considering population and war: a critical and neglected aspect of conflict studies* / B.A. Thayer // *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. – № 364. – 2009. – P. 3081–3092.
31. Zarefsky D. *Debate* / D. Zarefsky // *Encyclopedia of Rhetoric*. [Ed. T.O. Sloane]. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – P. 201–207.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

32. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
33. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 4: Н–П / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П. Півторак, В.Г. Скляренко, О.Б. Ткаченко; Укладачі: Р.В. Болдирєв, В.Т. Коломієць, А.П. Критенко, О.С. Мельничук, Г.П. Півторак, А.Д. Пономарів, В.Г. Скляренко, І.А. Стоянов, В.А. Ткаченко, О.Б. Ткаченко, А.М. Шамота. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 2003. – 657 с.
34. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. 2 : Г – Ж. – 550 с.
35. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 9 : С. – 916 с.
36. Merriam-Webster Dictionary. An Encyclopaedia Britannica Company [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary>.
37. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс] : Second Edition on CD-ROM © Oxford University Press 2009. – Vers. 4.0.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

38. Смотрицкий Г. Ключь царства небеснаго, западно-руское полемическое сочинение 1587 г. / Г. Смотрицкий // *Архив Юго-Западной России*, – К., 1887. – Т.7, Ч.1. – С. 232–265.
39. Филалет Х. Апокрисись / Х. Филалет // *Русская историческая библиотека издаваемая Археографическою комиссиею*, – Петербург, 1882. – Т.7. – С. 1003–1820.
40. Double V. *Pap with a Hatchet* / Double V. – London: John Petheram, 1844. – 52 p.
41. Hall J. *No Peace with Rome* / J. Hall // *The Works of the Right Reverend Father in God, Joseph Hall*. – London: S. Whittingham, 1808. – Vol. 9. – P. 25–73.
42. Marprelate M. *An Epistle to the Terrible Priests of the Convocation House* / Martin Marprelate. – L. : John Petheram, 1843. – 83 p.

43. Skelton J. Against Venomous Tongues / J. Skelton // The Poetical Works of John Skelton, – Boston: Little, Brown and Company, 1862. – Vol. 1. – P. 154–159.
44. Udall J. The State of the Church of England / John Udall. – Westminster: Archibald Constable & Co, 1895. – 46 p.

REFERENCES

45. Antsupov A. Ya. Konfliktologija : [uchebnik] / Anatolij Yakovlevich Antsupov, Anatolij Ivanovich Shipilov. – M. : YuNITI, 1999. – 551 s.
46. Aristotel'. Sochinenia : v 4-h t. / [red. Z.N. Mikeladze]. – M. : Mysl', 1978. – T. 2. – 687 s.
47. Budaiev E.V. Voiennaia metaforika v diskursie SMI / E.V. Budaiev // Acta Linguistica. – Sofia, 2008. – Vol. 2. № 1. – R. 29–36.
48. Beron R. Ahriessiiia / R. Beron, D. Richardson ; [pier. s angl. S. Mielenievskaia, D. Viktorova, S.Shpak] ; [glav. ried. E. Strohanova]. – SPb : Piter, 2001. – 352 s.
49. Volkov A. A. Kurs russkoj ritoriki : [uchebnoe posobiie] / Aleksandr Aleksandrovich Volkov. – M., 2001. – 480 s.
50. Vorontsova T.A. Riechievaia ahriessiiia: kommunikativno-diskursivnyj podkhod : dis. ... doktora filol. nauk : 10.02.19 / Tat'iana Alieksandrovna Vorontsova. – Cheliabinsk, 2006. – 296 s.
51. Grishina N.V. Psikhologhiia konflikta / Natal'ia Vladimirovna Grishina. – SPb. : Piter, 2008. – 544 s.
52. Zdravmyslov A.G. Konflikt sotsial'nyj / A.G. Zdravmyslov // Novaia filosofskaia entsiklopediia : V 4 t. – M. : Mysl'. 2010. – T. 2. – S. 301–303.
53. Kavtaradze S.D. Arkhietipy vojny: nasiliie, bessoznatiel'noie y bor'ba za bazovyye potrebnosti / S.D. Kavtaradze // Istoricheskaia psikhologhiia i sotsiologhiia istorii. – T. 5, vyp. 1. – 2012. – S. 8–25.
54. Kravtsova Yu.V. Semantiko-kognitivnyy analiz metaforiki yazyka : ot metaforicheskoy kartiny mira k metaforicheskoy kontseptosfere / Yu.V. Kravtsova // Visnyk VDPU im. Mykhayla Kotsyubyns'kogo. – 2011. – № 17 (2). – S. 23–31.
55. Platon. Sochinieniia : v 4-kh t. / [pod obsch. ried. A.F. Losieva, V.F. Asmusa, A.A. Takho-Hodi] ; [pier. c drievniehriech.]. – M. : Mysl', 1990. – T. 1. – 865 s.
56. Platon. Sochinieniia : v 4-kh t. / [pod obsch. ried. A.F. Losieva, V.F. Asmusa, A.A. Takho-Hodi] ; [pier. c drievniehriech.]. – M. : Mysl', 1993. – T. 2. – 528 s.
57. Khomenko I.V. Erystyka – mystetstvo polemiky : [navchal'nyj posibnyk] / Iryna Viktorivna Khomenko. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2008. – 280 s.
58. Tsybul'skaia M.V. Konfliktologija : [uchebnoie posobiie] / M.V. Tsybul'skaia, Ye. S. Yakhontova. – M. : MMIEFP, 2004. – 105 s.
59. Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy (z dod. i dopov.) / [uklad. i hol. red. V.T. Busel]. – K. ; Irpin' : VTF “Perun”, 2005. – 1728 s.
60. Etymolohichnyj slovnyk ukrains'koi movy: V 7 t. – T. 4: N–P / Red. kol.: O.S. Mel'nychuk (hol. red.), V.T. Kolomiets', T.B. Lukinova, H.P. Pivtorak, V.H. Skliarenko, O.B. Tkachenko; Ukladachi: R.V.Boldyriev, V.T. Kolomiets', A.P. Krytenko, O.S. Mel'nychuk, H.P. Pivtorak, A.D. Ponomariv, V.H.Skliarenko, I.A. Stoianov, V.A. Tkachenko, O.B. Tkachenko, A.M. Shamota. NAN Ukrainy. In-t movoznavstva im. O.O. Potebni. – K. : Naukova dumka, 2003. – 657 s.
61. Slovnyk ukrains'koi movy : v 11-ty t. / [za red. I.K. Bilodida]. – Vyd-vo “Naukova dumka”, 1971. – T. 2 : H – Zh. – 550 s.
62. Slovnyk ukrains'koi movy : v 11-ty t. / [za red. I.K. Bilodida]. – Vyd-vo “Naukova dumka”, 1978. – T. 9 : C. – 916 s.
63. Smotritskij G. Kliuch tsarstva niebiesnago, zapadno-russkoie poliemiesheskoie sochinieniie 1587 h. / G. Smotritskij // Arkhiv Yugo-Zapadnoj Rossii, – K., 1887. – T.7, Ch.1. – S. 232–265.
64. Filaliet Kh. Apokrisis / Kh. Filaliet // Russkaia istorichzhskaia biblioteka izydavaiaemaia Arkhieohraficheskoiu komissiieiu, – Peterburg, 1882. – T.7. – S. 1003–1820.

Дата надходження до редакції 10.11.2017

УДК 11.161.2' 373.7

КОМУНІКЕМИ-ФРАЗЕОСХЕМИ В УКРАЇНСЬКОМОВНІЙ МУЛЬТИПЛІКАЦІЇ

ПРИЛИПКО Ф.Є.

Інститут української мови НАН України

У статті розглянуто стилістичні та функціонально-семантичні особливості комунікеми-фразеосхем у сучасних мультиплікаційних фільмах для дітей. Обґрунтовано поняття комунікеми-фразеосхеми. Окреслено чинники формування комунікеми-фразеосхем (соціальний, ситуативний, нормативний, принцип стереотипізації, експресивізації мови та актуалізації мовних знаків). Установлено, що такі мовні одиниці характеризуються лаконічністю та інформативною змістовністю, завдяки чому стають складниками комунікативних актів, привертаючи увагу співрозмовників і сприяючи їх кращому порозумінню. Запропоновано розрізняти стверджувальні, заперечні та емоційно-оцінні комунікеми-фразеосхеми. Створено типологію моделей фразеосхем у досліджуваних діалогах.

Ключові слова: комунікема-фразеосхема, синтаксичний фразеологізм, мова української мультиплікації, комунікативна стилістика, стилістичне значення, функціонально-семантичний аналіз.

PRYLYPKO Fedir Yevgenovych,
PhD student of Institute of Ukrainian,
language of NAS of Ukraine,
e-mail: p-fed-2007@ukr.net

COMMUNICATIVE UNIT AS FIXED PHRASE SCHEME IN UKRAINIAN ANIMATED CARTOONS

Introduction. The paper highlights the stylistic, functional and semantic features of communicative unit as fixed phrase scheme in modern Ukrainian animated cartoons for children. The concept of communicative unit as fixed phrase scheme is under the given investigation. Such units are characterized by laconic and informative content, thus becoming an integral part of a communicative act, attracting attention and contributing to a better understanding of the interlocutors. The factors of formation of communicative unit as fixed phrase schemes (social, situational, normative, the principle of stereotyping, language expressiveness and actualization of linguistic signs) are outlined. The paper suggests distinguishing the affirmative, negative and emotionally evaluative communicative unit as fixed phrase schemes. So, the types of fixed phrases models represented in dialogues between the characters are singled out. Oral spontaneous communication requires the automatic skills of the speaker demonstrating his lexical, phraseological and grammatical knowledge. The focus of special linguistic interest is in the grammatical constructions, prototypes of models of communication in different situations. After all, assimilation of stereotypes facilitates communication, allows us not to create the expressions every time, but to recreate it as a ready phrase. **Purpose.** The paper aims at studying the structural and functional types of communicative unit as fixed phrase schemes in modern Ukrainian speaking animation. **Methods.** To achieve the purpose and solve the tasks the following methods were used: descriptive, component and functional and stylistic analysis. **Results.** The results showed that communicative units are important for conversational and dialogical form of language. **Conclusion.** Dominant communicative units as fixed phrase schemes in the conversations between cartoon characters are those that perform the function of affirmation, negation, negative emotional evaluation. The perspective of the research is in clarifying the typology of such communicative means.

Keywords: communicative unit, fixed phrase scheme, the language of Ukrainian cartoons, communicative stylistics, functional and semantic analysis.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. У сучасній стилістиці формується новий напрям досліджень – комунікативний. Його ключові завдання – дослідження текстів (усних і писемних), дискурсивних практик, жанрово-стильових різновидів усної і писемної мови, лексико-граматичних, фоностилістичних засобів спілкування. Такий підхід зорієнтований насамперед на живу мовну практику. Як відомо, усне спонтанне спілкування потребує від мовця автоматичних навичок “застосування” лексико-фразеологічних і граматичних одиниць. Увагу дослідників привертають насамперед граматичні конструкції, прототипи моделей спілкування в різних ситуаціях. Адже засвоєння стереотипів полегшує комунікацію, дозволяє щоразу заново не конструювати висловлювання, а відтворити його як готову фразу.

Усе це зумовлює актуальність дослідження комунікем-фразеосхем для вітчизняної науки.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше описані комунікеми-фразеосхеми на матеріалі українськомовної мультиплікації, запропоновано їхню функціонально-семантичну класифікацію.

Матеріал дослідження – діалогічні тексти сучасної українськомовної мультиплікації, а саме: мультиплікаційних фільмів “Трифіни” (далі – Г), “Губка Боб” (далі – ГБ), “Зоряні війни” (далі – ЗВ), “Лис Микита” (далі – ЛМ), “Панда кунг-фу” (далі – ПКФ), “Пригоди Джекі Чана” (далі – ПДЧ), “Сімсоні” (далі – Сім), “Смурфіки” (далі – СМ), “Футурама” (далі – Ф), “Черепашки Ніндзя” (далі – ЧН).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синтаксичні конструкції фразеологізованого типу активно досліджували з середини ХХ ст. Уперше явище синтаксичної фразеологізації описав В.І. Кодухов. Учений уважав, що фразеологізуватися можуть як прості, так і складні речення. На його думку, синтаксична фразеологізація полягає “у втраті звичайної синтаксичної мотивованості, членованості, у лексичній і морфологічній злитості синтаксичної моделі, у набутті формою слова і синтаксичною конструкцією вторинної синтаксичної функції” [4, с. 121–129].

Дослідники звернули увагу, що такі синтаксичні побудови функціонують у різних мовах. Цей клас одиниць у лінгвістичній літературі називали по-різному: фразеологізовані конструкції, речення фразеологізованої структури (Н.Ю. Шведова, М.І. Личук, Г.В. Ситар), напівфразеологізовані речення, синтаксичні фразеологізми (А.В. Пашкова, А.В. Величко), синтаксичні конструкції (Д.М. Шмельов, Ч. Філмор), синтаксичні ідіоми (І.М. Крутова).

У кінці 80-х англійський дослідник Ч. Філмор довів, що в мові є одиниці, елементи яких пов'язані сильніше, ніж просто синтаксично, назвав їх конструкціями і висунув нову теорію *граматики конструкцій* (Construction grammar). Розвиваючи ці думки, лінгвісти намагаються дати відповідь на питання, як побудована конструкція, які елементи можливі і в якій позиції, чому конструкція побудована так, а не інакше. У праці “Constructions at Work: The nature of generalization in language” А. Голберг зауважує, що поняття конструкції розширюється. Це аргументовано тим, що регулярно повторювані словосполучення і моделі, за якими вони створені, виявляються настільки частотними в мові, що є підстави вважати, що вони зберігаються у пам'яті носіїв мови як єдині блоки, а не створюються за правилами синтаксису і збігу смислів [3, с. 9]. У зв'язку з цим цікава думка Д.О. Добровольського, який зазначає, що основними одиницями мови є не лексеми і не правила, а конструкції різної величини, складності та ступеня абстракції [3, с. 8]. Це конструкції на зразок *Що за + іменник (Що за люди!; Що за дурниці), Та ну + ос. займенник (Та ну його!; Та ну вас)*.

Мета цієї статті – проаналізувати й класифікувати типові комунікеми-фразеосхеми сучасної українськомовної мультиплікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім з'ясуємо семантичні межі терміна “комунікема-фразеосхема”. По-перше, під комунікемою розуміємо дискретні одиниці висловлення – слова або поєднання слів, які мають ознаки граматичної неподільності, нерозчленованого вираження непоняттєвого змісту висловлювання. У тексті комунікеми можуть бути лексично непроникними, поєднуваними з іншими складниками висловлювання й такими,

що виконують у ньому реактивну, волонтеративну, емоційно-оцінну, естетичну та інформативну функції. По-друге, термін “фразеосхема”, який запропонував Д.М. Шмельов [9, с. 8], уживаємо на позначення “комуникативної предикативної одиниці синтаксису, яка становить відтворену, невелику схему, характеризується наявністю диктумної та модусної пропозиції, виражає судження чи спонування, характеризується граматичною, лексичною нечленованістю, непроникністю і виконує у мові естетичну функцію” [6, с. 159].

Поява в мові комунікем-фразеосхем зумовлена цілим рядом екстра- та інтралінгвальних причин. Уточнюючи погляди В.Ю. Мелікяна, виділяємо такі чинники: а) соціальні, що впливають на вибір словесної формули в конкретній комуникативній ситуації: фактор адресата (його вік, стать та ін.), комуникативні умови (місце, час, тривалість спілкування), характер взаємин між співрозмовниками тощо; б) ситуативні (часте повторювання, перетворює групу одиниць на стереотипні); в) прагнення до шаблонності, стандартизованості, стереотипності; г) збільшення різноманітності, експресії, що призводить до продукування великої кількості ФО; д) прагнення мовців до актуалізації комуникативного змісту висловлення (предмета мовлення). Самоактуалізація становить початковий етап фразеологізації, створюючи основу стійкості, стабільності мовної одиниці, будучи основою семантичних, граматичних і функціональних змін останньої; е) економії мовних засобів [6, с. 79–81].

У роботах М.І. Личук та Г.В. Ситар зазначено, що в синтаксичному ладі будь-якої мови можна виділити дві групи речень. Основну й найбільшу частину складатимуть традиційні (нефразеологізовані речення), будова яких підпорядкована чинним у мові синтаксичним правилам. Меншу групу становлять синтаксичні фразеологізми (або фразеологізовані речення). Фразеологізовані речення, на відміну від традиційних (нефразеологізованих), не позначають ситуацію об’єктивної дійсності, вони передають ставлення мовця до певної реальності або ситуації. Саме тому мовознавці наголошують, що комуникативне призначення синтаксичного фразеологізму полягає не в інформуванні адресата, а в оцінці ситуації або реальності, втіленні ставлення мовця до неї [5, с. 139; 7, с. 178].

Лінгвісти одностайно зауважують, що синтаксична схема таких комунікем-фразеосхем має два і більше компоненти. Одні елементи фразеологізованих конструкцій постійні, інші – змінні, наприклад: *Що + особовий займенник (Що ти!; Що ви!)*. Опорний компонент комунікем-фразеосхем включає лексему чи її сполучення, що зумовлює частково граматичну й лексико-семантичну нечленованість і цілісність таких висловлень. Деякі з них припускають високу варіативність лексичного і морфологічного наповнення (*Як же +V: Як же, прийшов!*), інші – характеризуються більш-менш сталим складом компонентів (наприклад, комунікема *Оце так!* може змінюватися структурно – розширюватися: *Оце так [зброя; зробив, придумав..!]*).

На думку В.Ю. Мелікяна, чітко визначена позиція сталого й змінного компонентів у складі фразеосхем забезпечує закріплення за ними і за подібними моделями значення оцінки, ствердження, заперечення, а також спонування до початку / припинення дії [6, с.231]. На відміну від лексичних фразеологізмів, такі комунікеми-фразеосхеми є напівфразеологізованими структурами [4, с. 285].

Комунікемам-фразеосхемам характерні такі ознаки: відтвореність, стійкість, структурно-семантична цілісність, ідіоматичність та експресивність.

Відомі різні класифікації комунікем-фразеосхем за функціонально-семантичними ознаками. Зокрема, М.І. Личук за функціонально-семантичною характеристикою виділяє п’ять різновидів фразеологізованих речень: 1) стверджувальні; 2) заперечні; 3) зі значенням вірогідності; 4) питальні; 5) емоційно-оцінні [4, с. 285].

М.В. Всеволодова виокремлює дев’ятнадцять семантичних типів комунікем-фразеосхем (синтаксичних фразеологізмів) із значенням оцінки:

- 1) зі значенням аксіологічної оцінки: *Що за чудо!; Оце так шапка!; Ну й погода* та ін.

2) зі значенням відповідності нормі: *Книга як книга*; уявлення предмета чи особи про нього з боку мовця: *Чим не подарунок!*; *Чим не курорт*; Той, що відповідає істинності: *Оце свобода так свобода*.

3) зі значенням відсутності основної якості, що відповідає його назві: *Теж мені фахівець!*; *Теж господарі!*; *Ось тобі рівність і братерство!*;

4) зі значенням незгоди мовця та його оцінкою: *Що за біда!*; *Що за дурак!*;

5) зі значенням незгоди референтності: *Без сиру що за чай!*;

6) зі значенням відхилення від норми: *Що за чудо?*;

7) зі значенням параметрів: *Що за мороз!*; *Що за блискавки!*;

8) зі значенням недоречності референта: *Що за прибирання вночі!*; *Що за розмови на уроці!*;

9) зі значенням співчуття: *Яка жалість!*; *Який ти хворий!*;

10) зі значенням жалю, скарги: *Ох вже ці родинні зобов'язання*;

11) зі значенням оцінки дії як неважливої: *Теж мені відкопали філософію*;

12) зі значенням поступки, примирення: *Ну і добре!*;

13) зі значенням вимушеної поступки, примирення: *Ну і слава Богу!*; *Ну і чорт з нею!*;

14) зі значенням акцентованого ствердження з відтінком виклику, невдоволення: *Ну і брешиш же ж ти!*; *Ну і щастить же йому!*;

15) зі значенням побоювання з відтінком невдоволення: *Ну і програєш!*;

16) зі значенням з відтінком виклику: *Ну і не підходь*. *Ну і хай собі*;

17) зі значенням здивування, незробленої дії: *Ну і кинув би ти його*;

18) зі значенням незмінності властивості об'єкта у порівнянні з проміжком часу: *Рим як Рим*;

19) зі значенням тематичного виділення. *Ох вже ці* поеми [1, с. 62–63].

У нашому дослідженні розрізняємо такі групи комунікем-фразеосхем:

– стверджувальні: *Ще б (не) + Vinf* (Ще б не погодитись), *Як не + Vinf* (Як не прийти), *Чому (б) (же) (і, й) + не + V* (Чому б їй не допомогти нам?);

– заперечні: *Де (вже) нам!*; [*Де, Куди*] + *там* + (йому, їй) + до...; *Мені що* (з того); *Як же + V*; *Зараз все кину і + V*;

– емоційної оцінки (подиву, радості, захоплення, обурення): *Ах (ох) ти (ви, він, вона, воно) + N*; *Ну і + N*; *Який (яке, яка) + N (Adj)*; *Оце так + N (Adj)*; *Це це що за...!*; *Що за...!* тощо.

Така класифікація умовна, оскільки в діалогах, зокрема тих, що наповнюють мультиплікаційні продукти, засвідчуємо лабільність цих груп, здатність комунікем-фразеосхем до функціонально-семантичної трансформації, що зумовлена емоційністю усної практики.

Наприклад, у діалогах сучасної дитячої українськомовної мультиплікації спостерігаємо, що комунікеми-фразеосхеми з категорійним значенням ствердження (*Ще б не + Inf*; *Так ти + N*; *Той це + N*) можуть виражати інтенцію впевненого ствердження у поєднанні з іншими емоціями, як-от: Донателло: *То ти згоден?* Мікеланджело: *Ще б не погодитись* (ЧН); Джаба: *Так ти джедай* (ЗВ); Кенон: *Не особливо довіряй йому. Гондо той це шахрай* (ЗВ).

Заперечні комунікеми-фразеосхеми передають впевнене заперечення в поєднанні з:

а) обуренням (*Який* (Р) + N; *Звідки + ж* +Р (мені, їй) +V; *Та ну* + Р; *Що* (це) *за* + N): Гера: *Цей малий справжній пілот*. Кен: *Який він в біса пілот?* (ЗВ); Ейпріл: *Де моя кішка?* Емма: *Звідки ж мені знати?* (ЧН); Ліла: *Ти хіба не з Фраєм?* Вонг: *Та ну його* (Ф); Шредер: *Кажу тобі, Кренгу, вони тут*. Кренг: *Що за маячня? Я їх відправив за тисячу світлових років* (ЧН);

б) сумнівом: Шіфу: *Ти маєш стати великим воїном*, По. По: *Ой, та де там* (ПКФ);

в) погрозою (*Я тобі (ім) не + N*; *Я тобі дам* (покажу) + V; *Я (цього, це) так + V*): Томсон: *Вони знуцаються з мене. Я їм не хлопчик. Я цього так не залишу* (ЧН); Відьма: *Я тобі покажу, як моє яйце красти* (ГБ);

г) іронічною оцінкою (*Теж мені + N*): Джей: *Теж мені маг. Навіть крила начаклувати не може* (ПДЧ); Браєн: *Які м'язи*. Стьюї: *Теж мені качок* (Г); Браєн: *Тобі подобається цей красунчик*. Ліла: *Теж мені красунчик* (Ф).

Значення заперечення можуть передавати комунікеми-фразеосхеми з питальним інтонаційним оформленням (*Де ж + Р; Що ж тепер + V*), пор.: Лис Микита: *А тепер же, рідна мамо, Цап погіб і Яць так само. Де ж я скарб свій віднайду?* (ЛМ); Януз: *Човен зник. Сара: Що ж тепер нам робити?* (С).

Комунікеми-фразеосхеми *Ну і +N; Ох і +N; Ах (ох) ти (ви, він, вона, воно) + N* можуть виражати позитивну оцінку (Фрай: *Ну і корабель* (Ф); Маріанна: *Ну і краса* (С) разом зі схваленням, захопленням. А можуть нести й негативне функціонально-семантичне навантаження: Емма: *Не хочеш купувати у мене льодяники? Ну і дурень* (Г); Лоїс: *Ну і йолоп же ж ти, Пітере* (Г); Султан: *Джафарє. Ах ти.. зрадник* (А); Губка Боб: *Ах ти слимак. Віддай мій рецепт* (ГБ); Пітер: *Ох і гад же ж він* (Г).

Емоційна оцінка може поєднуватися в комунікемах-фразеосхемах з питальною інтонацією, як-от: (*Якого (біса, чорта, дідька) тебе (її, вас) + V?; І це + N?*); Шредер: *Черепашки. Якого біса їх сюди принесло?* (ЧН); Сандокан: *Ця справа рук Назіми. Януз: Якого біса її сюди принесло?* (С); Бендер: *І це друз?* (Ф).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Діалогічні тексти українськомовної мультиплікації насичені одиницями, що в теорії комунікації співвіднесені з явищами синтаксичної фразеологізації. Запропоноване поняття “комунікема-фразеосхеми” дозволяє схарактеризувати і функціонально-семантичні, і структурні особливості таких одиниць, підкреслити їхній стереотипний статус. Виділивши серед комунікем-фразеосхем у мультиплікаційних діалогах ті, що виконують функцію ствердження, заперечення, переважно негативної емоційної оцінки, ми свідомі того, що така класифікація є доволі умовною, ситуативно залежною та підпорядкованою інтонаційно-ритмічному чинникові.

Перспективи їх вивчення пов’язані насамперед з розширенням бази дослідження, що уможливить уточнення типології таких комунікативних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеволодова М.В. Принципы лингвистического описания синтаксических фразеологизмов: На материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки / М.В. Всеволодова, Ён Лим Су. – М. : МАКС Пресс, 2002. – 164 с.
2. Добровольский Д.О. Грамматика конструкций и фразеология / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 2016. – №3. – С. 7–21.
3. Кодухов В.И. Синтаксическая фразеологизация / В.И. Кодухов // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. – Вологда, 1967. – С. 121–129.
4. Личук М.І. Структура та семантика синтаксично нечленованих одиниць в українській мові [монографія] / М.І. Личук. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 386 с.
5. Личук М.І. Фразеологізовані речення в системі простого речення : монографія / М.І. Личук; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К. : Лисенко М.М., 2015. – 223 с.
6. Меликян В.Ю. Современный русский язык. Синтаксис нечлененого предложения / В.Ю. Меликян. – Ростов-на-Дону : РГПУ, 2004. – 288 с.
7. Ситар Г.В. Структурні й семантичні типи синтаксичних фразеологізмів в українській мові / Г.В. Ситар // Мовознавчий вісник. – 2016. – Вип. №12–13. – С. 178–181.
8. Шмелев Д.Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Д.Н. Шмелев. – М. : Наука, 1976. – 152 с.

REFERENCES

1. Vsevolodova M.V., Lim Su Yen. Printsipy lingvisticheskogo opisania syntaksicheskikh fraseologizmov: Na materiale syntaksicheskikh fraseologizmov so znacheniem otsenki / M.V. Vsevolodova, Yen Lim Su. – M. : MAX Press, 2002. – 164 s.

2. Dobrovolskiy D.O. Grammatica konstruktiv i frazeologia / D.O. Dobrovolskiy // *Voprosy yazykoznanija*. – 2016. – №3. – S. 7–21.
3. Kodukhov V.I. Syntaksicheskaya frazeologizatsiya / V.I. Kodukhov // *Problemy frazeologizatsyi i zadachi yeyo izucheniya v vysshey i sredney shkole*. – Vologda, 1967. – S. 121–129.
4. Lychuk M.I. Struktura ta semantyka syntaktychno nechlenovanykh odynyt v ukrainskiy movi [monografiya] / M.I. Lychuk. – K. : Vydavnychiy dim Dmytra Burago, 2017. – 386 s.
5. Lychuk M.I. Frazeologizovani rechennya v systemi prostogo rechennya [monografiya] / M.I. Lychuk. – K. : Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvanya Ukrainy, 2015. – 223 s.
6. Melikyan V.Y. Sovremenniy russkiy yazyk. Sintaksis nechlenimogo predlozheniya / V.Y. Melikyan. – Rostov na Donu : RSPU, 2004. – 288 s.
7. Sytar G.V. Strukturalno y semantichni typy syntaktychnykh frazeologizmiv v ukrainskiy movi / G.V. Sytar // *Movoznavchyy visnyk*. – 2016. – Vyp. 12-13. – S. 178–181.
8. Shmeliov D.N. Syntaksicheskaya chlenimost vyskazyvaniya v sovremennom russkom yazyke / D.N. Shmeliov. – M. : Nauka, 1976. – 152 s.

Дата надходження до редакції 07.11.2017

УДК 81'42:821.111

ГРАФІЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ФОНЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ (на матеріалі новелістики Д.Г. Лоуренса)

ПРОКОЙЧЕНКО А.В.

*Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Сікорського"*

У статті проаналізовано графічну реалізацію фонетичних засобів вираження емоцій у творчості відомого англійського письменника-модерніста Д.Г. Лоуренса. Основну увагу звернено саме на новели, оскільки вони залишаються найменш дослідженими художніми творами автора й становлять великий інтерес з погляду специфіки їхнього емотивного полотна. З'ясовано, що для вираження емоцій своїх персонажів Д.Г. Лоуренс найчастіше послуговується такими розділовими знаками як знак оклику, тире та крапка, які при входженні в художньо-організоване мовлення, формують додаткову емотивну навантаженість висловлювання. Також у роботі запропоновано класифікацію основних структурних одиниць, які набувають додаткового емотивного значення завдяки знаку оклику та розглянуто роль курсива як одного із графічних засобів відображення емоцій в новелістичній творчості Д.Г. Лоуренса.

Ключові слова: емоція, емотивність, емотивне полотно, текстова репрезентація емоцій.

PROKOICHENKO Anastasiia Volodymyrivna

PhD student of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

e-mail: for_nastia@ukr.net

GRAPHIC REALIZATION OF THE PHONETIC MEANS OF EXPRESSING EMOTIONS IN D. H. LAWRENCE'S SHORT STORIES

Introduction. Emotions are essential in D. H. Lawrence's literary texts. He lived in the period of industrialization and materialism, when emotions were in the state of stagnation. That is why his short stories make the readers feel real emotions and be the part of narrated events. Lawrence's short stories are full of expressive means which evoke certain feelings in readers' minds and serve a very productive field for the investigations aimed at analyzing emotive space of textual world. Lawrence's works such as novels, poetry, essays are always in the focus of studying in different facets: linguostylistic, phonological, pragmatic, semantic. As for the given paper it studies Lawrence's short stories which haven't been the subject of linguistic and phonological analysis yet. **Purpose.** The purpose of this paper is to shed light on the graphic realization of the phonetic means of expressing emotions in D. H. Lawrence's short stories. **Methods.** The descriptive analysis of the graphic means which form the emotiveness in selected samples from Lawrence's short stories was applied. **Results.** Close investigation of graphic means of expressing emotions in Lawrence's short stories showed that for expressing different emotions and feelings of the characters Lawrence often uses such graphic devices as exclamation mark, dash and full stop and italics, which in literary texts usually create an additional emotional level of utterance. The paper also demonstrates how different graphic devices can affect the emotive meaning of the utterance. **Conclusion.** Having examined the graphic means of expressing emotions in Lawrence's short stories, we can classify the author's literary style as hyper-emotional one, as it is distinguished with different language means of expressing emotions in analyzed texts.

Keywords: phonetic means, expressiveness, emotions, literary style.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Дослідники творчості Д.Г. Лоуренса [2; 5; 6; 7] відзначають, що цей письменник усе своє життя присвятив пошукові шляхів подолання емоційного зuboжіння сучасного йому англійського

поствікторіанського суспільства. Він уважав, що сучасний йому світ захлинається у фальшивих емоціях і що це неминуче призведе людство до катастрофи. За допомогою своїх творів митець прагнув донести до сучасників важливість справжніх емоцій й подолати моральне та емоційне банкрутство людства. На нашу думку, погляди Д.Г. Лоуренса звучать надзвичайно актуально і в наш час. Саме тому емотивне полотно його творчості взагалі, та новел зокрема, потребує глибокого та ретельного аналізу в мовознавчому аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емотивність – така категорія, яка безпосередньо актуалізується в тексті на рівні фабули і має розгалужену систему мовного вираження. На думку дослідника В.І. Шаховського, критерієм емотивної компетенції мовної особистості можна вважати її вміння породжувати емотивно коректні тексти, а критерієм її емоційної зрілості може слугувати її здатність адекватно сприймати емоційні доміанти чужих текстів як відображення інших концептосфер та інших культур [4, с. 11]. Саме тому дослідження текстової репрезентації емоцій, тобто функціонування категорії емотивності у площині тексту, є надзвичайно актуальним і перспективним напрямком сучасної лінгвістики, зокрема стилістики, психолінгвістики, лінгвістики тексту, філологічної герменевтики та лінгвістики емоцій (емотіології).

На сьогодні дослідженню особливостей вираження емоцій у творчості Д.Г. Лоуренса присвячено всього декілька праць. Серед них можна виокремити публікацію французької дослідниці Мегалі Ру (Magali Roux), яка вивчала специфіку емотивного полотна мексиканської прози письменника й установила, що основною метою письменника було саме відродження природних емоцій, які зруйнувало сучасне йому суспільство [7]. Також це питання висвітлено у студіях К. Ашер, Г. Бус, Н. Гроус, Е. Браулт. Проте багато аспектів емотивності творчості Д.Г. Лоуренса залишаються малодослідженими й потребують більш глибокого аналізу. **Актуальність** пропонованої статті зумовлена саме недостатнім, на нашу думку, мовознавчим та літературознавчим опрацюванням проблематики, пов'язаної із вивченням мовних засобів вираження емоцій у творчості Д.Г. Лоуренса взагалі та графічних засобів репрезентації емоцій у новелістиці письменника зокрема.

Мета статті – дослідження графічних засобів вираження емоцій у новелістиці Д.Г. Лоуренса. Завдання – виявити найуживаніші з них, з'ясувати їхнє функціональне навантаження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засоби вираження емоцій у художньому тексті дуже різноманітні. До фонетичних засобів вияву емоцій можна віднести фонологічні зміни звуків, акцентні та інтонаційні засоби, тембр голосу, темп мовлення, дикцію. Загальновідомо, що ідеостиль автора розкривається вже на фонетичному рівні, через звучання тексту та його графічне оформлення. В ідеалі ж художня мова має сприйматися не тільки візуально, а й на слух, в її живому інтонаційному звучанні. Це значно посилює обсяг естетичної інформації, додаючи до неї емоційне ставлення мовця і навіюючи його слухачеві [3, с. 302]. Саме тому фонетичні засоби можна умовно поділити на виконавські та авторські. Виконавські – це фонетичні засоби, що припускають варіювання, тобто при перекодуванні твору з письмової форми в усну можливі деякі відмінності в інтерпретації його звучання, що змінює й змістову інтерпретацію. Від виконавця залежать передусім так звані просодичні елементи, тобто зміни висоти тону, гучність, прискорення і уповільнення, паузи, розташування змістових і емоційних наголосів [1, с. 375–376].

Водночас виконавець відтворює текст, керуючись інтонаційними імпульсами, закладеними автором і закріпленими за допомогою графічних засобів мови [3, с. 302]. Саме тому врахування графічного оформлення художнього тексту дуже важливе при його відтворенні. Велику роль відіграють взаємовідношення шрифтів та розділові знаки. У цій статті нас цікавить індивідуальний стиль англійського письменника Д.Г. Лоуренса, екзальтованість якого зумовлює наявність великої кількості графічних засобів вираження емоцій у всіх його творах узагалі та у новелах зокрема.

Одним із основних каналів, яким, на нашу думку, до читача доходить емотивний зміст новел Д.Г. Лоуренса, є саме фонетичні засоби вираження емоцій та їхня графічна реалізація

у тексті. Вираження емоцій в його творах розпочинається вже на рівні розділових знаків, більшість із яких, входячи в художньо організоване мовлення, створює додаткове емоційне навантаження. Зокрема, основною функцією знаку оклику в новелах Д.Г. Лоуренса є привернення уваги читача до змісту висловлювання, вияв власних емоцій та вплив на емоції адресата.

У результаті аналізу ми з'ясували, що автор вживає знак оклику здебільшого для графічного оформлення таких структурних одиниць як вигуки, звертання, структурні одиниці, що починаються з питальних слів *What* і *How*, емфатичні вставні конструкції, а також структурні одиниці, що мають функції розповідного, питального і / або спонукального речення.

Ми вважаємо за доцільне розглянути перераховані структурні одиниці, поділивши їх на три групи. Так, до **першої** групи належать ті структурні одиниці, які завжди мають винятково окличну інтонацію і можуть виражати найрізноманітніші емоції: страх, здивування, захоплення, смуток, огиду та інші, а саме:

• **вигуки:**

"Ah! The simple, genuine, unspoilt people we don't meet!" [12];

"Ah! The lovely night! She tossed her short hair again, and felt like Mazeppa's horse, about to dash away into the infinite" [12];

"Could one so change, as to become another creature entirely? Ah! If it were so!" [12];

"Oh! She was extraordinary!" [12];

"And then at the end, when he killed the bull and the blood squirted past him, ugh!" [12];

"Alas! The Pacific pounded the coast with hideous brutality, brute force itself!" [9];

"Hurray! We have leapt in a clear jump over the canal bridges--now for the four-lane corner" [10];

• **структурні одиниці, що починаються з питальних слів *What* / *How*:**

"How unspeakably awful!" [12];

"How ghastly! How insufferable!" [12]

"How queer and comic!" [9];

"How nervy he was!" [9];

"What a fool he was! What god-forsaken folly it all was!" [11];

"What a lovely place!" [12];

• **емфатичні конструкції:**

"Good God, was there nowhere to get away from it!" [12];

"O God! A new shame, some new shame, some new torture!" [9].

Як відомо, знак оклику є одним із засобів, який допомагає краще передати емоції персонажів. Саме тому емотивного забарвлення набувають усі типи речень – розповідні, питальні, спонукальні, – у кінці яких стоїть знак оклику. У зв'язку з цим до **другої** групи окличних речень ми відносимо різні типи речень, які завдяки знаку оклику набувають емотивного забарвлення.

1) Розповідні окличні речення (тобто одиниці, які мають структуру декларативного речення, але через знаку оклику набувають емотивного значення). У новелістиці Д.Г. Лоуренса подібні речення найчастіше виражають емоції сум'яття, розпачу, обурення, наприклад:

"To be the slave of hideous things, to keep a stove going, cook meals, wash dishes, carry water, and clean floors: pure horror of sordid anti-life!" [9]

У наведеному прикладі вживання знаку оклику зумовлене особливою емоційною напруженістю ситуації. Автор вказує на смуток, відчай і досаду головних героїв з приводу того, що вони так і не змогли звикнути до життя на Заході, де найбільше негативних емоцій їм завдала необхідність самостійно справлятися з усіма домашніми рутинними справами, що, на їхню думку, суперечило самому поняттю "життя" і асоціювалося з нічним жахіттям.

Іншим прикладом цього є речення:

"A millionaire friend came to the rescue, offering them a cottage on the Californian coast--California! Where the new soul is to be born in man. With joy the idealists moved a little farther west, catching at new vine-props of hope. And finding them straws!" [9]

Завдяки використанню знаку оклику в кінці розповідного речення автор графічно передає відчуття гіркого розчарування героїв, які поклали великі надії на Каліфорнію; думали, що, переїхавши туди, їхнє життя налагодиться, але, на жаль, їхні надії не виправдалися.

2) Питальні окличні речення (структурні одиниці, які мають структуру інтерогативного речення, але через знак оклику набувають емотивного значення), тобто питальні речення, що насправді не містять у собі питання. У новелістиці Д. Г. Лоуренса вони передають емоції подиву, інтересу, обурення, роздратування, відчаю, наприклад:

"His heart was hard with disillusion: a continual gnawing and resistance. But he worked on. What was there to do but submit!" [10]

За допомогою знаку оклику автор відображає смуток і відчай головного героя Егберта, сімейне щастя якого було затьмарене тим, що дружина не вважала його надійною опорою і в усьому покладалася тільки на свого батька. Егберту ж залишалося лише підкоритися й змиритися з такою ситуацією.

3) Спонукально-окличні речення в художніх діалогах персонажів (структурні одиниці, які мають функцію спонукального речення) у новелістиці Д. Г. Лоуренса, як правило, висловлюють такі емоції:

- радість, симпатію:

"If it makes you happy, why then, enjoy it!" [12];

"Be happy! I ejaculated" [12];

- занепокоєння, бажання повернути увагу:

"Look, mother, look! cried the boy. They fly right in my face--he meant the snowflakes" [11];

"Her heart stood still. He was looking over his naked little shoulder at her, and pointing with a loose little hand at a snake which had reared itself up a yard away from him, and was opening its mouth so that its forked, soft tongue flickered black like a shadow, uttering a short hiss. Look! Mummy!" [12];

- розпач, страх, благання:

"Only Annabel started suddenly to cry: 'Joycey, Joycey, don't have your leg bleeding!'" [10];

- невдоволення, докір, злість:

"He began putting the coals on the fire, piece by piece. One lump fell from his hand and smashed on the white hearth. Emma Rowbotham looked round, and began in a rough, loud voice of anger: Look at you!" [11];

"Shut up, for God's sake! cried Annie fiercely, as if in torture" [10];

"Jimmy, for some strange reason, felt a wild anger against this bony and logical man. It was the hard-driven coldness, fixity, that he could not bear. "Look here!" he cried, in a resonant Oxford voice, his eyes glaring and casting inwards behind his spectacles" [12];

"You shut up! said Hester curtly" [12];

"Shut up! And her dark eyes flashed a spark of fury and misgiving at the young Henrietta" [12];

- неприязнь, ненависть:

"Lucy, go to blazes!" [12].

До **третьої** групи зараховуємо комбінаторні поєднання вищезазначених структурних одиниць, знак оклику в кінці яких надає їм емотивного значення, наприклад:

- вигук + звертання:

"Oh, my love! she said softly, with a little, intense laugh on her face" [9];

"Oh, dear Winifred! he cried despairingly" [9];

"Oh, Willy! she cried" [11];

- вигук + розповідно-окличне речення:

"Oh, but he makes me so miserable, to see him! she cried" [9];

"Oh, and it attracted her so much!" [9];

- "Oh, that is fine!" [9];
"Oh, I hope they haven't heard anything!" [11];
"Oh, I'm tired! Frances exclaimed petulantly" [11];
- вигук + спонукально-окличне речення:
"Oh, dry it up! exclaimed Will bitterly" [11];
"Oh, be good to me! she sobbed" [11];
  - вигук + питально-окличне речення:
"Oh, will they!" [9];
"Oh--don't you believe me!" [9];
"Oh, am I! he said ominously." [9];
"Ay, have I any trouble!" [11];
  - вигук + структурні одиниці, що починаються з питальних слів *What / How*:
"Oh! How unspeakably awful!" [12];
"Oh, how ghastly!" [12];
"Oh, what the hell!" [9];
  - вигук + емпатична конструкція:
"Oh, heaven! Beyond the hedge she heard a voice, a steady rather theatrical voice. Oh, heaven!" [12];
"He was dictating to his secretary in the garden" [12];
"Oh, my goodness! she cried, as she saw the blood running down the slender buff leg of the horse in a thin trickle" [9];
"Oh, God! exclaimed the other in disgust." [11];
"Oh, my goodness! she cried" [9];
  - звертання + емпатична конструкція:
"Adieu, my dear, God be with you" [9];
  - вигук + емпатична конструкція + розповідно-окличне речення:
"Oh, my God, I'm glad I've realised in time!" [12];
  - вигук + звертання + оклично-питальне речення:
"Oh, child, don't ask me!" [11];
  - звертання + спонукально-окличне речення або спонукально-окличне речення + звертання:
"Take your hand off him, you!" said Miss Stokes [10];
  - звертання + розповідно-окличне речення або розповідно-окличне речення + звертання:
"Got you, Romero! he said aloud" [9];
"It's him all right, boy!" [9];
  - звертання + структурні одиниці, що починаються з питальних слів *What / How* або структурні одиниці, що починаються з питальних слів *What / How* + звертання:
"But how beautiful you are, you! she said coolly, almost cynically" [12];
  - вигук + емпатична конструкція + розповідно-окличне речення:
"Oh, God, he felt sick!" [11];
  - розповідно-окличне речення + емпатична конструкція або емпатична конструкція + розповідно-окличне речення:
"God, it's a knockout! he said, thoroughly amused" [10];
  - спонукально-окличне речення + емпатична конструкція або емпатична конструкція + спонукально-окличне речення:
"Shut up, for God's sake! cried Annie fiercely, as if in torture" [10];
"For God's sake, leave off wanting to do me good" [12];
  - емпатична конструкція + звертання + спонукально-окличне речення:
"God's love; Ethel, cut out the Cuesta caprice!" [12].

У ході аналізу нам вдалося встановити, що важливу роль у новелах Д.Г. Лоуренса відіграють також емоційні паузи, які відображено тире або трьома крапками. Здебільшого вони характерні для художніх діалогів і сигналізують про схвильований стан персонажа, є засобом вираження підвищеного емоційного тону, наприклад:

"I've--I've--I was pulling a brussel-sprout stalk--and--oh-h!--something tore inside me. I've had a pain, the old woman wept from shock and suffering, gasping between her whimpers,-- I've had a pain there--a long time--and now--oh--oh!" [11]

Як бачимо, в новелах Д.Г. Лоуренса емоція гніву чи захоплення часто супроводжується складнощами із формулюванням думок, що призводить до синтаксичного дискретизму фраз, обриву речень і окремих слів. Поява пауз у мові персонажа свідчить про його напружений емоційний стан. Графічно ж цього ефекту письменникові вдається досягти за допомогою вживання тире.

Також нам удалося встановити, що в діалогічному мовленні персонажів новел Д.Г. Лоуренса, які відчувають гнів або захоплення, переривання мови реалізується в двох типах мовних ситуацій. У першій ситуації неповнота складу мовного ланцюга свідчить про душевне хвилювання персонажа: він не може впоратися з емоціями, що переповнюють його, й висловлювання обривається. У другій ситуації незакінченість реплік пояснюється тим, що персонажа, який говорить, перебивають і не дають йому можливості висловити свою думку, наприклад:

"Selby was at the 'George' when it broke out--I don't know where the lad was--!"

"Father", broke in Lois, "why do you talk like that?" [11]

Як бачимо з прикладу, деякі висловлювання одного персонажа можуть викликати в іншого позитивні або негативні емоції. У цьому випадку співрозмовник перебиває мовця, щоб висловити свою думку. Часто персонаж може бути настільки захоплений, що просто не чує свого співрозмовника і не помічає, що той його перебиває. Також у новелістиці Д.Г. Лоуренса поширені приклади того, як у стані гніву один персонаж перебиває іншого дуже різко, а іноді навіть грубо. Переривання фраз може бути результатом того, що один персонаж намагається закінчити неприємну для нього розмову, графічно це здебільшого передано за допомогою тире.

Іншим розділовим знаком, за допомогою якого Д.Г. Лоуренс передає емоції, є крапка. Її ставлять в кінці закінченого розповідного речення, як повного, так і неповного. Оскільки ознаками речення, які відрізняють його від інших мовних одиниць, є не тільки предикативність або наявність дієслова в особовій формі, а й інтонація і пауза, крапка слугує одним з основних графічних засобів вираження емоцій у новелістиці Д.Г. Лоуренса. Стилїстична функція крапки може бути різною. При описі єдиної картини або швидкої зміни подій крапка розбиває текст на окремі короткі речення, унаслідок чого виникає враження одночасної єдності й динамічності цілого.

"You? You've got a home. You've got a child. You've got a man who works for you. You've got what you want. You do as you like" [12].

Завдяки вживанню коротких, непоширених речень ми розуміємо, які емоції переживає герой, дружина якого хоче піти до іншого. Це підтверджує думку французького вченого А. Сеше, який вважав, що висловлювання – під впливом емоцій – стають короткими, виникає рубаний синтаксис, який графічно позначається за допомогою крапок [8]. Крапка передає переривчастість мови героя, його хвилювання. Одну думку відображають декілька речень.

Іншим важливим засобом графічного виділення емоцій у новелістиці Д. Г. Лоуренса є курсив. Ним у новелах найчастіше виділено поетичні вставки, слова з іншої мови, і все, що, на думку письменника, вимагає особливого підсилення та сприяє кращому відтворенню емоційного стану героя.

Більшість службових слів, дієслів та займенників при виділенні курсивом набувають у новелах Д.Г. Лоуренса додаткової емотивної конотації.

"He has joined the Navy! exclaimed Mr Lindley. I think he could scarcely have done better--to serve his Queen and country on the sea . . .";

"He is wanted to serve me, she cried. And I wanted my lad at home." [11].

Героїня виражає своє обурення. Виділення займенника *me* курсивом підкреслює емоцію гніву. Крім злості і гніву курсив може також висловлювати здивування, наприклад:

"Here's Henrietta!" cried Hester, in a tone which meant: "How's that?" [12].

У наведеному прикладі курсив засвідчує здивування Естер, яка не очікувала побачити Генрієту на порозі свого будинку.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, графічне оформлення новел Д.Г. Лоуренса відіграє важливу роль у відтворенні емоційних станів персонажів. Розділові знаки надають художньому мовленню виразного емоційного забарвлення. Найчастіше Д.Г. Лоуренс послуговується знаком оклику, тире та крапкою. Менш поширені випадки використання курсиву, який хоч і не передає емоції персонажа безпосередньо, але допомагає створити певну наочність, що сприяє кращому розумінню емоційного стану героя.

Представлені результати дослідження є початковою ланкою аналізу мовних засобів вираження емоцій у творчості Д.Г. Лоуренса, які потребують подальшого поглибленого вивчення на різних мовних рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов / И.В. Арнольд. – М. : Флинта, 2016. – 384 с.
2. Прокопченко А.В. Специфіка емотивного тла роману Д.Г. Лоуренса "Білий павич" / Анастасія Володимирівна Прокопченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2017. – №26. – С. 66–68.
3. Ткаченко А.В. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства / А.В. Ткаченко. – К., 1988. – 342 с.
4. Шаховский В.И. Лингвистика эмоций: основные проблемы, результаты и перспективы / В.И. Шаховский. // Мир лингвистики и коммуникации. – 2008. – №10. – С. 8–12.
5. Brault E. Emptying and Filling: a(n) (Il)logical Poetic Representation of Emotions / E. Brault // Études Lawrenciennes. – 2011. – №42. – С. 205–237.
6. Growse N. Lawrence and the Ideology of Emotion / N. Growse. // Études Lawrenciennes. – 2012. – № 43. – С. 237–255.
7. Roux M. Emotions and Otherness in D.H. Lawrence's Mexican Fiction / M. Roux // Études Lawrenciennes. – 2012. – №43. – С. 215–235.
8. Sechehaye A. Essai sur la structure logique de la phrase / A. Sechehaye. – Paris : Librairie ancienne Edouard Champion, 1950. – 237 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Lawrence D. Collected Short Stories by D. H. Lawrence [Електронний ресурс] / D.H. Lawrence. – Режим доступу до ресурсу: <http://gutenberg.net.au/ebooks04/0400301h.html>.
10. Lawrence D. England, My England and Other Stories [Електронний ресурс] / D.H. Lawrence. – 1922. – Режим доступу до ресурсу: <http://gutenberg.net.au/ebooks/m00010.txt>.
11. Lawrence D. THE PRUSSIAN OFFICER and Other Stories [Електронний ресурс] / D.H. Lawrence. – 1914. – Режим доступу до ресурсу: <http://gutenberg.net.au/ebooks03/0301501h.html>.
12. Lawrence D. THE WOMAN WHO RODE AWAY and other stories [Електронний ресурс] / D.H. Lawrence. – 1928. – Режим доступу до ресурсу: <http://gutenberg.net.au/ebooks04/0400301h.html>.

REFERENCES

1. Arnol'd Y.V. Stylystyka. Sovremennyj anhlyjskij iazyk: uchebnyk dlja vuzov / Y.V. Arnol'd. – M. : Flynta, 2016. – 384 s.
2. Prokoichenko A.V. Spetsyfika emotyvnogo tla romanu D.H. Lourensa “Bilyj pavych” / Anastasiia Volodymyrivna Prokoichenko. // Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. – 2017. – № 26. – S. 66–68.
3. Tkachenko A.V. Mystetstvo slova. Vstup do literaturoznavstva / A.V. Tkachenko. – K., 1988. – 342 s.
4. Shakhovskij V.Y. Lynhvystyka emotsyj:osnovnye problemy, rezul'taty y perspektyvy / V.Y.Shakhovskij // Myr lynhvystyky y kommunykatsyy. – 2008. – № 10. – S. 8–12.
5. Brault E. Emptying and Filling: a(n) (Il)logical Poetic Representation of Emotions / E. Brault // Études Lawrenciennes. – 2011. – № 42. – C. 205–237.
6. Growse N. Lawrence and the Ideology of Emotion / N. Growse. // Études Lawrenciennes. – 2012. – №43. – C. 237–255.
7. Roux M. Emotions and Otherness in D.H. Lawrence’s Mexican Fiction / M. Roux // Études Lawrenciennes. – 2012. – № 43. – C. 215 – 235.
8. Sechehaye A. Essai sur la structure logique de la phrase / A. Sechehaye. – Paris : Librairie ancienne Edouard Champion, 1950. – 237 c.

Дата надходження до редакції 18.10.2017

УДК 811.133.1'42

ПАРАГРАФЕМНІ ЗАСОБИ В КОНСТРУЮВАННІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ АВТОРА

ТУЧКОВА О.О.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті застосовано комплексний семантичний, стилістико-прагматичний підхід до вивчення функціонального потенціалу параграфемних засобів у конструюванні гендерної ідентичності образу автора. Основну увагу зосереджено на з'ясуванні можливого прагматичного впливу параграфемних засобів на експліцитну та імпліцитну семантику тексту. На матеріалі французького жіночого автобіографічного роману доведено, що параграфемні засоби відіграють принципову роль в організації друкованого простору та відбивають гендерну ідентичність образу автора. Наголошено, що подвійний вплив параграфемних засобів реалізується саме за умови балансу вербального й невербального компонентів.

Ключові слова: параграфемні засоби, невербальні засоби, гендерна ідентичність, прагматичний вплив, оповідь, інтенція.

TOUCHKOVA Olena Oleksandrivna
Candidate of Philology, Senior Lecturer,
Kyiv National Linguistic University,
e-mail: elenatouchkova3@gmail.com

PARAGRAPHEMIC MEANS IN CONSTRUING AUTHOR'S GENDER IDENTITY

Introduction. One of the tasks of modern gender linguistics is to reveal non-verbal means that help to construe gender distinctions of the character and the image of the author as well. Studying the critical literature concerning such aspects as the image of the author, implied author, author and narrator proved the actuality of the subject of the given investigation. Critical works' analysis showed that this facet has not been studied well, there are still a lot of gaps, as for instance, non-verbal means of author's image construing. **Purpose.** The paper aims to reveal paragraphemic means used by the women writers in French autobiographical novels and suggest narrative and pragmatic facet of author's gender identity construing in French autobiographical novels written by women writers. **Methods.** To define the functions of paragraphemic means in author's gender identity construing the investigation is methodologically grounded on narrative, pragmatic and stylistic analysis. **Results:** The paper singles out and classifies the group of paragraphemic means which help to construe author's gender identity in French autobiographical novel written by women-writers. Dominant place among such means belongs to the pictures breaking the narrative of the novel, the size of narrative, italic means of accentuating the author's intention and numbering the abstracts. **Conclusion.** Paragraphemics is applied facet in linguistics that studies graphical text organization and the functions of non-verbal means in revealing the author's intentions. Being restricted in their proper meanings non-verbal means bound semantic variety of phrase or supra-phrasal units. They introduce some information in that way as it is supposed to be decoded by the reader. Non-verbal means help to make the image of the author and construe his/her gender identity.

Keywords: paragraphemic means, nonverbal means, gender identity, pragmatic analysis, narrative, intention.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Накопичення знань про гендер, гендерні стереотипи, гендерну ідентифікацію та под. переорієнтувало вектор їх спрямування: сьогодні мова йде не про те, як стать впливає на комунікативну поведінку

й використання мови, а які мовні засоби беруть участь у конструюванні гендера в різних типах дискурсу, комунікативних ситуаціях. Здобутки наукових розвідок гендерної тематики стають корисними для розвитку багатьох міждисциплінарних наук.

Вважаємо також актуальним вивчення параграфемних засобів, які долучаються до цього процесу. Припускаємо і спробуємо довести, що саме вони слугують ефективним і водночас ненав'язливим засобом гендерної ідентифікації автора художнього тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному ритмі життя, коли величезний обсяг інформації бореться за місце у людській свідомості, лінгвістичні засоби вже давно користуються арсеналом невербальних засобів у досягненні своєї мети. Численні їх типи супроводжують різні види текстів, зокрема й художні. Темою невербальних, а саме параграфемних засобів цікавилися І.В. Арнольд, Н.С. Валгіна, Н.М. Влох, Н. Рева, Р.І. Савчук, Н.С. Ярошко та інші. А тим часом, параграфемні засоби все впевненіше завойовують художні тексти, підкреслюючи у такий спосіб несхожість, незвичність і індивідуальність образу автора у продукovanому тексті.

Традиційні риси жіночого мовлення, його особливий реєстр з характерними для нього афективними прикметниками, розділовими питаннями, мовленнєвими формами вияву невпевненості, загальною надто романтичною тональністю тексту, сформулював ще Р. Лакофф як концепцію “жіночої мови” [5, с. 45]. Подальший розвиток гендерних досліджень виявив, що не всі жінки послуговуються “жіночою мовою”, а з іншого боку, вона притаманна не тільки жінкам. У такий спосіб тенденція гендерних досліджень виточилася у русло вивчення локальних гендерних практик. На основі мовних гендерних стереотипів, враховуючи мовленнєву поведінку комунікантів, дослідження зорієнтувалися на вивчення різноаспектних засобів, способів та прийомів конструювання індивідом гендерної ідентичності [там само, с. 47]. Гендерна ідентичність розкривається на тлі стилістичної парадигми, у найширшому її розумінні, з додаванням наукового надбання психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо. Таким чином, через велику місткість і широке потрактування поняття *стиль* гендерна лінгвістика здебільшого послуговується формулюванням *специфіка вербальної поведінки як способу конструювання гендерної ідентичності*. Прикметно, що вербальне конструювання останньої охоплює не все, що говорить індивід, а тільки те, що вирізняє його/її мовленнєву поведінку. Враховуючи наративні особливості матеріалу дослідження, а саме французького жіночого автобіографічного роману, вербальне конструювання гендерної ідентичності автора базується на дослідженні не тільки вербального прошарку, але й невербального компоненту, тобто задіяних *параграфемних засобів*.

Мета нашої статті полягає у виокремленні параграфемних засобів у французькому жіночому автобіографічному романі, які також беруть участь у конструюванні гендерної ідентичності образу автора. **Матеріалом дослідження** є французький жіночий автобіографічний роман як писемна форма жіночого Я з вагомою підтримкою невербальних засобів. Тож поєднання мовних і позамовних засобів спрямовує вплив не тільки на адресата, але й слугує можливістю маніфестації гендерної ідентичності в тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Параграфемні засоби, що входять до складу знаків пунктуації, уводять ідеї зв'язності, з'єднання, неперервності, координації тощо розумово-мовленнєвої діяльності у письмову форму тексту. Через належність до знаків невербального вияву вони структурують знаки вербального характеру як відображення когнітивних процесів. Їх смислова неваріативність корегує семантичну множинність. Інакше кажучи, той когнітивний посыл, який був закладений у їх вибір і розташування адресантом, прямо пропорційно інтерпретується адресатом. Це ті засоби, які допомагають оформлювати розмитість думок у мовленні з усіма його різновекторними напрямками. Нагадаємо, що параграфемні засоби належать суто до писемного мовлення, проте їхні функції розмежування, об'єднання, виділення тощо в усному мовленні виконує низка інших невербальних прийомів: інтонація, жести, міміка тощо. Отже, через зоровий канал сприйняття параграфемні засоби співвідносяться з концептами,

вираженими певними лексичними одиницями і у такий спосіб надають ключі до глибшого розуміння тексту. Наголосимо, що невербальні засоби досліджуваного типу не тільки зв'язують елементи чи фрагменти висловлювань, текстів, але, що найголовніше, виявляють з неосяжної глибини тексту підтекстові, позатекстові зв'язки. Тож не дарма аналіз параграфемних засобів долучається до аналізу гендерної ідентичності образу автора, адже у способах їх розмежування приховується гендерна ідентичність автора.

Параграфемні засоби, окрім фізичної природи знака (тобто способу їх написання), передають і смислове навантаження, зокрема імпліцитно. Загалом джерелом імпліцитної інформації можуть бути одиниці всіх рівнів мови: фонетичний (просодія), морфологічний, лексичний (головним чином неденотативні компоненти значення, тобто асоціативні значення, факультативні) та актуалізація слова в контексті [1]. Показовим є участь імпліцитної інформації у прихованому впливі на адресата у необхідному для співрозмовника руслі, іншими словами, в маніпулюванні свідомістю. Зважаючи на те, що мовне маніпулювання свідомістю має засадничий характер у текстах рекламного, комерційного типу, не можна категорично стверджувати про його відсутність у художніх текстах, зокрема в автобіографічних романах, де автор оповідує свою історію життя з уже "вбудованим" кутом сприйняття, що також постає свого роду маніпуляцією або обмеженням вибору сприйняття і інтерпретації.

Сьогодні, з його швидкісними комунікативними технологіями, модифікує інформаційний простір, зберігаючи або навіть скорочуючи його обсяг, проте збільшуючи його змістове навантаження. Останній процес стає можливим і відбувається саме завдяки залученню семіотичних знаків або засобів, які в деяких випадках є набагато промовистішими, ніж стилістичні засоби.

У нашому дослідженні долучаємося до когорти науковців (І.М. Борисова, М.М. Махній, Р.І. Савчук, Н.С. Ярошко), які інтерпретують параграфеміку в загальних тенденціях лінгвостилістики [1; 4]. Саме параграфеміка уможливує увиразнення семантичної інформації, щоб вона була прочитана і декодована читачем саме так, як запрограмував автор. Зважаючи на множинність сприйняття і інтерпретації семантичної інформації, параграфеміка звужує її до певного кола, підсилюючи різними конотоціями.

У французькому жіночому автобіографічному романі ХХ століття зміна друкованого простору відбувається через залучення синграфемних засобів (стилістично навантажені варіації знаків пунктуації), супраграфемних (зміна шрифту) і топографемних засобів (моделювання площини тексту) [4, с. 149]. Серед них є самостійні, тобто такі, які промовисто говорять самі за себе: фотокартка, малюнок, схеми тощо, і допоміжні, що увиразнюють функції вербальних засобів, а саме шрифт, колір, підкреслення тощо. Так, у жіночому автобіографічному романі початку ХХ століття С.-Г. Колетт "Sido" параграфемним засобом постає портрет автора у вигляді фотокартки. Через фотокартку здійснюється прямий вплив на уяву читача про зовнішність автора. Фотокартка наявна в чорно-білих тонах, однак стилістична деталізація допомагає "розфарбувати" образ автора. Зауважимо, що фотокартка, ще й надрукована на перших сторінках роману, не дає читачеві змоги створити образ автора самостійно, він постає вже завчасно заданий фотокарткою, підкріплений вербально. У цьому прикладі автобіографічний роман 1929 року ще перебуває під впливом літературної тенденції друкувати фотокартку головного актанта в біографіях та автобіографіях. Однак, не можна нівелювати прагматичне бажання створити певний його образ у читача.

Джерелом різноманітних параграфемних засобів постає жіночий автобіографічний роман II половини ХХ століття. Окрім вже згаданих їхніх функцій, до них додається ще й функція розподілу інформації, який передбачений задумом наратора, актанта, автора, та реакція читача, яка імпліцитно програмується через уживання тих чи інших параграфемних засобів. Оскільки вербальна форма гендерно не нейтральна (так вже історично склалося), вона здебільшого у своїй основі, у її зовнішньому і внутрішньому вияві, маскулінно орієнтована. Тож авторам-

жінкам на допомогу у виявленні гендерної ідентичності приходять параграфемні засоби, особливе місце серед них посідають парантези. У стилістиці парантези визначають як синтаксичну єдність, не пов'язану з реченням формальними відношеннями [3]. Вони можуть бути стилістично нейтральними або передавати різні емоційні, оцінні відтінки мовлення. Рясніє парантезами роман А. Ерно "La Honte", тож розглядатимемо їх на матеріалі саме цього автобіографічного роману.

Парантези найчастіше набувають рис самостійного тексту, виділеного на письмі дужками. Довжина такого тексту може варіюватися від речення до надфразової єдності, досягаючи обсягу сторінки, які від основного стилю тексту відрізняються лише яскраво вираженим функціонально-стилістичним забарвленням. Наведемо приклад: "*Laïc*" *était pour moi sans signification précise, synonyme vague de "mauvais"* [7, с. 85]. Без граматичних і стилістичних особливостей таке речення є відображенням ставлення автора-жінки до школи світського типу. Воно могло б існувати й без дужок, але саме вони відрізняють поточний текст від такого, який увиразнює думку автора. Імпліцитно дужки налаштовують читача дізнатися щось важливе, потаємне, інтимне. Текст у парантезах додає певної інтриги процесу читання. Великі за обсягом парантези утворюються на основі асоціативного зв'язку з контекстом, стосуються не конкретного слова в реченні, а ситуації загалом. Так, після опису устоїв життя батьків, свого життя в місті У., перед топографічним описом, автор-жінка додає певне пояснення в парантезах: (*Nommer cette ville – comme je l'ai fait d'autres fois – m'est impossible ici, où elle n'est pas le lieu géographique signalé sur une carte, qu'on traverse en allant de rouen au Havre par le train ou en voiture par la nationale 15. C'est le lieu d'origine sans nom où, quand j'y retourne, je suis aussitôt saisie par une torpeur qui m'ôte toute pensée, presque tout souvenir précis, comme s'il allait m'engloutir de nouveau.*) [7, с. 46]. У наведеному фрагменті автор-жінка ніби й пояснює, чому не може відкрито назвати це місто (*m'est impossible ici, où elle n'est pas le lieu géographique signalé sur une carte*), містифікуючи його через гіперболу (*elle n'est pas le lieu géographique signalé sur une carte*); які її охоплюють емоції (*je suis aussitôt saisie par une torpeur qui m'ôte toute pensée, presque tout souvenir précis*). Парантези містять складнопідрядні речення з порівняннями у часовому просторі (*comme je l'ai fait d'autres fois*), а також з гіперболістичним елементом (*comme s'il allait m'engloutir de nouveau*). Парантези не вимагають особливої синтаксичної чи стилістичної структури, вони вибудовуються відповідно до прагматичної інтенції автора. Вставлення наче розділяють оповідь на два окремі потоки: основний, що має інформаційне спрямування; допоміжний, який відповідає за прагматичний аспект повідомлення: емотивність, експресивність, оцінку. Крім того, дужки змушують читача сприймати текст інакше, налаштовують його на авторську відвертість, а отже на більш промовистий вияв власної гендерної ідентичності. Так, торкаючись теми правил у релігійній школі, автор-жінка додає в парантезах саме своє ставлення до неї. Воно виявляється через уживання: *Je ne peux ...que, Je devais ... Je dois admettre ..., Je ne peux empêcher ... J'étais sûre ...* [7, с. 84–85]. Адекватна інтерпретація парантез зумовлюється їхнім вербальним наповненням, що сприяє глибшому розумінню авторських інтенцій. У такий спосіб парантези беруть участь у виявленні гендерної ідентифікації образу автора, адже саме в них автор-жінка повідомляє своє ставлення до віри, наголошуючи на обов'язковості як невід'ємному елементі в житті жінки (*Croire et l'obligation de croire ne se distinguaient pas*) [ibid., 85]. Обов'язок і примус тиснули на автора в її житті, їх вона підкреслює з легкою іронією (*Pourtant je devais y vivre avec tranquillité, n'en désirant pas d'autre*) [ibid., 84]. Не дивно, що виникало відчуття страху перед універсумом (*Univers dont, au fur et à mesure que je le remonte, la cohérence et la puissance me paraissent effrayantes*) [ibid.].

Таким чином, саме парантези здійснюють вплив у двовекторному напрямку: перший – введення інформаційно додаткового тексту, що породжує семантичне навантаження, другий – імпліцитний вплив прагматичного характеру. На поєднанні цих векторів ґрунтується один із способів маніфестації гендерної ідентичності. Як вербальний образотвірний елемент парантези

складаються з лінгвостилістичних засобів і відображають індивідуально-авторські особливості. Проте як невербальний образотвірний елемент (оформлені за допомогою дужок), парантези реалізують суто прагматичні цілі – візуально активізувати увагу читача, зорієнтувати його на цікаве, інтимне. У свою чергу поєднання першого і другого чинника набуває форм пояснення, оцінки, деталізації, опосередкованого вияву емоційності, що безпосередньо характеризує гендерну ідентичність його образу.

Супраграфеміка, тобто засоби, що змінюють шрифтову однорідність тексту, також наявна у французькому жіночому автобіографічному романі. Найуживанішими є курсивні виділення, які потенційно володіють низкою дискурсивних і експресивних значень. В автобіографічному романі А. Ерно “La Place” простежуємо використання курсиву лише в чужому мовленні. Особливістю чужого мовлення є його так звана псевдоанонімність. Автор-жінка безпосередньо не пояснює, кому належать ці слова, вислови, проте розташовує їх у такому контексті, що в читача не виникає труднощів з ідентифікацією адресанта. Допомагають його визначити саме параграфемні засоби, зокрема курсив. Так, описуючи характер батька (*Mon père était gai de caractère, joueur, toujours prêt à raconter des histoires, faire des farces*), що він полюбляв робити в неділю (*Le dimanche, il servait la messe avec son frère, vacher homme lui*), автор-жінка завершує фрагмент прямою мовою батька, тими словами, які він промовляв, пригадуючи минуле: ***On était heureux quand même. Il fallait bien*** [8, с. 32] (В оригіналі виділено курсивом – О.Т.). У такий спосіб автор-жінка відмежовує себе, свою гендерну ідентичність від “власника” репліки. Здебільшого цей прийом застосовують до невеликих за розміром фраз, які вимальовують певною мовленнєвою звичкою актанта, які червоною ниткою проходять крізь текст, постають зрозумілими читачеві без пояснень. Таким чином, супраграфеміка як підтип параграфеміки зміст посилює особливою формою.

Також до вияву гендерної ідентичності долучаються інші засоби невербального впливу, а саме топографемні засоби, тобто *типографічний відступ* між абзацами чи на початку сторінки. Розмір відступу варіюється – 2, 3, 4 сантиметри. Його розташування не є хаотичним, бо ставиться він у найважливіших місцях роману, перед ключовими подіями, після певних роздумів. Типографічний відступ демонструє прагматичний намір автора – змусити читача затамувати подих, поки очі шукають наступний рядок чи задуматися над висловленим раніше, тобто це ті секунди, під час яких стимулюються рефлексії читача. Хоч абзаци логічно впорядковані, часто прямого поєднання попереднього й наступного абзацив немає. Для полегшеного розуміння в першому реченні абзацу автор-жінка окреслює суб’єкта дії, власне самі дії та обставини, здебільшого часу. Наведемо приклад: *J’écris cette scène pour la première fois* [8, с. 16]; *Depuis plusieurs jours, je vis avec la scène du dimanche de juin* [ibid., 31]; *Dans le café-épicerie, nous vivons au milieu du monde, comme nous nommons la clientèle* [ibid., 71]. Великі типографічні відступи як невербальні засоби впливу утворюють візуально іншу друковану сторінку в автобіографічних романах А. Ерно. Тож гендерна ідентичність автора-жінки опосередковано виявляється і у “виліплєні” друкованого простору. Розмір абзацив визначає власне автор-жінка, він може мати обсяг від двох речень до цілої сторінки, також може розпочинатися не з початку сторінки, а з середини друкованого аркуша. Це залежить від мети автора, від закінченості думки. Такий технічний прийом не порушує цілісності тексту, не заважає логічності викладу подій, проте долучається до створення образу автора-жінки. Технічні паузи читач може сприйняти як хвилинки для роздумів, що додає автору-жінці рис раціональності, виваженості і водночас загадковості.

Іншим топографемним засобом постає схематичне вибудовування тексту, зокрема перерахування. Асиндетон як вид перерахування набуває особливих форм у системі технічних засобів роману. Перерахування носить *схематичну форму*, коли авторці необхідно виокремити основні положення, риси певного феномену зі свого минулого. Так, наприклад, автор-жінка перераховує речі, які їй залишились з 52 року: *Comme traces matérielles de cette année-là, il me*

reste [7, с. 27]. Далі ставить двокрапку, групує всі залишки того часу за певними ознаками, виписуючи їх в окремі абзаци, які ще й розпочинаються з малої літери. Так, до матеріальних слідів (*traces matérielles*) віднесено: *une carte postale-photo en noir et blanc d'Elisabeth II. Elle m'a été offerte par une petite fille d'amis havrais de mes parents, qui était allée en Angleterre avec sa classe pour la fête du couronnement [...] [ibid.]*. Наступним пунктом є *une petite trousse à couture en cuir rouge, vide de ses accessoires, ciseaux, crochet, poinçon, etc, cadeau de Noël que j'avais préféré à un sous-main, parce que plus utile à l'école [ibid., 28]*. У переліку автор-жінка не тільки зазначає сам об'єкт (*trousse à couture*), який їй залишився, а й додає деталі кольору, форми, матеріалу (*une petite, en cuir rouge*), його наповнення (*vide de ses accessoires, ciseaux, crochet, poinçon, etc*), причину саме такого подарунку (*que j'avais préféré à un sous-main, parce que plus utile à l'école*). Засоби деталізації, які супроводжують той чи інший пункт, різноманітні і залежать від того, як вони вплинули на автора. Перерахуємо найцікавіші заголовки:

Tout ce qui renforce ce monde est encouragé, tout ce qui le menace est dénoncé et vilipendé. Il est bien vu:

d'aller à la chapelle aux récréation

de faire sa communion privée dès sept ans et non d'attendre la communion solennelle comme les filles de l'école sans Dieu

de rejoindre les "Croisées", une association ayant pour mission de convertir le monde et qui représente le plus haut degré dans la perfection religieuse

d'avoir toujours un chapelet dans la poche

d'acheter Ames vaillantes

de posséder le Missel vespéral romain de Dom Lefebvre

de dire qu'on fait "la prière du soir en famille" et qu'on veut devenir religieuse [7, с. 88–89].

Chez nous désigne encore :

1) *le quartier*

2) *inextricablement, la maison et le commerce de mes parents [7, с. 52]*.

Кожен такий заголовок закінчується двокрапкою, підпункт розпочинається з абзацу, може мати додаткові підпункти, унаслідок чого візуально текст роману набуває схематичної будови. Деякі пункти автор коментує, а в інших – лише констатує факт. Розписування подібних переліків потребує попереднього системного опрацювання спогадів, пригадування деталей. Це свідчить про те, що роман було написано не під владою емоцій, почуттів, як це позиціонують гендерні стереотипи, а на основі логічного системного підходу, що характеризує письменницю як особу скрупульозну, прагматичну. Така риса не є характерною для письменниць початку ХХ століття. Натомість вже наприкінці століття параграфемні засоби теж використовують до відтворення гендерної ідентичності образу автора жіночого роману. Отже, переліки, оформлені схематично, віддзеркалюють семантичне навантаження, що передається через форму, де зміст підтримується новою, іншою, друкованою сторінкою жіночого автобіографічного роману.

Загалом параграфемні засоби досліджуємо через їх контекстуальне прочитання, що поглиблюється вивченням тексту ще й через інтертекстуальні відношення (у разі якщо такі наявні) та через взаємовідносини автора й читача, зокрема як засоби, які детермінують певну інтерпретацію роману.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши параграфемні засоби, а саме типографічний відступ, схематичне перерахування, парантези, курсив, стверджуємо, що вони відіграють принципову роль в організації друкованого простору та відбивають гендерну ідентичність образу автора. Як жінка змінює зовнішність задля привернення уваги до себе, так і автор-жінка змінює друковану сторінку автобіографічного роману. Зміна класичного друкованого простору долучається до формування образу автора, візуально впливаючи на читача. Але при цьому вербальне наповнення візуальних змін так само залишається

важливим. Подвійний вплив параграфемних засобів реалізується саме за умови балансу вербального й невербального компонентів. Саме вони, як ніщо інше в тексті, є безпосереднім матеріальним відбитком образу автора.

Концептуальний підхід до вивчення параграфемних засобів відкриває перспективи для подальших досліджень особливостей вираження авторського задуму. Зокрема, припускаємо, що у вираженні важливих змістових нюансів автори притримуються певних загальних пунктуаційних стратегій і тактик, з'ясування яких глибше розкриє психологічний та філософський аспект репрезентації мовної свідомості автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова И.М. Графический облик поэзии: “лесенка”, курсив, графический эквивалент текста : на материале поэзии Н.А. Некрасова, его предшественников и современников : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / Борисова Ирина Михайловна. – Оренбург, 2003. – 260 с.
2. Гриценко Е.С. Язык как средство конструирования гендера : дис. ... доктора филол. наук: 10.02.19 / Елена Сергеевна Гриценко. – Нижний Новгород, 2005. – 405 с.
3. Степанов Ю.С. Французская стилистика / Юрий Сергеевич Степанов. М. : Высшая школа, 1965. 355 с.
4. Ярошко Н.С. Лінгвопрагматика франкомовного жіночого дискурсу (на матеріалі художніх творів 60–90-х років ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 – романські мови / Наталія Сергіївна Ярошко. – К., 2014. – 293 с.
5. Lakoff R. Language and Women's Place / R. Lakoff. – New York : Harper and Row, 1976. – 83 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. S : Colette S.-G. Sido / Sidonie-Gabrielle Colette. – P. : Editions Robert Laffont, S.A., 1989. – 751–800 p.
7. H : Ernaux A. La Honte / Annie Ernaux. – P. : Gallimard, 1997. – 142 p.
8. P : Ernaux A. La Place / Annie Ernaux. – P. : Gallimard, 1983. – 114 p.

REFERENCES

1. Bory`sova Y`M. Grafy`chesky`j obly`k poëzy`y` : “lesenka”, kursy`v, grafy`chesky`j ekvy`valent teksta :na matery`ale poëzy`y` N. A. Nekrasova, ego predshestvenny`kov y` sovremenny`kov dy`s. ... kand. filol. nauk : 10.01.08 / Bory`sova Y`ry`na My`xajlovna. – Orenburg, 2003. – 260s.
2. Gry`cenko E. S. Yazыk kak sredstvo konstruy`rovany`ya genera : dy`s. ...doktora fy`lol. nauk: 10.02.19 / Elena Sergeevna Gry`cenko. – Ny`zhny`j Novgorod, 2005. – 405 s.
3. Stepanov Yu.S. Francuzskaya sty`ly`sty`ka / Yury`j Sergeevy`ch Stepanov. – M. : Vysshaya shkola, 1965. – 355 s.
4. Yaroshko N.S. Lingvopragmaty`ka frankomovnogo zhinochogo dy`skursu (na materiali xudozhnix tvoriv 60–90-x rokiiv XX stolittya): dy`s. ... kand. fy`lol. nauk:10.02.05 / Nataliya Sergiyivna Yaroshko. – K., 2014. – 293 s.
5. Lakoff R. Language and Women's Place / R. Lakoff. – New York: Harper and Row, 1976. – 83 p.

Дата надходження до редакції 14.11.2017

УДК 340.113+81'276.6:34

ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ

ЦАРЬОВА І.В.

Запорізький національний університет

Статтю присвячено проблемі комплексного вивчення дериваційного потенціалу системи категорії тексту, своєрідних мовних складників змісту та форми, різновидів зв'язків між окремими частинами та усталених правил вираження цих зв'язків у царині сучасної юридичної лінгвістики. Проаналізовано відомі інтерпретації терміна *синтаксична деривація*, обґрунтовано його релевантність для дослідження процесів похідності різних структурних одиниць. Уперше творення юридичних текстів розглянуто в рамках дериватології, яка, вивчаючи деривацію в широкому аспекті як утворення мовних одиниць від слова до тексту, сьогодні є одним з провідних напрямків функціонального аналізу мови. Установлено, що юридичні тексти залежно від функціональної мети підлягають певним принципам і правилам виконання. Важливу роль в організації таких текстів відіграють засоби синтаксичного рівня мови, які в результаті синтаксичної деривації можуть набувати різних семантичних відтінків.

Ключові слова: деривація, дериваційна парадигма, дериваційний підхід, синтаксична деривація, юридичний текст.

TSAROVA Iryna Valeriivna
Candidate of Philology, Doctoral Student,
Zaporizhzhia National University,
e-mail: tsarevasgd@ukr.net

DERIVATIVE APPROACH TO THE ANALYSIS OF LEGAL TEXTS

Introduction. The paper focuses on the complex studying of the derivative potential of textual categories, semantic features of lexical level components, their coherence in the facet of contemporary legal linguistics. It suggests different ways of defining the notion of syntactic derivation for realizing the processes of various structural units' derivativeness. The paper also stresses that derivative process of the legal text forming is investigated in the facet of derivatology, which studies derivation as the means of language units' formation from a word to a text, is one of the fields of functional analysis of the language nowadays. **Purpose.** The paper aims at the analysis of derivational approach to the studying of legal texts. The tasks are the following: to establish the influence of the level of derivation on the structure and semantic features of speech constructions; to define the ways of applying the derivational approach to the study of the legal texts. **Methods.** The main method of investigation is derivational one. It allowed to widen the knowledge about legal text as lingual phenomenon, to describe its linguistic features, which characterize it as a dynamic structure. **Conclusion.** Depending on their functions legal texts are distinguished by their structure, principles, rules and styles of their compiling.

Keywords: derivation, derivative paradigm, derivative approach, syntactic derivation, legal text.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Юридичний текст становить надзвичайно складний об'єкт дослідження. Багатоплановість і багаторівневість організації юридичного тексту свідчить про те, що його важко вкласти у звичні лінійні рамки тієї лінгвістичної науки, яка сформувалася на виявленні певного корпусу одиниць і подальшої їх класифікації. Міждисциплінарний статус теорії тексту та її зв'язок з науковими дисциплінами цілком природно зумовлюють множинність підходів до вивчення тексту та відповідно породжують плюралізм думок відносно його природи. Проблематика визначається спрямуванням сучасних розвідок у русло комунікативно-функціональної парадигми і логіко-семантичного синтаксису, які передбачають комплексний підхід до вивчення семантики, структури, творення та функціонування мовних одиниць у юридичному дискурсі.

Проблема комплексного вивчення дериваційного потенціалу системи категорії тексту, своєрідних мовних складників змісту та форми, різновидів зв'язків між окремими частинами та усталеними правилами вираження цих зв'язків набуває все більшої актуальності в царині сучасного мовознавства. Актуальне застосування дериваційного підходу до аналізу юридичного тексту розширює межі дослідження. Саме послідовно використаний підхід деривації до аналізу юридичного тексту як цілісної одиниці вищого рівня мови дозволить поглибити уявлення про текст як мовний феномен, описати окрім вивчених статичних і нові властивості, характерні для нього як динамічно розгорнутої структури, пояснити особливості протікання процесів формоутворення юридичних текстів різних типів, об'єднати всі можливі текстові вияви в єдину лінгвістичну модель. Такий поглиблений аналіз можливий завдяки рівню розробленості поняття *деривації* в сучасній лінгвістиці, що дає змогу розмежовувати дериваційні процеси за рівнями мови і, що є найбільш важливим, розглядати текстову одиницю будь-якого рівня і як результат, і як опорну точку процесу текстотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтя сучасних наукових концепцій, що стосуються мовного упорядкування юридичних текстів, зокрема нормативно-правових актів, перебували в центрі уваги таких дослідників, як Б.М. Ажнюк, Н.В. Артикуца, І.М. Грязін, Т.В. Губасва, О.Л. Доценко, Ю.Ф. Прадід, Т.В. Радзієвська, А.Ф. Черданцев, Л.І. Чулінда. Серед інших актуальних проблем аналізувалися питання юридичної термінології, синонімії правничих термінів, відповідності їхніх змісту та форми, типології, доцільності вживання технічних термінів у нормативно-правових актах, які регламентують різні сфери суспільних відносин (Ю.О. Гришенкова, В.М. Демченко, І.Б. Іванова, С.П. Кравченко, В.О. Навроцький, Л.М. Пелепейченко, В.В. Посмітна, Ю.С. Степанов, З.О. Тростюк, І.Б. Штерн). Особливої ваги набуває визначення таких способів побудови текстів нормативно-правових актів, які дозволяли б найбільш точно й адекватно матеріалізувати інтенції законодавця. У зв'язку з цим посилюється інтерес учених до виявлення різноманітних відхилень у текстових одиницях, що спостерігаємо в наукових працях В.А. Широкова, який досліджує особливості логіко-лінгвістичних аномалій у нормативно-правових актах. Однією з основних причин лінгвістичної недосконалості законодавчих документів є відносно невисокий рівень професійного володіння авторами літературною мовою як єдиним засобом матеріалізації права, що призводить до появи різного роду мовних девіацій та логічних аномалій у нормативно-правових текстах. Натомість проблема формування юридичного дискурсу, зокрема його лексико-дериваційна концепція юридичного тексту, не привертала увагу українських науковців.

Мета пропонованої **статті** – проаналізувати дериваційний підхід до вивчення юридичного тексту. Для досягнення поставленої мети сформульовано **завдання**: встановити характер залежності обсягу дериваційної парадигми від структури та семантики реченнєвих конструкцій, а також виявити особливості дериваційного підходу до вивчення юридичного тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку юридичної лінгвістики є актуальним оновлений підхід до мовних явищ з позицій виявлення як закономірностей, так і особливостей творення й функціонування одиниць. У зв'язку з цим під іншим кутом зору розглядається проблема синтаксичної деривації як утворення похідних зі збереженням лексичного значення своїх твірних основ, але з іншим морфологічним оформленням (А.П. Загнітко) [8, с. 244], у межах якої є дискусійним, зокрема, питання синтаксичної похідності, яку переважна більшість дослідників визначає як семантичну і структурну похідність одних синтаксичних одиниць від інших, спираючись на принцип словотвірної похідності.

О.І. Москальська співвідносить деривацію синтаксичних одиниць з процесами перифразування і найрізноманітнішими трансформаціями, визначає її “як ускладнення граматичної структури речення, пов'язане з введенням у смислову структуру додаткового елемента, смислу”

(наприклад, елемента каузації суб'єктивної оцінки) [12, с. 76–77]. К.Г. Городенська тлумачить синтаксичну деривацію як процес “спрощення” [4, с. 5], а не ускладнення вихідної структури. Аналіз публікацій з цієї проблематики у вітчизняній лінгвістиці дає підстави стверджувати, що дериваційні процеси на словотвірному рівні вивчені достатньо широко (В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, О.О. Земська, О.С. Кубрякова, М.М. Шанський), але відношення похідності в синтаксисі потребують подальшого дослідження. Доказом цього слугують різноманітні інтерпретації терміна *синтаксична деривація* (Є. Курилович, Є.Л. Гінзбург, О.С. Кубрякова, Л.М. Мурзін) і його вживання не лише для визначення процесів похідності різних структурних одиниць, але й різних аспектів їх дослідження.

Розвідки з логіко-семантичного синтаксису виявили, що формально просте речення, ускладнене напівпредикативними конструкціями, є поліпропозитивним (О.О. Селіванова, А.В. Супрун). У зв'язку з цим дослідники дериваційного синтаксису зосередили увагу на механізмах згортання поліпредикативних одиниць у монопредикативні. У цьому разі дериваційні процеси витлумачуються неоднозначно, а саме: як *предикатна конденсація* (Г.О. Золотова), *компресія* (Л.М. Мурзін), *синтаксична конденсація* (І.Р. Вихованець), *редукція* (К.Г. Городенська, А.П. Загнітко). Українські мовознавці (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко) визначають похідні від складного речення синтаксичні деривати як формально прості, але семантично ускладнені за рахунок згорнутої пропозиції. Ці одиниці називаються *перехідними структурами* (Ю.А. Смичковська) або *окремими синтаксичними формами* (І.Р. Вихованець). Н.В. Гуйванюк зазначає, що “ідея підвести під парадигматичні співвідношення синтаксичні одиниці на основі системних видозмін, з'ясування яких повинно бути складовим елементом синтаксичного аналізу, все ж тлумачиться досить нечітко, змішуються як співвідношення плану формально-граматичного, так і семантико-синтаксичного” [7, с. 31].

Дериваційний підхід відкриває нові можливості дослідження мови, оскільки “охоплює не лише різні рівні (від фонетичного до текстового), але й різні плани (формальний, змістовий, функціональний) дослідження об'єктів у їх взаємодії” [5, с. 21]. Цей підхід покладено в основу цілого напрямку, що дістав назву загальної дериватології, граматики деривату. У рамках дериватології можливе виділення ряду галузей, наприклад: лексикологія деривату, текстологія деривату, що має власний предмет дослідження.

Синтаксична деривація, дериваційна парадигма речення, обґрунтована В.А. Белошапковою та Т.В. Шмельовою, відображає широке розуміння *синтаксичної парадигми*, яка впроваджена в апарат лінгвістичного дослідження як необхідність системного вивчення синтаксису, а також необхідність представити синтаксичний рівень мови як систему одиниць. В.А. Белошапкова досить широко інтерпретує дериваційну парадигму в синтаксисі, а саме як “регулярні видозміни формальних зразків речення, що володіють власним семантичним потенціалом” [2]. Основна увага зосереджена на трансформаційних або синонімічних відношеннях речення як з іншими реченнями, так і з одиницями нереченнєвої природи (наприклад, словосполученнями), які об'єднано в одну парадигму за ознакою семантичної еквівалентності (здатності членів парадигматичного ряду позначати ту саму ситуацію). Такий підхід зумовлений засадничими постулатами генеративної граматики та уведеного поняття синтаксичної парадигми для моделювання системної організації синтаксичного ладу мови. Система регулярних реалізацій В.А. Белошапкової [2, с. 752–763] охоплює системні видозміни, не пов'язані з вираженням предикативності, вона звертається до смислової організації речення. У руслі дериваційного синтаксису виникло принципово нове поняття дериваційної парадигми, яка об'єднує речення, що співвідносяться як вихідне та похідне. Похідна конструкція відрізняється від вихідної ускладненням смислу та зміною форми. Обов'язковою вимогою для речень, що складають дериваційну парадигму, є єдність пропозиції, конкретної ситуації дійсності. Поняття регулярності у В.А. Белошапкової перегукується з думкою представників Празької школи про те, що перехід

від одного типу речення до іншого можна здійснити за чітко визначеними правилами. Під час утворення таких речень увесь їхній об'єктивний зміст не зазнає змін, але значення збагачується деякими додатковими відтінками. Структурна схема “припускає певне варіювання, яке супроводжується деякими змінами смислу речення або експресивно-стилістичного забарвлення” [Там само, с. 744]. Варто відрізнити міжсхемні парадигматичні співвідношення дериваційного типу від синонімічних відношень між реченнями, що побудовані за різними структурними схемами: “у синонімічному ряді не виділяється вихідної (семантично більш простої) та похідної (семантично більш складної) конструкції” [Там само, с. 744].

У наш час дослідження системних перетворень мовних реалій як різних форм, які відображають ту саму позамовну ситуацію, переросли в нову галузь синтаксичної науки, що дістала назву *дериваційного синтаксису* [4]. Дериваційний синтаксис указує на різноструктурність речень (різні структурні схеми) – ствердження / заперечення (*Закон є – Закону немає* = модель двоскладного речення – модель односкладного речення), конвертованість (*Суддя прочитав постанову – Постанова прочитана суддею* = модель субстантивно-вербумна – модель субстантивно-ад'єктивна); чи модифікує структурну схему, власне, є, за визначенням Н.Ю. Шведової, регулярними реалізаціями структурної схеми [16, с. 67]. Наприклад, фазова регулярна реалізація модифікує структурну схему введенням фазової зв'язки (*Прокурор оголошує – Прокурор продовжує оголошувати*), а узагальнено-особова реалізація схеми полягає в незаповненні позиції субстантивного компонента (*Ти сім разів відміряй... – Сім разів відміряй, один раз відріж*). Синтаксична деривація – когнітивний процес, що є “трансформаційно зумовленою похідністю одних синтаксичних одиниць від інших” [4, с. 3]; результат дії процесів прогресивного і регресивного порядку [13, с. 227], серед яких найбільш поширеними є спрощення / симпліфікація (еліпс, редукація, компресія) та ускладнення / комплетизація (розширення, включення). Безособову дієслівну форму в пасивному стані використовують тоді, коли бажано не називати агенса дії, тому безособові конструкції дають змогу зменшити кількість актантів речення, пор.: *Суд призначив його адвокатом – Його призначено адвокатом*. Професор К.Г. Городенська вважає такі перетворення особливим типом дериваційних перетворень, що відбуваються в межах спільної власне-семантичної структури речення. У семантико-синтаксичному ярусі предикатна, результативна, об'єктна і суб'єктна синтаксеми трансформуються в предикатну, об'єктну і суб'єктну синтаксеми, яким у формально-граматичній структурі відповідають присудок, присудковий (придієслівний) другорядний член речення і підмет [4, с. 70].

Юридичний текст як письмовий носій правової інформації – одна з найважливіших життєвих форм виразу права. Юридичним текстам, залежно від функціональної мети, притаманна певна організація, принципи й правила виконання, стиль написання тощо. Висловлювання думки у юридичному тексті характеризується точністю, логічністю та послідовністю. Високий ступінь точності передбачає повторюваність окремих фраз (слів, словосполучень, термінів) на певних ділянках тексту документа. Безумовно, це впливає на естетичне сприйняття тексту, але практичний критерій повинен переважати над загальнолітературними стандартами [16, с. 50]. Точність викладу досягається використанням однозначних висловів, термінів, слів із чіткою лексико-семантичною сполучуваністю. При створенні закону законодавцю доцільно мислити не стільки нормами, скільки наявними юридичними конструкціями як поняттями. До юридичних конструкцій, наприклад, належать *склад правопорушення, юридична особа, склад договору*. Не є конструкціями поняття чи визначення правопорушення або правовідносин, бо в них не відображено структурно-системної побудови цих явищ [18, с. 12].

У юридичних текстах відсутнє ставлення автора тексту до об'єктивної дійсності та змістового матеріалу. Змістово-підтекстова інформація, відтворювана шляхом породження асоціативних та конотативних значень, не властива юридичним текстам. Однозначність смислу, конкретність,

чіткість є основними принципами укладання таких текстів, умовою їх адекватного відтворення й розуміння. Залежно від сфери застосування юридичні тексти поділяють на такі види: тексти законотворчої діяльності (текст нормативно-правового акта); тексти правозастосовальної діяльності; тексти юридичної науки; тексти правової публіцистики.

Прості речення, ускладнені однорідними членами, відокремленими компонентами, вставленими та вставними словами, словосполученнями і реченнями, виконують у юридичних текстах функції передавання розширеної інформації, її уточнення, пояснення, покликання на джерело, упорядкування та систематизації. Речення з однорідними членами передбачають наявність синтаксичного зв'язку між словоформами, що виражається сполучником або інтонацією. Правові застереження як конкретний прийом юридичної техніки виступають повноправним елементом системи забезпечення дії права [14, с. 7] – соціально маркована умова, яка має спеціальну нормативно-лексичну форму (заява, положення), частково змінює зміст або об'єм дії норми права, створює новий правовий режим, виступає формою погодження інтересів і породжує певні юридичні наслідки. Форми нормативного вираження правових застережень – це словосполучення, терміни й логіко-мовні конструкції, за допомогою яких у нормативно-правовому акті виражають правові застереження. До основних форм нормативного вираження правових застережень належать сполуки: *як правило, крім випадків, за винятком, маючи на увазі, у порядку, передбаченому процесуальним законом, незалежно від, у деяких випадках, за необхідності, як мінімум, у необхідних межах* [17, с. 39].

У концепції Є. Куриловича термін *деривація* вжито в широкому розумінні: “це не тільки факт утворення одних слів від інших з метою передачі синтаксичних функцій, що відрізняються від синтаксичних функцій твірних слів, але також і той факт, що те саме слово може виступати в різних вторинних синтаксичних значеннях, постаючи у вказаному синтаксичному оточенні” [11, с. 66]. Каузативність у реченнях з ілюктивними предикатами дає змогу трансформувати їх таким чином: “суб’єкт – дія – об’єкт” – “об’єкт – дія” – “об’єкт – каузований стан”: *Суддя закрив засідання – Засідання закривається; Засідання закрите. У результаті трансформацій зазначених типів виникають двоскладні конструкції типу Засідання закривається, іменного типу Засідання закрите та односкладне речення безособового типу Засідання закрито. Об’єктний зміст у похідних конструкціях зберігається, причому в першому реченні на синтаксичному рівні при переході від активної моделі до пасивної констатуємо ще одну конструкцію – неозначено-особове речення типу Засідання закривають // Засідання закрили. Різноманітні синонімічні перетворення (трансформації, варіації), заміна одних предикативних засобів іншими (як у межах простого речення, так і в структурі складного) характерні для поліпредикативних конструкцій: *Суддя наказав колегії йти на засідання; За наказом судді колегія йтиме (підє) на засідання; Отримавши наказ судді, колегія піде на засідання; Суддя наказав, щоб колегія йшла на засідання; Колегія піде (пішла) на засідання, бо наказав суддя.**

А.П. Загнітко наголошує, що проблема аналізу регулярних реалізацій структурних схем актуалізує питання розмежування регулярних реалізацій однієї структурної схеми і виявів різних структурних схем [9, с. 59]. Підтвердженням останнього може бути співвідношення між структурними схемами типу $N_1V_f, \text{Cop}_r\text{In}_f$ пор.: *Закон існує / Законів існують, Закон буде реалізацією* ($N_1\text{Cop}_rN_3$) і *Бути закону реалізацією* ($\text{In}_r\text{Cop}_rN_5$). Наявність такого співвідношення між двокомпонентними номінативними реченнями з відмінюваною формою дієслова-зв'язки та інфінітивними реченнями засвідчує їх об'єднаність у синтаксичній системі української мови стосунками деривації (інфінітивні конструкції похідні від дієслівно-особових: вони виражають те саме значення, але ускладнені модальним відтінком).

Наявні в парадигматичній системі відношення – міжсхемні, міжрівневі. Перші відношення констатуємо між N_1V_f і V_3s/pl : *Учора ми добре працювали / Учора нам добре працювалося*. Внутрішньосхемні дериваційні відношення є модифікаційними, а міжсхемні –

трансформаційними. Від міжсхемних парадигматичних відношень дериваційного типу потрібно відрізняти синонімічні відношення між реченнями різних структурних схем та словосполученнями, іменниково-прийменниковими конструкціями. Синонімічні відношення між різними структурними схемами позбавлені відношення “твірне – похідне”, пор.: *У результаті тривалих петицій юристи не створили вчасно проекту рішення і Через тривалі петиції юристи не створили вчасно проекту рішення / Були тривалі петиції і юристи не створили вчасно проекту рішення / Тому що були тривалі петиції, юристи не створили вчасно проекту рішення.* Граничним виявом перетворення речення виступає утворення слова від цілісної реченнєвої твірної бази: *Той, хто оголошує вирок, зайшов до судової зали. Головуючий зайшов до судової зали.*

У межах функціонального опису мови виокремлюємо два напрямки вивчення юридичного тексту залежно від поставленої мети. Перший напрямок зосереджує увагу на з’ясуванні загальних властивостей тексту та їх взаємодії для характеристики тексту як цілого, це – так званий аналіз “зверху” усіх використаних у тексті засобів задля аналізу змісту [13, с. 23–24]. Другий напрямок аналізу “знизу” передбачає вивчення мовленнєвих одиниць, що формують текст, їх взаємодію та участь у процесі породження тексту [13, с. 23–24]. У результаті вживання в одному юридичному тексті низки різнокореневих слів, що належать до одного словотвірного типу, відбувається актуалізація дериваційного значення слова та відповідно дериваційної структури речення. Такі слова пов’язані відношеннями структурної мотивації: *виконання вироку (ухвала суду)* – кінцева стадія кримінального судочинства, у якій реалізується вирок суду, що набрав чинності [3, с. 23]; *обвинувальний висновок (обвинувальний акт)* – процесуальний документ, у якому слідчий підводить підсумок попереднього слідства в справі і формує обвинувачення певної особи у вчиненні злочину з наведенням конкретних доказів [Там само, с. 98]; *виправдовувальний вирок (судове рішення)* – звільняє обвинуваченого з-під варті, його виконують в цій частині негайно після проголошення в залі судового засідання. У дослідженнях з дискурсивного аналізу наголошено на тому, що організація дискурсу відрізняється від організації мови вищим ступенем свободи і варіативністю. Рівень синтаксису дозволяє виявляти більшу варіативність, однак і на цьому рівні свобода мовця обмежена певним кінцевим набором синтаксичних структур. Кількість структурних одиниць юридичного дискурсу, які розпізнаються носіями мови, досить велика [10].

Услід за Л. Г. Бабенко, акцентуємо увагу на тому, що підходи до вивчення тексту: *лінгвоцентричний* (аспект співвідношення “мова – текст”), *текстоцентричний* (текст як автономне структурно-сміслові ціле без співвідношення з учасниками комунікації), *антропоцентричний* (аспект співвідношення “автор – текст – читач”), *когнітивний* (аспект співвідношення “автор – текст – позатекстова діяльність”) [1, с. 15] можуть бути доповнені *дериваційним* (аспект співвідношення “первинне – вторинне”). Дериваційний процес створення юридичного тексту досліджуємо в рамках дериватології, яка, вивчаючи деривацію в широкому аспекті як утворення мовних одиниць від слова до тексту, сьогодні є однією з галузей функціонального аналізу мови.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, юридичні тексти залежно від функціональної мети підлягають різним принципам й правилам виконання. Висловлення думок у цих текстах має бути точним, логічним та послідовним. Важливу роль в організації такого мовлення відіграють засоби синтаксичного рівня мови, які в результаті синтаксичної деривації можуть набувати різних семантичних відтінків. Вивчення синтаксичних одиниць з погляду їх похідності забезпечує найоптимальніший добір мовних засобів для побудови чіткого юридичного тексту.

У перспективах дослідження – аналіз деривації юридичного тексту в аспектах: а) взаємодії лексичної деривації з процесами загального текстотворення: дослідження текстових чинників, які впливають на дериваційне функціонування слова; б) введення синтаксичної деривації

в загальнотекстову деривацію: дослідження дериваційної парадигматики, текстових функцій синтаксичних дериватів, особливості реалізації модусних і диктумних характеристик тексту; в) текстотворення на рівні комунікативного членування: вивчення динамічних характеристик тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : Учебник; Практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 496 с.
2. Белошапкова В.А. Современный русский язык: учебное пособие для филол. спец. высших учебных заведений / под ред. В.А. Белошапковой. – 3-е изд. – М., 1997. – 800 с.
3. Головченко В.В. Юридична термінологія : довідник / В.В. Головченко, В.С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.
4. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць / Катерина Григорівна Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 192 с.
5. Голев Н.Д. К основаниям деривационной интерпретации вторичных текстов [Текст] / Н.Д. Голев, Н.В. Сайкова // Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты-Вып. 3-Барнаул: Изд-во ААЭП, 2001. – С. 20–27.
6. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Ніна Василівна Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
7. Гуйванюк Н.В. Кореферентність і вчення про синтаксичні парадигми / Ніна Василівна Гуйванюк // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Вип. XV–XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 29–32.
8. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
9. Загнітко А.П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект : [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк, 2009. – 137 с.
10. Коваль Н.С. Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі (на матеріалі англомовних законодавчих і судових документів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Наталія Євгенівна Коваль ; ОНУ ім. І. І. Мечникова. – О., 2007. – 20 с.
11. Курилович Е. Очерки по лингвистике: сборник статей / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
12. Москальская О.И. Грамматика текста / Ольга Ивановна Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
13. Николаева Т.М. Лингвистика текста: современное состояние и перспективы / Т.М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Под ред. Т.М. Николаевой – М. : Прогресс, 1978. – С. 5–39.
14. Почепцов Г.Г. Избранные труды по лингвистике : [монография] / Георгий Георгиевич Почепцов. – Харьков : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2009. – 556 с.
15. Ткачук А.Ф. Законодавча техніка : [практичний посібник] / А.Ф. Ткачук. – К. : [Ін-т. громад. суп-ва], 2002. – 80 с.
16. Шведова Н.Ю. Местоимение и смысл : Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства / Н.Ю. Шведова; РАН. Отд-ние лит. и яз. Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – М., 1998. – 176 с.
17. Шугрина Е.С. Техника юридического письма : [учеб.-практ. пособие] / Екатерина Сергеевна Шугрина. – М., 2000. – 272 с.
18. Шутак И.Д. Теория и практика оговорок в праве : система понятий. Терминологический словарь / Илья Дмитриевич Шутак. – СПб : Санкт-Петербургский университет МВД России; Алетейя, 1999. – 203 с.

REFERENCES

1. Babenko L.G. Lingvisticheskij analiz hudozhestvennogo teksta. Teorija i praktika: Uchebnik; Praktikum [Linguistic analysis of artistic text. Theory and practice], L.G. Babenko, Ju.V. Kazarin. – 2-e izd. – M. : Flinta: Nauka, 2004. – 496 p. [in Russian].
2. Beloshapkova V.A. Sovremennij russkij jazyk: uchebnoe posobie dlja filol. spec. vysshih uchebnyh zavedenij [Modern Russian language] / pod red. V. A. Beloshapkovoj. – 3-e izd. – M., 1997. – 800 p. [in Russian].
3. Holovchenko V.V. Yurydychna terminolohiia : dovidnyk [Legal terminology], V.V. Holovchenko, V.S. Koval's'kyj. – K. : Yurinkom Inter, 1998. – 224 p. [in Ukrainian].
4. Horodens'ka K.H. Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts' [Derivation of syntactic units], Kateryna Hryhorivna Horodens'ka. – K. : Naukova dumka, 1991. – 192 p. [in Ukrainian].
5. Golev N.D. K osnovanijam derivacionnoj interpretacii vtorychnykh tekstov [To the grounds of derivational interpretation of secondary texts], N.D. Golev, N.V. Sajkova, Jazykovoe bytie cheloveka i jetnosa: psiholingvisticheskij i kognitivnyj aspekty-Vyp. 3-Barnaul: Izd-vo AAJeP, 2001. – P. 20–27.
6. Hujvaniuk N.V. Formal'no-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksychnykh odynyts' [Formal-semantic relations in the system of syntactic units], N.V. Hujvaniuk. – Chernivtsi: Ruta, 1999. – 336 p. [in Ukrainian].
7. Hujvaniuk N.V. Koreferentnist' i vchennia pro syntaksychni paradyhmy [Correlation and the doctrine of syntactic paradigms], Nina Volodymyrivna Hujvaniuk, Visnyk Prykarpats'koho natsional'noho universytetu. Filolohiia. – Vyp. XV– XVIII. – Ivano-Frankivs'k – 2007. – P. 29–32 [in Ukrainian].
8. Zahnitko A.P. Teoriia suchasnoho syntaksysu [The theory of modern syntax], Anatolij Panasovykh Zahnitko. – Donets'k, DonNU, 2007. – 294 p. [in Ukrainian].
9. Zahnitko A.P. Ukrains'kyj syntaksys: teoretyko-prykladnyj aspekt: [Ukrainian syntax: theoretical and applied aspect], Anatolij Panasovykh Zahnitko. – Donets'k, 2009. – 137 p. [in Ukrainian].
10. Koval' N.Ye. Movni zasoby arhumentatsii v iurydychnomu diskursi (na materialih anhlomovnykh zakonodavchykh i sudovykh dokumentiv) [Language means of argumentation in legal discourse]: avtoref. dys... kand. filol. nauk : 10.02.04, Nataliia Yevhenivna Koval' ; ONU im. I. I. Mechnykova. – O., 2007. – 20 p. [in Ukrainian].
11. Kurilovich E. Ocherki po lingvistike : sbornik statej [Essays on linguistics], E. Kurylovykh. – M. : Izd-vo inostr. lit., 1962. – 456 p. [in Russian].
12. Moskal'skaja O.I. Grammatika teksta [Grammar of the text], Olga Ivanovna Moskal'skaja. – M. : Vysshaja shkola, 1981. – 183 p. [in Russian].
13. Nikolaeva T.M. Lingvistika teksta: sovremennoe sostojanie i perspektivy [Linguistics of the text: the present state and prospects], T.M. Nikolaeva, Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Vyp. VIII. Pod red. T.M. Nikolaevoj – M. : Progress, 1978. – P. 5–39. [in Russian].
14. Pochepcov G.G. Izbrannye trudy po lingvistike: [Selected works on linguistics], G. G. Pochepcov. – Har'kov: HNU im. V.N. Karazina, 2009. – 556 p. [in Russian].
15. Tkachuk A.F. Zakonodavcha tekhnika : [praktychnyj posibnyk] [Legislative technique], A.F. Tkachuk. – K. : [In-t. hromad. sup-va], 2002. – 80 p. [in Ukrainian].
16. Shvedova N.Ju. Mestoimenie i smysl: Klass russkikh mestoimenij i otkryvaemye imi smyslovye prostranstva [Pronoun and meaning: Class of Russian pronouns and semantic spaces discovered by them], N. Ju. Shvedova; RAN. Otd-nie lit. i jaz. In-t rus. jaz. im. V. V. Vinogradova. – M., 1998. – 176 p. [in Russian].
17. Shugrina E.S. Tehnika juridicheskogo pis'ma : [ucheb.-prakt. posobie] [Technique of legal writing], Ekateryna Serheevna Shugrina. – M., 2000. – 272 p. [in Russian].
18. Shutak I.D. Teorija i praktika ogovorok v prave : sistema ponjatij. Terminologicheskij slovar' [Theory and practice of reservations in the law: a system of concepts. Terminological dictionary], Ylia Dmytryevych Shutak. – SPb : Sankt-Peterburgskij universitet MVD Rossii; Aletejja, 1999. – 203 p.

Дата надходження до редакції 10.11.2017

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2

LANGUAGE MANIPULATION MEANS IN ENGLISH LOVE DISCOURSE AND ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN

HATALSKA M.S.

Kyiv National Linguistic University

Стаття присвячена вивченню системи засобів мовленнєвої маніпуляції в текстах художнього любовного дискурсу в комунікативно-прагматичному аспекті та способів відтворення їх українською мовою. Проаналізовано методи й тактики мовного маніпулювання. Описано граматичні, лексико-семантичні та лексико-граматичні трансформації, які застосовують для відтворення мовних маніпуляцій у перекладах творів любовного дискурсу. З'ясовано, що модуляція та диференціація як найбільш уживані лексико-семантичні перетворення допомагають у вираженні ухилень, тону грайливості, кокетливості персонажів, натомість граматичні перетворення (додавання, пропущення, заміщення) застосовуються для передавання байдужості, грубості, нехтування і глузування у висловлюваннях і увиразнюють їхній маніпулятивний характер. Усі типи лексико-граматичних перетворень (антонімічний переклад, повна реорганізація та компенсація) використовують з метою формування гумористичного та маніпулятивного тону висловлювань. Доведено, що для досягнення семантичної еквівалентності в перекладі засобів мовної маніпуляції в текстах любовного дискурсу варто прискіпливо обирати способи їх відтворення.

Ключові слова: мовленнєва маніпуляція, любовний дискурс, мовна особистість, переклад, лексико-семантична трансформація, граматична трансформація.

HATALSKA Maryna Serhiiivna

Lecturer,

Kyiv National Linguistic University,

e-mail: marina.gatalska@gmail.com

LANGUAGE MANIPULATION MEANS IN ENGLISH LOVE DISCOURSE AND ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN

Introduction. The article is dedicated to one of topical issues of modern linguistics – language manipulation in fictional texts of love discourse, and highlights the specifics of applying translation strategies while rendering language manipulation means into Ukrainian. **Purpose.** The paper aims to describe the system of language manipulation means in love discourse and ways of their reproduction in the Ukrainian language. **Methods.** The nature of language manipulation as well as its techniques, tactics and methods used by the manipulator have been analyzed. The grammatical, lexico-semantic and lexico-grammatical transformations applied to convey language manipulation performed by different types of linguistic personalities in love discourse are described. **Results.** Conveying language manipulation means in translation is a complicated process that involves a number of difficulties, and therefore requires professional skills from a translator. Three main types of translation transformations are identified: lexical-semantic transformations; grammatical transformations; lexical-grammatical transformations, through which the system of language manipulation means in the texts of love discourse is rendered. Modulation and differentiation as the most frequently used lexical-semantic transformations help to render evasion, tone of playfulness, coquetry in characters' utterances that have manipulative potential. As shown by the analysis of the research material, grammatical

transformations (addition, omission, substitution) are applied to convey indifference, rudeness, neglect, and ridicule in utterances of characters and clearly render their manipulative power. All types of lexical-grammatical transformations (antonymic translation, total reorganization and compensation) have been applied with the aim of providing expressive, humorous and manipulative tone of utterances. **Conclusions.** It should be concluded that various translation transformations are required for achieving semantic equivalence in translation of language manipulation means in texts of love discourse.

Keywords: language manipulation, love discourse, linguistic personality, translation, lexical-semantic transformations, grammatical transformations.

Introduction. The modern stage of development of linguistic science once again indicates that the study of influence of potential of the language, its ability to regulate people's behavior, manage decision-making processes, and, in particular, its ability to act as an instrument for manipulating the consciousness of both the individual and society in general draws the attention of not only linguists (A.D. Dmitruk, K.V. Nikitina, V.V. Star, N.A. Ostroushko), but also psychologists (S.I. Burnstein, D. Bryant, S. Thompson, A.L. Dotsenko, T.M. Drydze, O. Leontiev, B. Sherdon), political scientists (S. Kara-Murza, G. Lassuell, G.G. Pocheptsov, G.Schiller), sociologists (B.I. Motuzenko). In the field of translation studies this vector of modern linguistics is extrapolated as a study of language manipulation reproduction mechanisms, which requires a comprehensive study of love discourse texts in a plane of interaction of the semantic, expressive and pragmatic levels of its structure.

The topicality of the study is determined by the fact that the problem of language manipulation means in love discourse texts as well as the ways of their rendering into Ukrainian, are insufficiently elaborated in contemporary linguistics and translation studies.

The aim of the article is to analyze manipulative effect of linguistic form and structure in communicative and pragmatic aspect and specifics of English-Ukrainian rendering of language manipulation in love discourse.

The aim determines the objectives of the research which are the following:

- to examine the nature of language manipulation;
- to define techniques, behaviours, tactics and methods used by manipulators;
- to define the concept of love discourse;
- to define linguistic strategies and means of language manipulation in love discourse;
- to define and analyze ways of their rendering into Ukrainian;
- to identify verbal behaviour strategies of different types of linguistic personalities;
- to analyze the use of transformations to convey language manipulation in the texts of love discourse.

Every scholar approaching the field of manipulation, either in linguistics, discourse analysis, psychology or political science, is aware of the vagueness, the semantic complexity and the lack of clear-cut definition for the concept manipulation. There are many reasons for that, but the most important of them are the complexity and ambiguity of the research object, determining the true utterance objectives and effectiveness of conversational moves in a particular situation of communication.

Language manipulation can be perceived as the conscious use of language in a devious way to cause the other person's (manipulated victim) specific conduct in a certain matter, in accordance with own self-serving wishes of manipulator. Language manipulation is based on the use of indirect speech acts, which are focused on perlocutionary effects of what is said.

Manipulation of linguistic form and structure implies that linguistic material beginning with the smallest or most discrete of segments or forms (phonetic, morphological units) and leading to quite large linguistic entities (lexical, syntactic units) will be fashioned to undergo some changes, transformation, mutilation, mutation that is relatively unexpected on the part of the viewer / reader. This is done clearly with the purpose of providing another means of directing the viewer's/reader's attention squarely onto what are the subject and substance of the particular discourse in which the manipulation occurs [8, p. 120].

The psychological component in manipulation is obvious: manipulative influence on human behavior is characterized by special emotionality and expressiveness. Such influence is based on feelings, emotions, mood of the addressee.

The mechanisms that provide effectiveness of influence include a number of intrapsychic processes that facilitate the implementation of certain block diagrams, which lead to the neutralization of the actions of psychological safety of the individual, to the loss of vigilance and facilitate the implementation of manipulative influence.

Since any interaction of people associated with communication involves the use of language and means of its expression, manipulation may well be considered not only as social or psychological phenomenon, but also as a phenomenon of sociolinguistic and psycholinguistic nature [8, p.136].

The purpose of manipulation is to achieve a specific communicative goal, in particular, to impose a certain vision of the situation described, the formation of new ideas, aspirations, desires, goals. Thus, language structures acquire manipulative content in specific discursive conditions [3, p. 27].

The strategies used by the manipulator in order to block truth, conceal information, distract an object from the main goal, are first linked to the necessity of blocking the identification of the manipulative intention of the speaker. Manipulation involves a certain external stimulus that captures the attention of the object, and hidden incentive that encourages object to the action, which they would not have done voluntarily. The use of stylistic devices (tropes and figures such as metaphor, metonymy, simile, hyperbole, anaphora, epiphora) also contributes to the creation of manipulative effect.

Manipulative abilities of language are extremely rich, and manipulative techniques in everyday interaction are becoming more refined and disguised. Each psychological mechanism is specific and applied under certain conditions. The manipulator can deliberately bring the victim to the desired mental state by using impatience, lack of self-confidence, vanity, concentration, compassion, frustration, confusion, indecision, euphoria, greed, boasting, patterns, effects and illusions of perception, stereotypes of perception and behavior, etc. The choice of the appropriate methods of manipulation is associated with moral and psychological culture of communication [2, p. 134-137].

Manipulation plays an extremely important role in structure of fictional text and, as a rule, is preserved in translation, while simultaneously demonstrating the influence of the language and personality factors (coming from the linguistic personality of the translator). The influence of the actual linguistic factors on conveying manipulative effects of one character to another is manifested, in particular, in the translation process, the phonetic layer is the most complex and least preserved in the process of conveying the manipulative nature of communication. The pragmatic potential of a manipulative situation is preserved at the expense of compensation by means of other layers.

A translator can amplify, weaken or adequately convey the manipulative (or actualizing) character of the statements of characters. It is important to note that in the translation process there is a danger of creating double manipulation: preserving techniques for manipulating the original and creating new ones in the text of the translation.

In order to describe the translation, process the concept translation strategy is widely used by scholars. The review of professional literature conducted by us allows us to assert that today two basic types of translation strategies are distinguished: universal and aspectual. Universal translation strategies can be defined as general rules and norms that a translator must adhere to, regardless of the language and type of text. In addition to the universal strategies in modern translation studies, there are also aspectual strategies that deal with the fundamental principles of solving partial problems within the framework of the general guidance (that is, the general strategy of translation).

Love discourse is practically unexplored in terms of its organization – linguistic structures that reflect a particular cognitive state. This type of discourse is interpreted by linguists as a complex phenomenon of human life, a philosophical hypothesis, a non-individualistic experience, on which lies the imprint of class, social and temporal affiliation. It serves the sphere of romantic communication.

Love discourse is defined as an area of intimate and personal communication between men and women, based on the feeling of love between individuals who interact emotionally, exchange emotional verbal and nonverbal signs. The main characteristic features of love discourse include increased emotionality, situational conditionality, cooperative politeness strategy, manipulation, etc. [7, p. 9].

Speech of lovers is conditioned by social, cultural, historical, and psychological factors, which makes it possible to separate it as a type of discourse, which has both verbal and non-verbal features. Verbal expression of love is associated with socio-cultural norms of society. The study of love discourse requires the widespread use of various research methods and techniques.

Available studies of love discourse allow us to talk about its genre conditionality, which consists in interpersonal relations of subjects of communication in a certain emotional situation, for example, situations of acquaintance, courtship, declaration of love, etc. Analysis shows that the speech formation of intimate relations is functionally conditioned by “special” language – the language of trust, tenderness, emotionality, accessible to everyone, despite the fact that this language is oriented to a particular person. In intimate communication between partners there is more than mere transmission and perception of words. The linguistic activity of lovers consists in code signals that transmit information rich in thoughts, promoting the development of communication of ideas and feelings from person to person [7, p. 10].

The communication of lovers combines elements of both personal and socially deterministic discourses. On the one hand, communication between lovers is defined as personalized communication / idiomatic communication, which is characterized by the use of lexical units or statements that have a symbolic meaning only for two lovers (relationship-specific messages, personal idioms). The use of these lexical units or statements by someone else can be regarded as a breach of privacy, since they embody the tendency of speakers to create emotional closeness, “secrecy”.

The language of a lovers is, as a rule, metaphorical, which adds a special poetic tone to love discourse. A loving person can never be completely sure about how his/her words will be perceived, how his/her partner will react to them, whether he / she will understand what kind of content was laid in love confession, etc. The discourse features of the speech of lovers depend on the psychological portrait of each participant of such communication [3, p. 176].

The concept of “linguistic personality” serves as the theoretical basis for singling out typical personalities-participants in the communication of lovers in love discourse. There are 4 types of linguistic personalities (romantic lover, ludus lover, pragmatic lover, maniac lover and agapic lover), which, in turn, are characterized by some manipulative strategies. Emotional lexicon is the most traditional, widely used and important component of manipulative strategies. Due to such standardization it becomes possible to describe typical communicative situations in which these individuals appear, identify the main genres of communicative interaction, analyze stylistic registers, the emotional tone of communication and the use of manipulative strategies of each type of linguistic personality [4].

The analysis of practical material leads to the conclusion that ludus lovers usually employ such manipulative strategies and tactics as seduction, evasion, deliberate use of vagueness, compliments, humor etc. Moreover, this type of linguistic personality can demonstrate the weakness with certain manipulative intentions. Exclamations, intensifiers, language metaphors serve as verbal means of manipulative strategies and tactics:

'How beautifully you make love,' she said.

That was what he thought himself.

'Oh, if I could only say all the things that burn my heart!' he murmured passionately [13, p. 24–28].

Maniac lovers often use such techniques as verbal abuse, shaming, language metaphor, simile, repetition, provoking feelings of guilt, playing the victim role to gain pity, sympathy, or compassion from their victim etc. They are implemented by the use of adjectives, modal words, verbs in the present indefinite and present perfect indefinite tense, tag questions, elliptical questions:

'Perhaps you would rather not sit any longer on my knee, Miss Eyre?' was the next somewhat unexpected observation.

'Why not, Mr. Rochester?' [10, p. 114].

'... Miss Eyre. I repeat it, you can leave me. How often am I to say the same thing? Why do you remain pertinaciously perched on my knee, when I have given you notice to quit?'

'Because I am comfortable there' [10, p. 67].

Tactics of false modesty, lying, information concealment (giving irrelevant, rambling responses, deliberate use of vagueness and lying by omission) belong to the most common manipulative strategies of pragmatic lovers. These strategies are realized by such language means as adjectives, modal verbs, negations, tag questions, epiphora.

'I don't want you in that capacity anymore.'

The promptness of his answer irritated her, but she adopted a relieved air and said, 'Honestly?'

'If I did, do you think I could have borne to keep away from you so long? You were a passing fancy in that way, but I still think of you as a dear friend, and miss you as a dear friend' [12, p. 61–62].

Agapic lovers prefer such techniques as use of epithets, guilt tripping, evasion. These manipulative techniques are employed through such language tools as interrogative sentences, tag questions, imperatives:

'Don't disappoint me tomorrow, Philip. I've been looking forward so much to spending the day with you. The Gordons want to see you, and we'll have such a jolly time.'

'I'd love to if I could.'

'I'm not very exacting, am I? I don't often ask you to do anything that's a bother. Won't you get out of your horrid engagement – just this once?' [13, p. 15–18].

The analysis of manipulative strategies used by romantic lovers shows the following most common and widespread techniques: flattery and compliments, evasion, demonstration of knowledge and skills to others. These methods are realized by parcellation, interrogative sentences, conditional sentences, adverbs, intensifiers, comparisons.

'I know lots o' girls. AH sorts. None like you.'

'Taren't so awful hard to find.'

'I never 'ave. Before.' There was another silence. She would not look at him, but at the edge of her apron.

'Ow about London then? Fancy seein' London?'

She grinned then, and nodded—very vehemently.

'Expec' you will. When they're a-married orf hupstairs. I'll show yer round' [11, p. 84–86].

The ability to choose and make the right transformation is one of the translator's main professional skills, one that requires exercise in imagination and cultural outlook. A successful translation is largely comprised of successful transformations. Achieving equivalence in translation is connected with the ability to identify a translational problem correctly and to make a suitable transformation.

Three main types of translation transformations were identified (lexical and semantic transformations; grammatical transformations; lexical and grammatical transformations) with the help of which the system of language manipulation means was rendered in the texts of love discourse.

The usage of grammatical transformations in the translation of love discourse texts has been determined by various reasons, mostly by the discrepancies of English and Ukrainian language systems. The following most frequent grammatical transformations were distinguished: addition, omission and replacement.

According to the analysis of the material grammatical transformations are used to convey indifference, rudeness, contempt, ridicule in characters' utterances as well as their manipulative power.

<i>'But that's just beastly.'</i> <i>'What of it?'</i> <i>'I thought you were a gentleman in every sense of the word.'</i> <i>'You were mistaken.'</i> [13, p. 42-43].	<i>'Знаєш, це просто огидно!'</i> <i>'Ну то й що?'</i> <i>'А я-то думала, що ти джентльмен в повному розумінні цього слова!'</i> <i>'От і помилилася!'</i> – Засміявся він.

Particles provide different connotations to certain words or groups of words, express speaker's attitude towards the described situation, towards a recipient and their utterances. Therefore, in order to convey imitated indifference and mockery in the character's words, we use such grammatical transformation as addition: particles *ну* and *от* express the character's emotions aimed at evoking anger in woman.

Modulation and differentiation belong to the most frequently used lexical-semantic transformations. Lexical-semantic transformations are often used to render evasion, tone of playfulness, coquetry in characters' utterances that have manipulative potential.

<i>'Do you know, I believe we've never discussed your sex life before? Fascinating! What's she like?'</i> <i>'Fair, fat, forty and flatulent'</i> [12, p. 52].	<i>'А знаєш, здається, ми ще ніколи не обговорювали твоє інтимне життя. Як дивно! А яка вона, твоя коханка?'</i> <i>'Русява сорокарічна ротуха з хворим шлунком'</i> [9, p. 378].

This excerpt arouses our interest because there are two stylistic devices – anaphora and alliteration used by the character. Anaphora serves the purpose of furnishing artistic effect to the passages of prose, makes it sound similar to poetry. Both figures of speech are means of emotional and manipulative influence. The translator managed to convey this utterance into Ukrainian with the help of alliteration.

While rendering language manipulation all kinds of lexical and grammatical transformations were applied: antonymous translation, total reorganization, compensation. These transformations provide expressive, humorous and manipulative tone of utterances.

<i>'All they fashionable Lunnon girls, 'ee wouldn't want to go walkin' out with me.'</i> <i>'If you 'ad the clothes, you'd do. You'd do very nice.'</i> <i>'Doan believe 'ee.'</i> <i>'Cross my 'eart.'</i> <i>Their eyes met and held for a long moment. He bowed elaborately and swept his hat to cover his left breast.</i> <i>'A demang, madymosseile.'</i> <i>'What's that then?'</i> <i>'It's French for Coombe Street, tomorrow mornin' – where yours truly will be waitin'</i> [11, p. 89-93].	<i>'У Лондоні усюди модні дівуці. Ви зі мною й пройтися не захочете.'</i> <i>'Якщо Вас як слід одягнути – будете як лялечка.'</i> <i>'Та не брешіть!'</i> <i>'Провалитися мені на цьому місці, якщо брешу!'</i> <i>Вони обмінялися довгим поглядом. Сем картинно вклонився і притиснув капелюх до лівій стороні грудей.</i> <i>'А demang, мамзель.'</i> <i>'Що?'</i> <i>'Це означає – завтра на Кумі-стріт. По-французькому. Де Ваш покірний слуга буде чекати.'</i>

The excerpt above illustrates the use of compensation and total reorganization in Ukrainian translation. According to the plot of the novel characters Sam and Mary are the representatives of London's lower social class and speak cockney. Therefore, it's extremely important to convey the character's accent adequately in translation. This becomes possible with the help of compensation.

It is used to render speech peculiarities of characters, to translate puns, rhyming words. A bright example of compensation is Ukrainian translation of the phrase 'Doan believe 'ee – 'Та не брешіть!' which conveys semantic and stylistic nuances of the original.

Another lexical and grammatical transformation is total reorganization which serves as a universal means of translating idioms and set expressions what can be proved by an example from our fragment: 'Cross my 'eart' – Провалитися мені на цьому місці, якщо брешу!

Conclusion. Consequently, the results of the comparative analysis of the English love discourse texts and the texts of translation suggest that in order to achieve the content affinity between the original text and its translation and to convey manipulative potential of the characters' words, it is necessary to use lexical-semantic and grammatical transformations. The most frequent of them are modulation, addition and omission. Studying gender-specific strategies of manipulation and language means of their realization in the texts of love discourse as well as ways of their rendering belong to the prospects for further research.

REFERENCES

1. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти / Р.М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Наука, 1987. – 200 с.
2. Быкова О.Н. Языковое манипулирование : материалы к энциклопедическому словарю "Культура русской речи" / О.Н. Быкова // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения: Вестн. Российской риторической ассоциации. – Красноярск : Красноярский гос. ун-т, 1999. – № 1(8). – 250 с.
3. Веретенкина Л.Ю. Лингвистическое выражение межличностных манипуляций (к постановке проблемы) / Л.Ю. Веретенкина // Предложение и слово: Докл. и сообщ. международной научной конференции, посвященной памяти профессора В.С. Юрченко / Отв. ред. О.В. Мякшева. – Саратов : Научная книга, 1999. – 350 с.
4. Зелинский С.А. Современные психотехнологии манипулирования [Электронный ресурс] / С.А. Зелинский. – 2009. – Режим доступа: http://lit.lib.ru/z/zelinskij_s_a/text_0670.shtml.
5. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 832 с.
6. Киричук Л.М. Прагмакогнітивні особливості стереотипів як засобів маніпуляції в публіцистичному дискурсі / Л.М. Киричук // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки, 2009. – №6. – С. 195–199.
7. Кузнецова Л.Э. Любовь как лингвокультурный эмоциональный концепт: ассоциативный и гендерный аспекты : автореф. дис. ... канд. филол. наук. : специальность. 10.02.19 "Теория языка" / Л.Э. Кузнецова. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 13 с.
8. Михайлюк Е.Б. Психология влияния / Е.Б. Михайлюк. – Ростов : Феникс, 2003. – 160 с.

LITERARY SOURCES

9. Маккалоу К. Ті, що співають у терні / К. Маккалоу. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – 513 с.
10. Brontë Ch. Jane Eyre / Ch. Brontë. – Radford, Virginia: Wilder Publications, 2008. – 650 p.
11. Fowles J. The French Lieutenant's Woman / J. Fowles. – New York : Little, Brown and Company, 1998. – 480 p.
12. McCullough C. The Thorn Birds / C. McCullough. – New York : Avon, 2005. – 688 p.
13. Somerset Maugham W. Of Human Bondage / W. Somerset Maugham. – New York : Bantam Classics, 1991. – 736 p.

REFERENCES

1. Blakar R.M. Yazyk kak instrument sotsial'noj vlasti / R. M. Blakar // Yazyk i modelirovanie sotsyal'noho vzaimodejstviya. – M. : Nauka, 1987. – 200 s.
2. Bykova O.N. Yazykovoie manipulirovanie : materyaly k entsyklopedicheskomu slovariю “Kul'tura russkoj rechy” / O.N. Bykova // Teoreticheskiye i prikladnyie aspekty rechovoho obscheniya: Vestn. Rossijskoj ritorycheskoj assotsyatsyy. – Krasnoiarsk : Krasnoiarskiy gos. un-t, 1999. – № 1(8). – 250 s.
3. Veretenkina L.Yu. Lingvisticheskoe vyrazhenye mezhlichnostnykh manipulyatsyj (k postanovke problemy) / L.Yu. Veretenkina // Predlozhenie i slovo: Dokl. i soobsh. mezhdunarodnoj nauchnoj konferentsyi, posviaschennoj pamiati profesora V.S. Yurchenko / Otv. red. O.V. Miaksheva. – Saratov : Nauchnaja kniga, 1999. – 350 s.
4. Zelinskij C.A. Sovremennye psixhotekhnologyy manipulyrovaniya [Elektronnyj resurs] / C.A. Zelinskij. – 2009. – Rezhym dostupa: http://lit.lib.ru/z/zelinskij_s_a/text_0670.shtml.
5. Kara-Murza S. Manipulyatsiya soznaniem / S. Kara-Murza. – M. : Yzd-vo EKSMO-Press, 2001. – 832 s.
6. Kyrychuk L.M. Prahmakohnityvni osoblyvosti stereotypiv iak zasobiv manipulyatsii v publitsystychnomu dyskursi / L.M. Kyrychuk // Naukovyj visnyk Volyns'koho nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. – Luts'k : Naukovyj visnyk VNU imeni Lesi Ukrainky, 2009. – №6. – S. 195–199.
7. Kuznetsova L.E. Liubov' kak lingvokul'turnyj emotsyonal'nyj kontsept: assotsyativnyj i gendernyj aspekty : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. : spetsyal'nost'. 10.02.19 “Teoriya iazyka” / L.E. Kuznetsova. – Volgograd : Paradigma, 2005. – 13 s.
8. Mikhajliuk E.B. Psixologiya vliyaniya / E.B. Mykhajlyuk. – Rostov : Feniks, 2003. – 160 s.

LITERARY SOURCES

9. Makkalou K. Ti, scho spivaiut' u terni / K. Makkalou. – Kh. : Klub simejnogo dozvillia, 2011. – 513 s.
10. Brontл Ch. Jane Eyre / Ch. Brontл. – Radford, Virginia: Wilder Publications, 2008. – 650 p.
11. Fowles J. The French Lieutenant's Woman / J. Fowles. – New York : Little, Brown and Company, 1998. – 480 p.
12. McCullough C. The Thorn Birds / C. McCullough. – New York : Avon, 2005. – 688 p.
13. Somerset Maugham W. Of Human Bondage / W. Somerset Maugham. – New York : Bantam Classics, 1991. – 736 p.

Дата надходження до редакції 17.11.2017

УДК 81'0

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК АНГЛОМОВНИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (на матеріалі офіційних текстів міжнародно-правових документів)

ШКУТА О.Г.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті описано структурно-семантичні характеристики англомовних юридичних термінів в офіційних текстах міжнародно-правових документів та запропоновано способи їх репрезентації українською мовою. Проаналізовано дефініції понять *термін*, *юридичний термін* та суміжних з ними понять спеціального призначення; з'ясовано дефініції понять *переклад*, *інтерпретація*, *розуміння* як ключових дескрипцій багатогранного процесу перекладу. Установлено, що англомовні юридичні терміни в офіційних текстах міжнародно-правових документів є однокомпонентними і багатокомпонентними. Змодельовано дії перекладача в репрезентації англомовних юридичних термінів в офіційних текстах міжнародно-правових документів українською мовою.

Ключові слова: термін, юридичний термін, переклад, інтерпретація, розуміння, офіційні тексти, міжнародно-правові документи.

SHKUTA Olena Heorhiiivna,

Lecturer,

Kyiv National Linguistic University,

e-mail: lena.ov4aruck@ukr.net

REPRESENTATION OF STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF ENGLISH LEGAL TERMS IN UKRAINIAN LANGUAGE (IN OFFICIAL INTERNATIONAL LEGAL TEXTS)

Introduction. The article focuses on the structural and semantic features of the English legal terms in the official texts of international legal texts and suggests the ways of finding their Ukrainian analogues. **Purpose.** The paper aims to outline the structural and semantic characteristics of the English legal terms in the official international legal texts. **Methods.** The methodology of the paper is based on analytical, comparative and typological, and descriptive analysis used to identify and classify structural and semantic features of English legal terms and their translating into Ukrainian. Comparative and typology analysis enables to compare the structure and semantics of legal terms in two languages. **Results.** The paper works out: 1) the methods of structural and semantic analysis of English legal terms used in official international legal documents; and 2) the ways of their interpreting and translating into Ukrainian. The paper stresses upon special features of English legal terms which should be taken into consideration in the process of finding their analogues in Ukrainian. It often depends on the context. The adequacy and equivalency of such terms translation into another language often depends on the category of informative determinacy / indeterminacy of the source legal text. **Conclusion.** On the basis of functional, structural and semantic characteristics of English legal terms the paper suggests the instructions of their interpretation and translation into Ukrainian.

Keywords: term, legal term, official texts, translation, interpretation, legal documents.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. У центрі уваги мовознавців широкої популярності набуває мова юриспруденції – мова відповідних документів і протокольних промов працівників правосуддя, – у межах якої сформувалася *юридична термінологія* як одна з найбільш значущих галузевих терміносистем. Юридичні терміни широко застосовують не тільки в професійному середовищі, а й в інших сферах мовної комунікації. У зв'язку з цим постають проблеми чіткого визначення структурно-семантичних характеристик

юридичних термінів в англomовних міжнародно-правових документах. Саме тому питання перекладу юридичної термінології в текстах міжнародного права входить до кола найскладніших питань у галузі перекладознавства, адже термінологічні одиниці належать до складу лексики, яка розвивається швидкими темпами, користується попитом у фахівців різних сфер, зокрема й у міжнародно-правовому дискурсі.

У процесі перекладу юридичної термінології неминуче виникають певні труднощі, бо адекватний переклад не можливий без додаткових фонових (дискурсивних) знань, пов'язаних із походженням, класифікацією, функціонуванням та специфікою перекладу різнотипних юридичних термінів.

Актуальність теми дослідження зумовлена зорієнтованістю правової лінгвістики на вивчення структурно-семантичних характеристик англomовних юридичних термінів у текстах міжнародно-правових документів, а також на з'ясування дій / кроків перекладача, важливих для досягнення адекватності – коректної інтерпретації тих чи інших юридичних термінів різних рівнів, а також великою кількістю міжнародних зв'язків України з іншими країнами світу, необхідністю підписання різноманітних угод, конвенцій тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розділ лінгвістики, що розглядає питання мови і права, охарактеризований у науковій літературі як “legal linguistics” (“правова лінгвістика”). Правова лінгвістика – це сукупність усіх методів і результатів досліджень, пов'язаних із питаннями зв'язку мови й правових норм, що відповідають вимогам сучасної лінгвістики. Варто зауважити, що сучасне розуміння правової лінгвістики значно розширилося, оскільки змінилися вимоги сучасної лінгвістики. Змінилося співвідношення правознавства та мовознавства у вивченні мовних питань у правовій галузі і значно зросла роль лінгвістичних досліджень у цій галузі. Так, гейдельбергська науково-дослідна група визначає цю галузь досліджень як “науково-теоретичну і повсякденно-практичну сферу дотику методичного сприйняття мови в юриспруденції та лінгвістичний аналіз мови в значенні практичної семантики” [15, с. 35].

На сьогодні в центрі уваги багатьох лінгвістів постає *мова юриспруденції* – мова відповідних документів і протокольних промов працівників правосуддя – ключовим поняттям якої є *юридичний термін*, який витлумачують як “слово або словосполучення, яке вжито в законодавстві і яке є узагальненим найменування юридичного поняття, має точне й певне значення й вирізняється смисловою однозначністю, функціональною стійкістю” [9].

Одним із актуальних аспектів взаємодії мови і права є переклад юридичних текстів. Дослідницький інтерес до проблем теорії і практики юридичного перекладу зумовлений розвитком міжнародних відносин, збільшенням обсягу правового регулювання і розширенням термінологічного апарату права. Учені наголошують, що набула актуальності проблема інтерпретації юридичного тексту при перекладі. Від того, наскільки правильно перекладач використовує прийоми перекладу, залежить правильне розуміння перекладеного тексту, що особливо важливо для текстів спеціального характеру [2, с. 48].

Мета статті – з'ясувати структурно-семантичні характеристики англomовних юридичних термінів в офіційних текстах міжнародно-правових документів та запропонувати способи їх репрезентації українською мовою.

Завдання:

- проаналізувати дефініції понять *термін*, *юридичний термін* та суміжними з ними понять спеціального призначення;
- порівняти дефініції понять *переклад*, *інтерпретація*, *розуміння* як ключових дескрипцій багатостороннього процесу перекладу;
- визначити структурно-семантичні характеристики англomовних юридичних термінів в офіційних текстах міжнародно-правових документів;
- змоделювати дії перекладача у репрезентації англomовних юридичних термінів в офіційних текстах міжнародно-правових документів українською мовою.

Об'єктом дослідження послуговували юридичні терміни, дібрані з офіційних текстів міжнародно-правових документів. **Предмет дослідження** – способи репрезентації цих термінів українською мовою в офіційних перекладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка перекладу правових документів зумовлена насамперед наявністю в мові-джерелі сталих термінів і словосполучень, що використовуються в юридичній сфері.

Більшість лінгвістів вважає, що термін – це не тільки слова (непохідні, похідні, складні, абрєвіатури), а й словосполучення, які називають термінами-словосполученнями, термінологічними словосполученнями, багатослівними, багатоелементними або багатокомпонентними термінами. Справді, формальні ознаки терміна відбивають майже всі його дефініції, відомі в науковій літературі. Зокрема, А.В. Суперанська визначає термін як спеціальне слово чи словосполучення, що прийняте в професійному середовищі і використовується за особливих умов [13, с. 181]. Згідно з визначенням М.М. Глушко, термін – це слово або словосполучення для вираження понять і позначення предметів, що володіє, завдяки наявності в нього точної дефініції, чіткими семантичними межами і тому є однозначним в певній класифікаційній системі [3, с. 98]. Б.Ю. Городецький вказує на те, що термін становить собою слово або словосполучення певної підмови, у певному фіксованому узуальному значенні, для якого існує визначена дефініція в рамках конкретного виду людської діяльності. Слід звернути увагу, що носії підмови у використанні терміна свідомо орієнтуються на цю дефініцію [4, с. 135]. С.П. Хижняк пропонує вважати термінологічним в межах системи термінів права будь-яке слово або словосполучення, що позначає ключове поняття правової норми, відзначаючи, що характер термінологічності при цьому може бути різним [15, с. 58].

Ураховавши функціональні, структурні та семантичні характеристики юридичних термінів, вважаємо оптимальним таке визначення **юридичного терміна**: це слово або словосполучення, що вживається в умовах функціонування юридичного підстилю офіційно-ділового стилю мови, що виражає ключове поняття правової норми, має чіткі семантичні межі та фіксовані можливості сполучуваності.

Найбільші труднощі викликає переклад не власне юридичних термінів, зафіксованих у тлумачних і перекладних словниках і довідниках, а одиниць лексико-семантичної системи мови, значення яких у конкретних правових документах визначається лінгвокультурним контекстом. Особлива складність виникає з перекладом текстів, що належать до регіонального й національного права. Наприклад:

англ. *The Parties shall identify areas of mutual interest and seek to develop cooperative programs or projects, hereinafter referred to as "Programs," in the exploration and peaceful uses of outer space and shall work closely together to this end.*

укр. *Сторони визначають сфери взаємного інтересу та прагнуть розвивати програми або проекти співробітництва (далі – Програми) в галузі дослідження та використання космічного простору в мирних цілях і тісно працюють разом у цьому напрямі.*

Залежність значення слова від контексту, у якому воно використовується, стає причиною численних помилок перекладу з мови оригіналу, у зв'язку з чим постає питання про якість перекладу. Основними ознаками якісного перекладу прийнято вважати його точність, зрозумілість і відповідність вимогам стилю.

Як вказує М.М. Мушчиніна, залежно від типу юридичного тексту, його функції та адресата, роль ознак зрозумілості, точності і стилю перекладу може бути різною. Так, наприклад, при перекладі юридичних дискусій, призначених для ознайомлення з певними правовими питаннями широкого кола читачів, зрозумілість і стиль можуть виявитися важливішими за точність передання інформації. А в перекладі вироку, який повинен бути приведений у виконання в іншій країні, точність є найважливішою вимогою [8, с. 248].

Цілком очевидно, що якісний переклад передбачає дотримання двох основних умов: адекватності перекладу та еквівалентності текстів. Під *адекватністю* мають на увазі відтворення в перекладі функції вихідного повідомлення, а *еквівалентністю* називають максимально можливу лінгвістичну близькість текстів оригіналу й перекладу [10, с. 335]. Слід відзначити, що досягти абсолютної еквівалентності при перекладі не можливо. Причини цього вбачають, по-перше, в специфічності семантики мовних знаків в різних мовах; по-друге, в несумісності “картин світу”, створюваних мовами; і, нарешті, у відмінностях самої реальності, культури й цивілізації носіїв різних мов [6, с. 4]. Справді, особисті установки й характеристики перекладача не можуть не позначитися як на етапі інтерпретації вихідного тексту, так і на етапі створення нового тексту мовою перекладу. Звідси виникає один з відомих парадоксів перекладу – зіткнення комунікативних установок перекладача з установками автора. При цьому завдання перекладача ускладнюються тим, що він повинен не просто передати інформацію, а й зрозуміти зміст висловлювання, враховуючи лінгвокультурний контекст створення конкретного тексту.

Цілком очевидно, що задум перекладу, який формується як продукт розумової діяльності перекладача, не віддільний від перекладацького бачення авторського задуму, від перекладацького осмислення тексту, від інтерпретації перекладачем вихідного документу, інакше – від його тлумачення, а у відповідних випадках від професійного текстологічного обстеження і свого роду герменевтичного аналізу оригінального тексту – з метою його адекватного перевтілення в мовній матерії тексту, що перекладається [11, с. 113].

Слід відзначити, що зараз з’являється чимало досліджень, у яких як юридичний текст, так і процес його перекладу іноземною мовою розглядають саме з позицій герменевтики. Дослідники вказують на те, що *переклад* – це не лише відтворення тексту в іншій системі мовних знаків, а й в іншій культурі, його не можна просто перекодувати, а потрібно ще й пояснити, розтлумачити, інтерпретувати [12, с. 268].

Сучасне перекладознавство, спираючись на концепти різних течій герменевтики, пропонує велику кількість визначень терміна *інтерпретація*. При цьому закономірно, що *інтерпретація* визначається в тісному взаємозв’язку з *розумінням*. Так, наприклад, Е.Д. Богатирьова визначає *перекладацьку інтерпретацію* як основу розуміння, тобто як основу встановлення діалогу між текстом і перекладачем; як виявлення прихованого змісту, що проходить крізь призму свідомості перекладача; як ряд дій, спрямованих на ініціацію творів до діалогу і на здійснення цього діалогу [1]. В.З. Дем’янков розглядає *розуміння* як оцінку результату інтерпретації, втілену по-різному залежно від особистісних характеристик інтерпретатора [5, с. 309].

Таким чином, інтерпретація й розуміння тексту – це важливі складові непростого й багатогранного процесу перекладу.

Однією з вимог до створення юридичного тексту є його інформаційна визначеність, що передбачає однозначність тлумачення. Однак інформаційна визначеність тексту оригіналу не завжди є запорукою того, що перекласти його можна лише одним-єдиним способом. Це зумовлено тим, що для перекладу єдино можливого позначення поняття в мові-джерелі може бути декілька варіантів (синонімів) в іноземній мові.

Найбільшу свободу у виборі засобів вираження дає художній текст. Правові акти, які стосуються юридичного підстилю, – найзамкнутішого з усіх стилів сучасної мови – офіційно-ділового – вимагають максимально точного вибору слова при перекладі. У зв’язку з цим ще одна проблема, що виникає при перекладі правових документів, полягає в тому, що професійний перекладач, не маючи юридичної освіти, не завжди здатний правильно витлумачити текст, а отже й підібрати найбільш прийнятний термінологічний відповідник.

Ще більшу складність для перекладу становлять тексти, які припускають варіативність інтерпретації. Типовим випадком невизначеності є омонімія і полісемія лексичних одиниць і синтаксичних конструкцій. Наприклад, термінологічне словосполучення *business corporation* може перекладатися не тільки як *підприємницька корпорація*, а й як *акціонерне товариство*.

Термін *life office* має два еквіваленти: 1) контора зі страхування життя; 2) довічна посада. При тлумаченні багатозначних термінів необхідно орієнтуватися на широкий контекст або розраховувати на обізнаність перекладача.

А.Б. Бушев ілюструє проблему полісемії і поліеквівалентності в професійній мові на прикладі слова *повертати* в значенні *віддавати*, що має такі відповідності при перекладі:

“... *обов'язок і т.п.* ” = “*to redeem, to refund, to reimburse*”, “... *зплатити*” = “*to pay back, to repay*”, “... *власність*” = “*to restore property*”, “... *довіру, свободу*” = “*to regain confidence (freedom)*”, “... *справу з суда нижчої інстанції до суда вищої інстанції*” = “*to relegate (remand) a case to a lower court*”, “... *справу у колишній юридичний стан*” = “*to revert a case*”, “... *справу на дослідження (на повторний розгляд)*” = “*to remit (recommit) a case for further inquiry*” [2, с. 59].

Подібну семантичну залежність від контексту демонструє, за твердженням вченого, і термін *санкція*, який у значенні “схвалення, дозвіл” має відповідність *approval, assent, authorization, sanction*, а в значенні “штраф” може бути перекладений одним з таких еквівалентів: *penalty, penal measure, sanction*. З цих прикладів видно, що еквівалентність при перекладі правового тексту визначається мікроконтекстом.

Більш того, терміни, синонімічні в одній галузі права, іноді розходяться за значенням в іншій (англ. *registration at the place of residence and registration at the place of stay* – укр. *реєстрація та взяття на облік*) [9].

Т.П. Некрасова вважає, що юридичний переклад з мови-джерала на цільову мову ускладнюють також “термінологічні колізії, у рамках яких “стикаються” терміни офіційних текстів міжнародних договорів і термінологія сучасного права” [9].

Прикладом такої колізії можуть служити терміни *фірмове найменування* і *комерційне позначення*. В офіційній версії Паризької конвенції про охорону промислової власності термін *trade name* перекладено як *фірмове найменування*, при цьому в Цивільному кодексі *фірмове найменування* витлумачено інакше, а еквівалентом використовуюваного в Паризькій конвенції терміна *trade name* обрано термін *комерційне позначення* [9].

При перекладі англомовних правових текстів певні труднощі викликає інтерпретація багатокомпонентних юридичних термінів, які через свою структурно-семантичну специфіку вимагають особливої уваги.

Однокомпонентні й багатокомпонентні терміни є в будь-якій підмові, зокрема й у мові права. Так, згідно з класифікацією Л.Б. Ткачова, всі юридичні терміни можна поділити на три групи: прості однокомпонентні терміни, наприклад, *assent* (*акцент*), *auction* (*аукціон*), *exchequer* (*казначейство*), *taxation* (*оподаткування*), *lawfully* (*законно*); складні двокомпонентні терміни, наприклад, *taxpayer* (*платник податків*), *chairman* (*голова судового засідання*), *ombudsman* (*уповноважений з прав людини*); термінологічні сполучення [14, с. 85].

Прості однокомпонентні терміни виникають унаслідок афіксації або переосмислення загальнолітературних слів. Складні двокомпонентні терміни утворюються на основі додавання або переосмислення загальноновживаного складного слова. Крім того, науковці формують однокомпонентні й двокомпонентні терміни з елементів класичних мов або запозичують з їх іншої термінологічної сфери.

Термінологічні сполучення – це багатокомпонентні, окремо оформлені, семантично цілісні поєднання, утворені з двох, трьох або більше елементів, наприклад: *фізична особа* – *natural person*, *правила техніки безпеки* – *safety precautions*, *інститут боротьби з фінансово-економічними*

злочинами – *Financial Fraud institute*, водіння автотранспортного засобу в стані алкогольного сп'яніння – *driving under the influence*, комісія ООН з прав людини – *the United Nations High Commission for Human Rights*.

Термінологічні словосполучення – різноманітні й неоднорідні. Деякі з них тяжіють до групи вільних словосполучень, тоді як інші схожі на фразеологічні одиниці і, отже, мають семантичну цілісність, наприклад: *Caesar is wife* (людина поза підозрою), *the unwritten law* (неписаний закон), *the Home Office* (Міністерство внутрішніх справ), *common law damages* (порушення загального права), *old offender* (рецидивіст).

Ураховуючи ступінь смислової розкладності багатокомпонентних термінів, Д.С. Лотте поділяє їх на 4 типи: *розкладені*, у яких обидві частини вживаються в неспотвореному значенні; *умовно розкладені*, у них одна частина – термін, а інша – нетермін; *напіврозкладені*, де обидві частини терміни, але одна з них застосована в спотвореному значенні; *нерозкладні*, де або обидві частини не є термінами, або одна частина – термін в спотвореному значенні [7, с. 38].

Слід відзначити, що семантична цілісність термінологічних сполучень зумовлена не тільки їх розкладністю, а й синтаксичним зв'язком. Відомо, що між компонентами словосполучень буває сурядний, наприклад, як в традиційних для юридичної мови дублетах і синонімах (*terms and conditions, aid and abet, due and payable, tall or charge, rank or rate, repeal or revoke*), і підрядний зв'язок (*роздільне проживання подружжя за рішенням суду – limited divorce, вирок суду з невизначеним терміном тюремного ув'язнення – intermediate sentence, правила збору, зберігання та подання речових доказів – rules of evidence, надати рада на місці – to render on-the-spot advice*), який домінує. При цьому в структурі словосполучення розмежовують головне і залежне слово. Залежно від морфологічних ознак головного слова прийнято виділяти:

– іменні (субстантивні) і ад'єктивні словосполучення: *absentee owner – які тривалий час відсутній власник нерухомості, actual possession – фактичне володіння, strike warning – попередження про страйк, sudden policy change – раптова зміна політики, combined operation headquarters – штаб спільних дій*;

– дієслівні словосполучення: (*to uphold the decision (залишити рішення в силі), to allow the appeal (задовольнити апеляцію), to upset the discretion of (ставити під сумнів / оскаржувати правочинність), to recover treble damages (відшкодувати збитки в потрібному розмірі)*).

Аналіз двочленних термінологічних словосполучень показав, що їхній перший елемент українською мовою можна перекласти: а) прикметником (*book value – балансова вартість, class action – груповий позов, condition precedent – попередня умова*); б) іменником в родовому відмінку (*claim preclusion – припинення подання позову, court reporter – секретар суду*); в) іменником з прийменником (*bankruptcy court – суд у справах про банкрутство, bearer bill – вексель на пред'явника, credit sale – продаж у кредит*); г) дієприкметниковим зворотом або підрядним реченням (*casualty loss – збиток, викликаний непередбачуваною подією, facility bonds – облігації муніципальної позики, прибутки від яких не включаються в базу оподаткування*).

Отже, алгоритм інтерпретації та перекладу багатокомпонентних термінів охоплює такі дії: 1) визначення частини мови і функціонально-стильової належності компонентів терміна; 2) виділення слова, що визначається (останнє слово атрибутивного ланцюжка); 3) аналіз смислових зв'язків між елементами словосполучення і поділ їх на смислові групи (аналіз проводиться зліва направо); 4) переклад словосполучення, починаючи з указанного слова шляхом підбору відповідності для кожної смислової групи (переклад смислових груп проводиться справа наліво).

Так, у словосполученні *mineral supply contract* усі три компоненти є термінами-іменниками, де *contract* – слово, що визначає, *mineral* і *supply* – визначальні слова, пов'язані з двома смисловими групами за типом підпорядкування: *mineral supply* (постачання мінералів – переклад за допомогою родового відмінка і зміни порядку слів), *mineral supply contract* (контракт на постачання мінералів – переклад за допомогою прийменника).

Багатокомпонентний термін може починатися з власної назви на позначення географічного об'єкта, яку перекладають українською мовою за допомогою прикметника, іменника з прийменником або іменника в родовому відмінку: *London Bar Association* (асоціація адвокатів Лондона), *York-Antwerpen Rules* (Правила Йорка-Антверпена), *Paris peace talks* (мирні переговори в Парижі).

В юридичній англійській мові поширені термінологічні словосполучення, що починаються з прикметника або дієприкметника. У цьому випадку доцільно з'ясувати смислову належність такого визначення: *declaratory judgment action* (деклараторний установчий позов), *court-annexed settlement devices* (дозволені судом кошти врегулювання суперечок).

Якщо прикметник інкорпорований в словосполучення, воно перекладається прикметником-визначенням до іменника в постпозиції: *adult criminal prosecution* (кримінальне переслідування повнолітнього), *bar final examination* (заключний допит захистом), *Western Hemisphere Industrial Property Organization* (організація з питань промислової власності країн західної півкулі).

До складу атрибутивної групи можуть входити інші частини мови, наприклад дієслова, дієприкметники й числівники. Такі смислові групи перекладають дієприслівниковим зворотом або підрядним реченням: *defendant pending appeal* (нідсудний, який чекає результатів розгляду апеляційної скарги на винесений у його справі вирок), *one man company* (компанія, що складається з однієї особи), *take care clause* (пункт конституції США, що зобов'язує дбати про точне виконання законів).

Наведені приклади свідчать про те, що переклад багатокомпонентних юридичних термінів, які не мають регулярних еквівалентів, здебільшого є описовим.

Англ. *On a reciprocal basis, each Party shall use reasonable efforts to facilitate, in accordance with its laws and regulations, the entry to and exit from its territory of personnel engaged in joint activities pursuant to this Agreement.*

Укр. *На основі взаємності кожна Сторона відповідно до свого законодавства докладатиме максимум зусиль для полегшення в'їзду на її територію та виїзду з неї персоналу, який задіяний у спільній діяльності згідно із цією Угодою.*

Висновки й перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що процес перекладу обов'язково передбачає перетворення тексту, яке залежить від розуміння та інтерпретації перекладача. При цьому юридичний переклад є більше актом міжкультурної комунікації, ніж актом міжмовної комунікації, оскільки в перекладацький контакт вступають різні правові системи і правові культури, відмінності між якими зумовлюють багато проблем при їх інтерпретації. У перспективі – поглиблене дослідження особливостей перекладу юридичних текстів іншими мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатырева Е.Д. Художественный перевод как интерпретация: на материале французских переводов поэмы А.С. Пушкина "Медный всадник" : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.08 [Электронный ресурс] / Е.Д. Богатырева. – М., 2007. – Режим доступа : <http://imli.ru/index.php/dissertatsionnyj-sovet-d-002-209-02-obshchee/dissertatsionnyj-sovet-d-002-209-02/1565-bogatyreva-e-d>
2. Бушев А.Б. Терминообразование в юридическом дискурсе и способы перевода терминов / Александр Борисович Бушев. – М., 2010. – 243 с.
3. Глушко М.М. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования / Магда Максовна Глушко. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – 120 с.
4. Городецкий Б.Ю. Термин как семантический феномен (в контексте переводческой лексикографии) / Борис Юрьевич Городецкий. – М. : Наука, 2006. – 204 с.

5. Демьянков В.З. Лингвистическая интерпретация текста: Универсальные и национальные (идиознатические) стратегии / Валерий Закиевич Демьянков // Языки славянской культуры. – 2001. – С. 309–323.
6. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых : учеб. пособие / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : ЧеРо, 2000. – 136 с.
7. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Дмитрий Семенович Лотте. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1961. – 159 с.
8. Мушнина М.М. О правовой лингвистике в Германии и Австрии / Мария Михайловна Мушнина. – Барнаул : Алтапресс, 2004. – 351 с.
9. Некрасова Т.П. Особенности перевода юридической терминологии с русского языка на английский язык : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 [Электронный ресурс] / Т.П. Некрасова – М., 2013. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/osobennosti-perevoda-yuridicheskoi-terminologii-s-russkogo-yazyka-na-angliiskii-yazyk>
10. Сдобников В.В. Теория перевода : учеб. для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков / Вадим Виталиевич Сдобников. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 448 с.
11. Семко, С.А. О герменевтическом аспекте перевода / С.А. Семко, Г.П. Рябов // Информационно-коммуникативные аспекты перевода : сб. науч. тр. – Нижний Новгород : НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 1998. – Ч. 2. – С. 110–119.
12. Соколов Ф.А. Перевод как эстетическая интерпретация текста / Федор Алексеевич Соколов // Эстетика и этика в изменяющемся мире. – СПб. : Астерион, 2009. – С. 268–273.
13. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / Александра Васильевна Суперанская. – М. : Наука, 2012. – 247 с.
14. Ткачёва Л.Б. Основные закономерности английской терминологии / Людмила Борисовна Ткачёва. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1987. – 200 с.
15. Хижняк С.П. Юридическая терминология: формирование и состав / Сергей Петрович Хижняк. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1997. – 134 с.
16. Подстрахова А.В. Перевод юридического текста: проблемы лингвистической и межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / А.В. Подстрахова. – Режим доступа : <http://www.my-luni.ru/journal/clauses/115/>

REFERENCES

1. Bohatyreva E. D. Khudozhestvennyj perevod kak ynterpretatsiya: na materyale frantsuzskyykh perevodov poemy A. S. Pushkina "Mednyj vsadnyk": avtoref. dyss. ... kand. fylol. nauk : spets. 10.01.08 / E.D. Bohatyreva. – M., 2007. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu do resursu : <http://imli.ru/indekh.php/dissertatsionnyj-sovet-d-002-209-02-obshchee/dissertatsionnyj-sovet-d-002-209-02/1565-bogatyreva-e-d>
2. Bushev A. B. Termynoobrazovanye v iurydycheskom diskurse y sposoby perevoda termynov / Aleksandr Borysovykh Bushev. – M., 2010. – 243 s.
3. Hlushko M.M. Funktsional'nyj styl' obschestvennogo iazyka y metody eho ysledovanyia / Mahda Maksovna Hlushko. – M. : Yzd-vo MHU, 1974. – 120 s.
4. Horodetskiy B.Yu. Termyn kak semanticheskiy fenomen (v kontekste perevodcheskoj leksykohrafyy) / Borys Yur'evykh Horodetskiy. – M.: Nauka, 2006. – 204 s.
5. Dem'iankov V.Z. Linyhvysticheskaia ynterpretatsiya teksta: Unyversal'nye y natsyonal'nye (ydyoetnycheskiye) stratelyy / Valeryj Zakyevykh Dem'iankov // Yazyky slavianskoj kul'tury. – 2001. – S. 309–323.
6. Komyssarov V.N. Obschaia teoryia perevoda. Problemy perevodovedeniya v osveschenyy zarubezhnykh uchenykh : ucheb. posobyie / Vylen Naumovykh Komyssarov. – M.: CheRo, 2000. – 136 s.

7. Lotte D.S. Osnovy postroeniya nauchno-tekhnicheskoy termynolohyy / Dmytyryj Semenovykh Lotte. – M. : Yzd-vo Akademyy nauk SSSR, 1961. – 159 s.
8. Muschynyna M.M. O pravovoj lynchvystyke v Hermanyy y Avstryy / Maryia Mykhajlovna Muschynyna. – Barnaul : Altapress, 2004. – 351 s.
9. Nekrasova T.P. Osobennosti perevoda iurydycheskoj termynolohyy s russkoho iazyka na anhlyjskij iazyk : avtoref. dys. ... kand. fylol. nauk: 10.02.20 / T.P. Nekrasova – M., 2013. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu do resursu : <http://www.dissercat.com/content/osobennosti-perevoda-yuridicheskoi-terminologii-s-russkogo-yazyka-na-angliiskii-azyk>
10. Sdobnykov V.V. Teoryia perevoda : ucheb. dlia studentov lynchvystycheskykh vuzov y fakul'tetov ynostrannykh iazykov / Vadym Vytalyevych Sdobnykov. – M. : ACT: Vostok-Zapad, 2007. – 448 s.
11. Semko S.A. O hermenevticheskom aspekte perevoda / S. A. Semko, H. P. Riabov // Ynformatsyonno-kommunikatyvnye aspekty perevoda : sb. nauch. tr. – Nyzhnyj Novhorod : NHLU ym. N. A. Dobroliubova, 1998. – Ch. 2.
12. Sokolov F.A. Perevod kak estetycheskaia ynterpretatsiya teksta / Fedor Aleksesevych Sokolov // Estetyka y etyka v yzmeniaiuschemsia myre. – SPb. : Asteryon, 2009. – S. 268–273.
13. Superanskaia A.V. Obschaia termynolohyia: voprosy teoryy / Aleksandra Vasyl'evna Superanskaia . – M. : Nauka, 2012. – 247 s.
14. Tkachiova L.B. Osnovnye zakonomernosti anhlyjskoj termynolohyy / Liudmyla Borysovna Tkachiova. – Tomsk : Yzd-vo Tom. un-ta, 1987. – 200 s.
15. Khyzhniak S.P. Yurydycheskaia termynolohyia: formyrovanye y sostav / Serhej Petrovych Khyzhniak. – Saratov : Yzd-vo Sarat. hos. un-ta, 1997. – 134 s.
16. Podstrakhova A.V. Perevod iurydycheskoho teksta: problemy lynchvystycheskoj y mezhkul'turnoj kommunykatsyy / A.V. Podstrakhova. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu do resursu : <http://www.my-luni.ru/journal/clauses/115/>

Дата надходження до редакції 15.11.2017

РЕЦЕНЗІЯ

НОВА ПРАЦЯ ПРО КАТЕГОРІЇ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ, НАРАТИВНОМУ, СТРУКТУРНО- ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ ТА СЕМІОТИЧНОМУ ВИМІРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ДЕТЕКТИВНИХ ОПОВІДАНЬ АГАТИ КРІСТІ)

Лещенко А.В. Нарративная напряженность художественного текста : монография / Анна Вениаминовна Лещенко. – Черкассы : ЧГТУ, 2017. – 338 с.

“Show me the character whose life arouses my curiosity,
and my flesh begins crawling with suspense” (Fawn M. Brodie)

“Suspense is my thing. I think I am able to make
people want to keep turning pages. They want to know what happens” (Ruth Rendell)

Одним із пріоритетних сучасних напрямів лінгвістичного аналізу художнього тексту постає виявлення й характеристика його конститутивних ознак, що позначаються в лінгвістиці терміном *категорія тексту*. Авторка рецензованої монографії, Ганна Вєніамінівна Лещенко, на основі комплексного аналізу різних ідентифікацій текстових категорій, принципів їх класифікації та критеріїв диференціації пропонує підходи до вивчення категорії напруги у художньому нарративі.

Наратив, як його визначає В. Шмід, є репрезентацією зміни станів. А зміна наративних станів створює певну напругу й постійно активує інтерес читача до прочитання художнього тексту. Що є цією напругою, яка вводить читача в певний стан сприймання текстової інформації: чи то є наративна техніка, чи то є наративна стратегія, чи вона взагалі виходить за межі загальноприйнятих понять і переходить на вищий щабель – у категорію? Відповідь на це складне питання і дає у своєму науковому пошуку Ганна Вєніамінівна Лещенко. На матеріалі коротких оповідань Агати Крісті, які входять до числа художніх зразків жанру саспенс, що означає напругу будь-якого характеру у розгортанні сюжету і викликає неабиякий інтерес у читача, авторка робить спробу схарактеризувати категорію наративної напруги у лінгвокогнітивному, наративному й семіотичному вимірах.

Історія створення літератури саспенс налічує майже два століття, відтоді коли було започатковано жанр детективного наративу, що набув такого поширення у світовому культурному просторі завдяки творчості К. Честертон, А. Конан Дойля, А. Крісті, а також Дж. Оутс, Д. Брауна та ін. З часом креативні техніки письменників саспенсу привертала увагу дослідників лінгвопоетологічних (Т. ван Дейк, М. Тулан, О.П. Воробйова), наратологічних (М.-Л. Райан, К. Левайн, М. Кораччіоло), психолінгвістичних студій (М. Лене).

Г.В. Лещенко аналізує наративну напругу, у яку майстри детективного жанру вводять читачів, з різних перспектив і вперше моделює її як категорію художнього наративу. Отже, у лінгвокогнітивній площині Ганна Вєніамінівна розуміє категорію наративної напруги як загальну стратегію повісткування, що передбачає особливий спосіб побудови й розгортання сюжету; у лінгвосеміотичній – напруга має план змісту (очікувану реакцію читача на розвиток наративних подій) і план вираження (наративну модель тексту, змістові фокуси якої мають ентропійність, що породжується текстовими описами певних типів); у текстологічній – стратегія повісткування, що передбачає особливий спосіб побудови і розгортання сюжету і має за мету введення читача у когнітивно-афективний стан для інтенсифікації наративного інтересу до тексту.

Обґрунтовуючи концепцію наративної напруги як категорії художнього тексту, Ганна Вєніамінівна спирається на теорію інтересу / *Theory of Interest* (Р. Шенк, В. Кінч, С. Хайді, У. Берд, Г. Шро), когнітивної й емотивної обробки тексту / *Theory of Cognitive and Emotive*

Text Processing (В. Кінч, Т. А. ван Дейк, Е. В. Кнепкенс, Р. Зван), читацького резонансу / *Reader Response Theory* (Д. Майалл, Д. Куікен), картування й конструювання / *Mapping and Construal* (Р. Ленекер, С. А. Жаботинська).

На основі положень наукової праці М. Стенберга “Наративні універсалії та їх наративний статус”, автор якої акцентує на своєрідності, винятковості й універсальності таких наративних стратегій, як проспекція, ретроспекція й рекогніція, і характеризує їх зв’язок з афектами саспенсу, зацікавлення й збентеження, Г.В. Лещенко моделює своє бачення і представляє конструкт когнітивно-афективних складових наративного інтересу в художньому тексті: саспенс є наслідком проспекції, зацікавлення – ретроспекції, збентеження – рекогніції.

На особливу увагу заслуговує новаторський характер методологічного розвитку авторської думки в розробці власної методики лінгвокогнітивного аналізу наративної напруги в коротких оповіданнях Агати Крісті, що складається з двох етапів: 1) побудови когнітивної моделі із вбудованою програмою напруги й 2) аналізу текстових дескрипцій, що реалізують цю програму. Когнітивне моделювання наративу аналізованих художніх текстів Ганна Веніамінівна пропонує здійснювати у такий спосіб: від опису структури наративу, який розгортається горизонтально (процес вербалізації і процес референції) і вертикально (тематична ієрархія текстових подій, які підпорядковані загальній темі повістування) до тематичної структури глобальної теми, що охоплює макроструктури (ситуаційні моделі / моделі текстової ситуації) й мікроструктури, далі, до наративної напруги, складовими якої постають афективні реакції читача і тематичні вектори наративного часу, і наприкінці, характеризує проекцію наративу на свідомість читача, що відбувається за рахунок латентних акціональних тригерів.

Перспектива тригерів як активаторів читацької думки не раз була у фокусі наукових розробок. Наприклад, схарактеризовано активуючу силу тригерів у виявленні етнокультурних ознак художнього образу та їхні функції у відтворенні механізму зворотної перспективи (Волкова 2016), виокремлено одиниці мовної гри, які слугують тригерами запуску когнітивних операцій із залученням концептуальних структур досвіду (Богуславська 2016), досліджено риторичні питання як тригери смислів в американському поетичному мовленні (Шилова 2017). Ганна Веніамінівна Лещенко розрізняє тригери й інтенсифікатори наративної напруги і поділяє тригери на інтелективні й емотивні, що додає певну родзинку рецензованій праці.

Високу наукову й практичну цінність становлять висновки про те, що в інформаційному плані наративна напруга постає фактуально-дискурсивною категорією, оскільки спосіб аранжування фактуальної інформації викликає неабиякий інтерес у читачів. Як частина загальної програми адресації / інтерпретації художнього тексту наративна напруга, вбудована в когнітивну модель наративу, реалізується як локально – на рівні текстових дескрипцій, так і глобально – на рівні самої моделі.

Попри те, що матеріалом дослідження послуговували переважно короткі оповідання відомої англійської письменниці Агати Крісті, рецензована праця відкриває перспективи для подальшого розв’язання когнітивно-наративних завдань, а саме: розробки методики визначення коефіцієнта наративної напруги конкретних текстів із застосуванням апарату лінгвостилістики; адаптації запропонованої методики до аналізу художніх наративів не тільки коротких оповідань, а й великих жанрових форм.

Теоретичні напрацювання Г.В. Лещенко, безперечно, збагачують новими ідеями когнітивну теорію художнього тексту й наратологію. Ними можна скористатися у викладанні стилістики й інтерпретації художнього тексту, а також у розробці спецкурсів із аналітичного читання тексту та його наративного аналізу.

Світлана Волкова (м. Київ)